

VÁLEČNÍ UPRCHLÍCI Z UKRAJINY V ČESKU (2022–2023): SITUACE A SUBJEKTIVNÍ POSTOJE

(přímo navazuje na studii „[Dotazníkové šetření mezi válečnými uprchlíky z Ukrajiny v Česku se zaměřením na jejich ekonomickou aktivitu, znalost českého jazyka a možný návrat](#)“)

Výzkumná zpráva

Josef Novotný, Anna Levkova, Dušan Drbohlav

Přírodovědecká fakulta UK,

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

1. ÚVOD.....	2
1.1. PODĚKOVÁNÍ.....	5
1.2. EXISTUJÍCÍ VÝZKUMY: ZÁKLADNÍ PŘEHLED.....	5
2. DATA A METODY	8
2.1. DOTAZNÍKOVÁ ŠETŘENÍ.....	8
2.2. OHNISKOVÉ SKUPINY	9
2.3. OMEZENÍ VÝZKUMU.....	11
3. VÝSLEDKY Z DOTAZNÍKOVÝCH ŠETŘENÍ.....	13
3.1. ZÁKLADNÍ DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY	13
3.2. PŘÍCHOD DO ČESKA, DÉLKA A MÍSTO POBYTU, BYDLENÍ	14
3.3. DOPADY NOVELY LEX UKRAJINA 5 A POCIŤOVANÁ POTŘEBA POMOCI.....	16
3.4. EKONOMICKÁ AKTIVITA	18
3.5. ZNALOST ČEŠTINY	28
3.6. OTÁZKA NÁVRATU NA UKRAJINU	31
4. ANALÝZA OHNISKOVÝCH SKUPIN.....	36
4.1. NELEGÁLNÍ A KVAZILEGÁLNÍ PRACOVNÍ AKTIVITY UKRAJINCŮ S DOČASNOU OCHRANOU NA PLZEŇSKU – PRAKTIKY AGENTURNÍHO ZAMĚŠTNÁVÁNÍ (SK.1).....	36
4.1.1. <i>Kdo vstupuje do děje?</i>	37
4.1.2. <i>Jak se ukrajinští pracovníci ocitnou (nebo neocitnou) v agentuře, resp. v nelegálních a kvazilegálních pracovních aktivitách, v neformálním sektoru?</i>	39
4.1.3. <i>Jak fungují agentury, neformální sektor? Manipulace a diskriminace...</i>	43
4.1.4. <i>Poskytnutí ubytování jako „uzamčení vězeňské cely“</i>	48
4.1.5. <i>Alternativa k práci pro agenturu nebo podnik?</i>	50
4.1.6. <i>Nefunkční byrokracie</i>	51
4.2. UKRAJINSKÁ KOMUNITA V ČESKU.....	51
4.2.1. <i>Sebeidentifikace Ukrajinců v Česku</i>	52
4.2.2. <i>Ukrajinská komunita a vztahy mezi Ukrajinci v Česku</i>	55
4.2.3. <i>Sítě sociální podpory</i>	63
4.2.4. <i>Ukrajinská komunita jako integrační aktér</i>	66
4.2.5. <i>Bariéry, s nimiž se potýkají uprchlíci</i>	69
4.2.6. <i>Faktory ovlivňující rozhodování o návratu na Ukrajinu</i>	74
4.2.7. <i>Zlomové okamžiky, které ovlivňovaly rozhodnutí o návratu na Ukrajinu</i>	81
5. ZÁVĚRY, DISKUSE, DOPORUČENÍ.....	83
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	93
PŘÍLOHY	97

MINISTERSTVO VNITRA
ČESKÉ REPUBLIKY

PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

Upozornění

Data použitá v této zprávě byla získána od informantů a respondentů, kterým byla zaručena anonymita. Většina získaných informací je subjektivní povahy a nebylo možné je dále ověřit. Z tohoto důvodu bylo nutné zmínky o některých osobách a společnostech před zveřejněním anonymizovat.

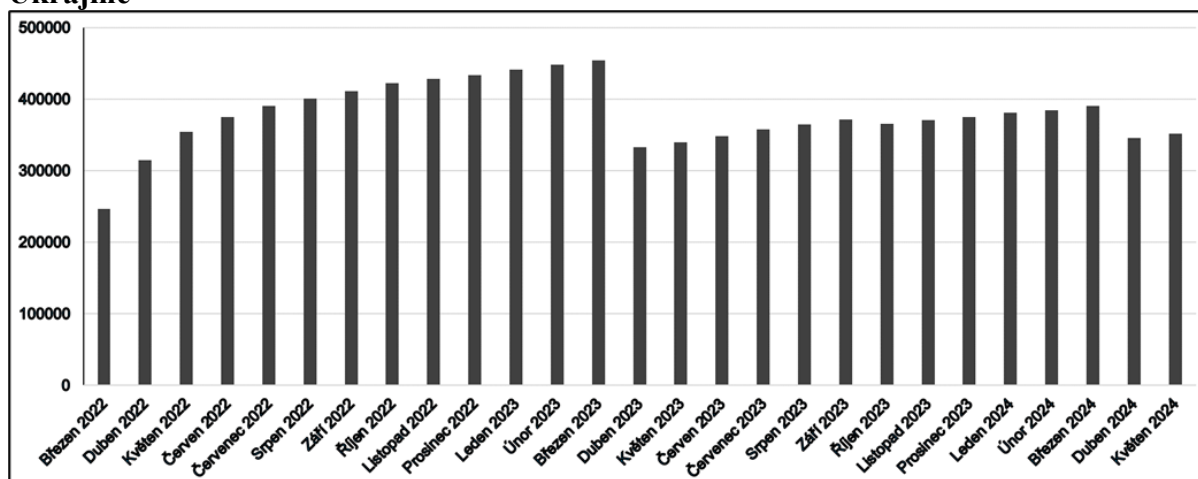
Interpretace poznatků v této zprávě vyjadřuje stanoviska jejích autorů. Tato stanoviska jsou založena na vyhodnocení získaných dat a názorech autorů, které se nemusí shodovat se stanovisky organizací, jež se na výzkumu organizačně a finančně podílely.

1. ÚVOD

Tato výzkumná zpráva navazuje na předchozí studii „Dotazníkové šetření mezi válečnými uprchlíky z Ukrajiny v Česku se zaměřením na jejich ekonomickou aktivitu, znalost českého jazyka a možný návrat“ autorů Dušana Drbohlava a Josefa Novotného z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje, přírodovědecké fakulty UK (Drbohlav a kol., 2023). Prezentuje výsledky druhého kola dotazníkového šetření ve srovnání s poznatky prvního kola. Poznatky jsou navíc významně obohaceny o výsledky z kvalitativního výzkumu, založeného na metodě ohniskových skupin s vybranými informanty a informantkami z řad ukrajinských válečných uprchlíků. Výzkumný a autorský tým byl rozšířen o Annu Levkovou. Organizačním partnerem výzkumu byla opět organizace Slovo21, zatímco zadavatelem a sponzorem se nově stala Kancelář UNHCR v České republice.

Provedený výzkum reaguje na příchod velkého počtu ukrajinských válečných uprchlíků do Česka v přímém a bezprostředním důsledku invaze Ruska na Ukrajinu 24. února 2022. Od té doby se zde zaregistrovalo pro získání tzv. dočasné ochrany více než půl milionu uprchlíků. Jak ilustruje obrázek 1, jejich počet se mění, neboť někteří ze země průběžně odcházejí a jiní zase přicházejí. Údaje o registrovaných a opakovaně re-registrovaných naznačují, že se počet v Česku evidovaných uprchlíků z Ukrajiny aktuálně pohybuje kolem 345 tisíc a mění se již méně než v prvním roce jejich pobytu. Česko je také podle dostupných dat třetí zemí v pořadí s nejvyššími absolutními počty ukrajinských uprchlíků (po prvním Německu a druhém Polsku). V relativním přepočtu na počet obyvatel je ale s cca 3,5 % ukrajinských uprchlíků v celkové populaci nejexponovanější zemí EU (a patrně i celkově, neboť ještě vyšší relativní hodnoty pro Moldavsko nejsou založeny na přímo srovnatelných datech).

Obrázek 1: Počty osob s uděleným pobytovým oprávněním v souvislosti s válkou na Ukrajině

Poznámka: Jedná se o kumulativní počty registrovaných osob s povinnými opětovnými registracemi do konce března 2023 a března 2024. Zdroj dat: Ministerstvo vnitra ČR.

Okamžitá potřeba humanitární pomoci a postupného zajišťování integrace velkého množství uprchlíků do různých sfér české společnosti vyvolala a nadále vyvolává mnoho otázek, výzev a problémů. Jedná se skutečně o bezprecedentní situaci, přičemž Česko, ale i další cílové země, mají s obdobnými výzvami pouze velmi málo zkušeností. To se ostatně týká i průběžného sběru relevantních dat a výzkumu vývoje situace v různých aspektech jejich dopadů. To je nezbytné pro pochopení těchto procesů, identifikaci hlavních problémů a návrhy jejich možných řešení a jejich zacílení. Snahy o objektivní zdokumentování a poznání situace navíc nabývají na významu i aktuálnosti kvůli problému zneužívání problematiky ukrajinských uprchlíků v Česku (a migrační problematiky obecně) pro politické účely a mediální přitažení pozornosti šířením nepravdivých či zavádějících informací.

Je třeba s politováním konstatovat, že vzhledem k významu daného fenoménu a objemu prostředků, které jsou na danou problematiku vynakládány, jsou existující datové zdroje omezené a fragmentované. Chybí také adekvátní koordinace snah o poznání situace ukrajinských uprchlíků v Česku, ale i dopadů tohoto na českou společnost, prostřednictvím cílených výzkumů. Ty jsou iniciovány spíše „odspodu“ díky zájmu jednotlivých výzkumníků a organizací, věnujících se primárně jiným aspektům této problematiky. Chybí tak integrovaný systém organizační a finanční podpory pro budování odpovídající informační báze, která je

potřebná nejen pro odpovědné rozhodování o politikách aplikovaných v praxi, ale i pro prevenci výše již uvedeného zneužívání problematiky šířením lží a dezinformací.

Vedle této praktické důležitosti výzkumných poznatků o procesech souvisejících s migrací a integrací uprchlíků z Ukrajiny má tato problematika také unikátní potenciál z akademického hlediska. Výzkum může přispět k poznání obecnějších rysů migračního a integračního chování uprchlické populace i pro navazující mezinárodní komparace. Našimi poznatky chceme přispět k poznání problematiky uprchlíků z Ukrajiny v Česku jak v ohledu k aplikované, tak základní rovině výzkumu. V kontextu již existujících poznatků vidíme originální přínos tohoto našeho minimálně v následujících rovinách:

Provedený výzkum umožňuje, byť na velikostně omezeném a ve statistickém slova smyslu nereprezentativním vzorku, longitudinální analýzu, tedy sledování změn u totožných respondentů v čase.

Výzkum klade vedle studia objektivních charakteristik situace uprchlíků v Česku také důraz na analýzu jejich subjektivních názorů či postojů. To je relativně méně zastoupeno v ostatních dosud realizovaných studiích, které se primárně zaměřují na výčet faktů, resp. popis objektivní situace.

Snahy o pochopení mechanismů rozhodování jsou v našem výzkumu, alespoň v ohledu k hlavním studovaným tématům ekonomické aktivity a plánování případného návratu na Ukrajinu, podpořeny ověřenou teorií, což je u studia této problematiky zatím vzácné. Konkrétně využíváme teorii plánovaného chování. To znamená, že se zaměříme na zkoumání individuálních postojů, vnímaných subjektivních norem a vnímané kontroly (vnímání obtížnosti) ve vztahu k daným tématům, a následně na to, zda a jak souvisejí s deklarovanými plány a objektivní situací v daných tematických oblastech.

Využíváme metody tzv. smíšeného výzkumu („mixed method“, např. Gamlen 2012), který spojuje prvky a poznatky kvantitativních a kvalitativních výzkumných technik. Tato „nově přidaná hodnota“ obohacuje výzkum, analýzu a interpretaci výsledků.

1.1. Poděkování

Autoři chtějí poděkovat především všem respondentům a informantům za poskytnuté informace a detaily o jejich životě. Bez jejich ochoty spolupracovat by tento výzkum neproběhl. Další poděkování patří Jeleně Silajdžić za její neutuchající aktivitu a optimismus, Marii Klymčuk, Julii Giorgelašvili a Amře Mešić za asistenci v organizačních záležitostech, Michaele Vaňkové za poskytnutí prostor Západočeské univerzity v Plzni, Viktoru Rumpíkovi za cenné kontakty a informace a Radku Pilečkovi za konzultace při přípravě dotazníku.

1.2. Existující výzkumy: základní přehled

Situace ukrajinských válečných uprchlíků, kteří dnes pobývají zejména v evropských zemích, je přirozeně reflektována těmito cílovými zeměmi a jejich institucemi, mezinárodními organizacemi, nevládními organizacemi i akademickou obcí. Cílem je jednak monitorovat stav a problémy spojené s humanitární pomocí a následnými integračními opatřeními. Analýza a výzkum širších podmínek, mechanismů a dopadů uprchlického hnutí, stejně jako jeho integračních snah, potom obohacuje poznání, které by se mělo promítnout do doporučení, jak efektivně vylepšit praktická opatření přímo v terénu nebo jak zlepšit příslušnou legislativu.

Databáze Web of Science (evidující vědecko-výzkumné články publikované ve vlivnějších odborných časopisech) uváděla k 31. 1. 2024 celkem 339 článků, které byly nalezeny pomocí klíčových slov „Ukrainian war refugees“. V těchto článcích dominují témata spojená především s fyzickým a mentálním zdravím, s menším zastoupením pak i dalšími základními aspekty života uprchlíků v nových cílových zemích – zejména socioekonomickými podmínkami (bydlení, škola, práce, finance apod.). Nejvíce studií je dosud publikováno o situaci ukrajinských uprchlíků v Polsku. Některé studie, často z dílny mezinárodních institucí, se pokoušejí o komparativní pohled (viz např. OECD 2022, Pedziwiatr, Magdziarz 2022, ICMPD 2024). Důležitou perspektivu pohledu ze strany samotné Ukrajiny představuje příspěvek Pozniaka (2023). Akademické výzkumy na téma ukrajinských válečných uprchlíků jsou v Česku zatím spíše sporadické a zaměřují se hlavně na zdraví – např. Dohál a kol. (2024), Kulhánová a kol. (2024), Guerrero a kol. (2023) – nebo na jiná témata – např. Jelínková a kol.

(2023), Krejčí a kol. (2023), Macková a Preissová-Krejčí (2023), Lintner a kol. (2023), Jirka a kol. (2023).

Některé empirické výzkumy byly publikovány ve formě výzkumných zpráv. Pro účely naší studie podrobněji zmíníme tři důležité výzkumné aktivity, které se různými směry dotýkají námi zkoumaných témat:

1) Jde o šetření agentury Sociologického ústavu AV ČR, která ve spolupráci s organizací PAQ Research systematicky mapuje jednotlivé oblasti integrace dané uprchlické skupiny Ukrajinců. V každé z vln šetření se vždy podrobně zkoumá složení domácnosti, současná ekonomická aktivita, vzdělání, děti, bydlení a ekonomická situace. Rotujícími tématy jsou: práce, bydlení, jazykové dovednosti, vzdělání, volný čas dětí, jazykové dovednosti a doučování, digitální gramotnost, aspirace do budoucna, fyzické a duševní zdraví a využití služeb (viz Leontiyeva a kol., 2024 – včetně přehledu dosud publikovaných výzkumných zpráv; <https://www.paqresearch.cz/tema/hlas-ukrajincu/>). Dodnes bylo realizováno sedm vln panelového šetření. Vzorek je vždy tvořen 1300 až 1700 respondenty. Výzkum probíhá online formou, je anonymní a honorovaný. Vzorek je pro každou z vln dovažován, aby zhruba odpovídal struktuře uprchlíků s dočasnou ochranou podle kraje bydliště, kombinace věku a pohlaví členů domácností v rámci krajů, vzdělání (u dospělých) a měsíce příjezdu do Česka (viz např. PAQ Research, 2024, str. 4). Metodika umožňuje longitudinální přístup, resp. analýzu panelových dat, byť autorům této výzkumné zprávy není známo, že by byl plně využit.

2) Obdobnou snahu, robustněji a sofistikovaněji mapovat situaci v důležitých oblastech integrace ukrajinských válečných uprchlíků na území Česka, vyvíjí rovněž Mezinárodní organizace pro migraci (IOM). Činí tak v několika po sobě jdoucích výzkumech v rámci tzv. Displacement Tracking Matrix (DTM) – viz např. IOM (2024a, b, 2023, 2022). Zjišťují se, jako v šetřeních Sociologického ústavu AV ČR a agentury PAQ, důležité aspekty integračního procesu, zejména socioekonomické parametry včetně např. finanční situace uprchlíků, vzorce vysídlení, jejich potřeby, záměry či bariéry vstupu na trh práce apod. Výzkumný vzorek se pohybuje od cca 600 do 5 tisíc respondentů dotazníkových šetření, někde byly také navíc využity kvalitativní komentáře. Vybrané zmiňované výzkumy probíhaly vždy v 9 až 14 krajích Česka v období let 2022 a 2023. Autorům této zprávy se však nepodařilo nalézt specifikaci

vlastního výběru respondentů. Bylo uvedeno, že „...údaje ... jsou reprezentativní pro osoby dotazované v zahrnutých lokalitách a v uvedeném časovém rámci. Dotazovány byly pouze dospělé osoby (starší 18 let). Průzkum je anonymní a dobrovolný.“

Při značném zjednodušení závěry z obou těchto výzkumných aktivit mimo jiné dokládají, že v Česku pobývající ukrajinští váleční uprchlíci jsou reprezentováni zejména vzdělanými mladými ženami s dětmi. Průběžná data Ministerstva vnitra ale ukazují postupnou změnu struktury, když 40 % těch v ekonomicky aktivním věku dnes (květen 2024) reprezentují muži. Mnozí z uprchlíků se uchýlili na českém trhu práce, byť zejména v pozicích na tzv. sekundárním trhu, v pozicích a pracích manuálně, nikoliv intelektuálně náročných. Mnozí jsou ve své současné profesi tzv. překvalifikováni. Mnohé trápí problémy s bydlením a zajištěním příjmu, který by pokryl alespoň jejich základní životní potřeby. Výzkumy také potvrdily, že vstup na trh práce (získání práce) a také jejich znalost češtiny (při příchodu nízká), ale pro mnohé i podmínky bydlení, se v čase podstatně vylepšily. Náš výzkum na tyto skutečnosti mimo jiné navazuje, v mnohém je potvrzuje, některé však dále rozvádí a problematizuje a další důležitá témata přidává.

3) Třetím důležitým zdrojem poznání je studie Diakonie ČCE – středisko Západní Čechy (pro MPSV ČR), která poměrně velmi detailně analyzuje poměry, resp. vykořisťování v rámci nelegální a kvazilegální práce v neformálním sektoru, především v režimu agenturního zaměstnávání v regionu Plzeňska a jeho průmyslových zón – viz Rumpík a kol. (2023). Studie je založena na zpracování 21 kazuistik, kulatých stolech, konferencích na dané téma, polostrukturovaných rozhovorech a realizaci dvou ohniskových skupin (s celkem 11 informanty). Jak studie uvádí: „Předkládaná analýza nabízí velmi komplexní, hloubkový pohled na situaci cizinců v prekérních podmínkách trhu práce v Plzeňském kraji... Zohledňuje, formou kvalitativního šetření, nejen strategie a způsoby vykořisťování cizinců, ale i vztahy migrační politiky, sociální práce a jednotlivých aktérů.“ Jde o detailní a sofistikovanou studii, jejíž některá důležitá zjištění potvrzujeme a dále také částečně rozvíjíme.

2. DATA A METODY

Tato zpráva pracuje především s daty ze dvou kol vlastního dotazníkového šetření a s kvalitativními daty získanými rozhovory v rámci šesti ohniskových skupin („focus groups“). Níže jsou uvedeny základní informace o sběru a povaze dat a použitých postupech. Detailnější popis charakteristik informantů zapojených do jednotlivých ohniskových skupin lze nalézt v příloze. Jakékoliv další informace o použité metodologii a metodice lze získat od autorů této zprávy. Návrh výzkumu byl schválen Komisí Přírodovědecké fakulty UK pro etiku výzkumu (souhlas číslo 25/2022).

2.1. Dotazníková šetření

První kolo dotazníkového šetření proběhlo v období od července do října 2022. Sběr dat probíhal pomocí papírových dotazníků, které byly k dispozici v ukrajinštině a ruštině a výběr respondentů byl účelový. Data byla sbírána v různých regionech Česka s pomocí krajských integračních center pro cizince, v kancelářích center, ve vybraných ubytovacích zařízeních nebo setkáním v rámci projektu Slova 21 „Informační setkání pro uprchlíky z Ukrajiny“. Takto se v prvním kole podařilo získat platně vyplněné dotazníky od 1037 respondentů. Poznatky zjištěné na základě prvního kola šetření byly prezentovány v samostatné zprávě – viz Drbohlav a kol. (2023). Data z prvního kola ale používáme i v této studii pro porovnání vývoje situace.

Druhé kolo dotazníkového šetření započalo v září 2023. Do dotazníku byly zařazeny jak vybrané otázky zjišťované v prvním kole, tak i otázky nové. Dotazník byl distribuován elektronicky a k vyplnění byl k dispozici v ukrajinštině, ruštině a češtině. Nejdříve byli cíleně emailem a telefonicky osloveni respondenti, kteří se zúčastnili prvního kola a uvedli své kontaktní informace. V této fázi se podařilo získat platné informace od 129 z nich. Podskupinu těchto respondentů dále nazýváme panelem (sběr dat v panelu byl ukončen v prosinci 2023). Tato panelová data tudíž umožňují longitudinální sondu do změn situace a subjektivních postojů identických jednotlivců v období jejich pobytu v Česku v období v délce jednoho až jednoho a půl roku. Od listopadu 2023 do počátku března 2024 bylo šetření ve druhém kole otevřeno i dalším respondentům, kteří se prvního kola neúčastnili. Propagováno bylo pomocí

sociálních sítí a vybraných institucí pracujících s ukrajinskými uprchlíky. V této poslední fázi bylo získáno dalších 221 platně vyplněných dotazníků. Dohromady tak informace získané ve druhém kole dotazníkového šetření zahrnují platná data od 350 respondentů. Přehled datových souborů uvádí tabulka 1. Uveden v ní je i soubor dat vzniklý spojením dat z prvního a druhého kola, který lze použít pro analýzu některých vztahů. V textu níže jsou údaje z dat sebraných v 1. kole dále označovány vročením 2022 a ve druhém kole vročením 2023.

Tabulka 1: Charakteristiky datových souborů získaných v dotazníkových šetřeních

Typ datového souboru	N	Období sběru dat
Průřezová data z 1. kola	1037	7-10/2022
Průřezová data z 2. kola	350	9/2023-3/2024
Panelová data z 2. kola	129	7-10/2022 a 9-11/2023
Spojený soubor dat z 1. a 2. kola	1387	7-10/2022 a 9/2023-3/2024

Zpracování a vyhodnocení dat z dotazníkových šetření pro tuto studii lze rozdělit do následujících kroků: prvotní pročištění a příprava dat, propojení souborů z prvního a druhého kola, popisné vyhodnocení (včetně změn v čase), analýza vybraných vztahů a interpretace poznatků. Při vyhodnocení vztahů mezi vybranými proměnnými byly sledovány dvourozměrné statistické vztahy a v případě vybraných podstatných vztahů byly použity i metody vícerozměrné statistiky, většinou binární logistické regrese, s cílem zjistit, zda příslušný statistický vztah platí i při uvažování dalších základních vysvětlujících proměnných. Z důvodu srozumitelnosti a rozsahu této zprávy zde ale neuvádíme detailně všechny výsledky a náležitosti provedených vícerozměrných analýz.

Přestože nepracujeme s reprezentativními vzorky využíváme při analýzách vztahů výpočtů jejich statistické významnosti. Doložení statisticky významného vztahu neindikuje pravděpodobnost jeho obecné platnosti v širší populaci uprchlíků, nicméně je stále informativní z hlediska interní validity v rámci studovaného souboru.

2.2. Ohniskové skupiny

Sběr dat pomocí ohniskových skupin byl realizován v rámci šesti sezení s následujícími hlavními debatovanými tématy a dále popsáním složením (bližší specifikace informantů – viz příloha č.1):

č. 1 – Nelegální a kvazilegální pracovní aktivity Ukrajinců s dočasnou ochranou na Plzeňsku, agenturní zprostředkování práce;

č. 2 – Ukrajinská komunita (diaspora) v Česku jako integrační aktér;

č. 3 – Situace uprchlíků, kteří měli sociální kontakty v Česku před příjezdem;

č. 4 – Situace uprchlíků bez sociálních kontaktů v Česku před příjezdem;

č. 5 – Interpretace návratu informanty, kteří proklamují preferenci návratu (určitě nebo spíše);

č. 6 – Interpretace návratu informanty, kteří deklarovali plán se již na Ukrajinu nevrátit;

Cílem skupiny č. 1 bylo získat vhled do souvislostí nelegálních a kvazilegálních aktivit na trhu práce v kontextu agenturního zaměstnávání. Skupina byla zformována z ukrajinských uprchlíků pobývajících v Plzni a blízkém okolí. Plzeňsko je se svými průmyslovými zónami jedním z regionů, kde se problematika pracovního vykořisťování a činnosti zprostředkovatelů či agentur velmi oživila právě s příchodem ukrajinských uprchlíků. Kontakty na informanty jsme získali díky dr. Rumpíkovi, který má s výzkumem na toto téma velké zkušenosti. Důležitými charakteristikami pro výběr do výzkumu v této skupině byly zejména zkušenosti Ukrajinců se studovaným fenoménem a typ pobytu (dočasná ochrana/vízum za účelem strpení na území). Nakonec se nám podařilo domluvit účast se 7 informanty (4 ženy a 3 muži). Rozhovor probíhal v Plzni 18.2.2024.

Do skupiny č. 2 zaměřené na vztahy v rámci ukrajinské komunity (diaspory) v Česku jsme pozvali informantky z organizací, které pomáhají s integrací a socializací ukrajinských uprchlíků v Praze. Snažili jsme se identifikovat aktéry, kteří se podíleli na odlišných integračních aktivitách. Pro výběr informantů byla rozhodující délka pobytu Ukrajinek. Pomocí pracovních kontaktů organizace Slovo21 jsme oslovili informantky s trvalým pobytem nebo českým občanstvím. Rozhovor probíhal v Praze 1. 3. 2024 a zúčastnilo se 6 informantek.

Informanti do ohniskových skupin č. 3 a 4 byli vybíráni na základě odpovědí v online dotazníku, a to na otázky, které se týkaly sociálních kontaktů v Česku, včetně rodinných vazeb. Do skupiny č. 3 jsme zařadili uprchlíky, kteří měli sociální kontakty v Česku před příjezdem. Do skupiny č. 4 pak uprchlíky, kteří neměli sociální kontakty v Česku.

Také do skupin č. 5 a 6 byli informanti identifikováni s pomocí odpovědí uvedených v dotazníku. Tentokrát šlo ale o odpovědi na otázku ohledně návratu na Ukrajinu (jakmile to bude možné). Skupinu č. 5 tvořili ti s plánem návratu (určitě či spíše pro návrat), zatímco skupinu č. 6 ti, kteří deklarovali, že se určitě neplánují vrátit.

Dalšími parametry pro výběr respondentů do skupin č. 3-6 byl věk, pohlaví, místo bydliště (Praha), poskytnuté kontakty (e-mail, tel. číslo) a pochopitelně účel pobytu (tj. příjezd po 24. 2. 2022). Snažili jsme se dodržet podobný počet mužů a žen ve skupině a věkové zastoupení, které by odpovídalo soubor dat z prvního kola dotazníkového šetření. Ve výše zmíněných skupinách tedy měli ideálně být přítomni dva muži (1x 18-30 let, 1x 31-42 let) a čtyři ženy (2x 31-42 let, 1x 18-30 let, 1x 43-56). Ukázalo se, že muži (obzvláště mladšího věku) neměli v dostatečné míře o účast ve výzkumu zájem či čas, proto jsme museli dodatečně hledat jiné zájemce metodou sněhové koule a pomocí inzerce na sociálních sítích organizace Slovo21.

Rozhovory se skupinami č. 3-6 proběhly v Praze 2. 3. – 10. 3. 2024. Pouze v jednom případě se nám nepodařilo dodržet velikost skupiny odpovídající šesti informantům, protože nedorazila informantka ze skupiny č. 4. Ve skupině č. 3 se nám nepodařilo dodržet věkové zastoupení mužů – oba přítomní příslušeli do kategorie 31-42 let.

2.3. Omezení výzkumu

Výzkum sledoval několik různých témat v rámci problematiky ukrajinských válečných uprchlíků v Česku. Relativní tematická šíře záběru je nezbytně na úkor hloubky vzhledu do jednotlivých témat. S tím souvisí i omezené použití teorie – již zmíněnou teorii plánovaného chování jsme použili jako analytický rámec, který je díky své obecnosti možno aplikovat obdobným způsobem na studium různých témat. Vzhledem k šířce záběru ale nebylo nicméně

možno adekvátně použít specifitější integrační či migrační teorie, které by mohly pomoci dosažení hlubšího vhledu do vybraných aspektů problematiky.

Je třeba poznamenat, že způsob výběru respondentů do našich dotazníkových šetření nezaručuje vzorek, který by byl plně reprezentativní pro populaci ukrajinských válečných uprchlíků v Česku (jejíž velikost a charakteristiky jsou ovšem známy pouze částečně). To omezuje možnosti zobecnění poznatků na tuto populaci. Vzorek druhého kola dotazníkového šetření, a zejména pak podskupina respondentů panelu, také mají menší velikost. Věříme přesto, že identifikované vztahy a trendy, zejména ty robustní, mohou mít širší platnost, resp. mohou poskytnout důležité podněty (hypotézy) pro další cílený hloubkový výzkum.

Řada problémů, jichž se týkaly otázky v dotaznících, jsou pro respondenty a informanty bezpochyby citlivými tématy. Je třeba počítat s tím, že zaznamenané odpovědi mohou být zatíženy problémem uvádění „normativně žádoucích“ odpovědí (tzv. social desirability bias). I když jsme se toto u potenciálně nejproblematictějších témat (např. nelegální a kvazilegální zaměstnanecké praktiky) snažili v dotazníku omezit zařazením nepřímých otázek a v celém výzkumu pak volbou smíšeného designu, není pravděpodobné, že by se tento typ zkreslení podařilo zcela eliminovat.

V rámci zpracování materiálu z ohniskových skupin bylo pro účely této zprávy použito zjednodušené, tematicky orientované, kódování a výběr ilustrativních citací. Nevěnovali jsme se dosud dalším informacím, která je možno z materiálu získat, jako např. dynamice vývoje rozhovoru v celé skupině.

Další omezení studie, které ale není metodického charakteru, je, že ačkoliv zmiňujeme některé vybrané výzkumné publikace, ve kterých je zkoumáno téma ukrajinských válečných uprchlíků v Česku, naše výsledky s nimi v závěrečné části srovnáváme pouze v omezené míře.

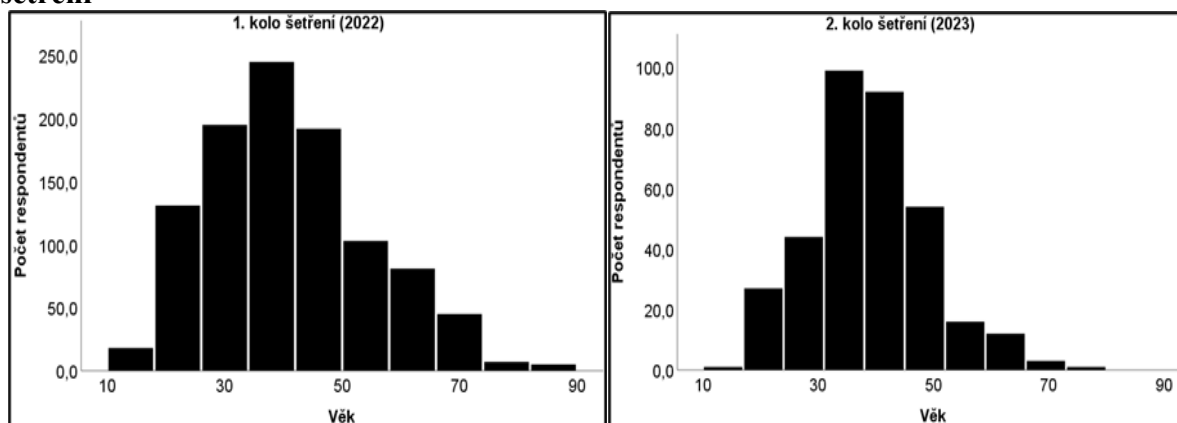
Řada z výše uvedených omezení plyne z nutnosti připravit výzkumnou zprávu spíše v jednoduché a relativně čtivé podobě, ale i únosném rozsahu. Věříme, že se získaný empirický materiál podaří v budoucnu dále využít pro podrobnější a metodicky sofistikovaněji zpracované akademické výstupy.

3. VÝSLEDKY Z DOTAZNÍKOVÝCH ŠETŘENÍ

3.1. Základní demografické charakteristiky

V obou kolech šetření byla velmi podobná struktura respondentů podle pohlaví: podíl žen, které se zúčastnily prvního kola, byl 84 % a ve druhém kole 83 %. V rámci podsouboru panelových dat byl tento podíl 86 %. Soubory jsou srovnatelné i z hlediska věku. Průměrný věk respondentů v prvním kole šetření byl 40,3 roku a ve druhém kole to bylo 38,3 roku. Průměrný věk podskupiny respondentů panelu byl 37,7 v prvním kole a 38,7 ve druhém kole, což reflektuje roční odstup sběru dat. Obrázek 2 porovnává věkovou strukturu respondentů v jednotlivých kolech. Naznačuje relativně vyšší reprezentaci nejmladších a nejstarších věkových skupin v prvním kole šetření. Patrně to lze přičíst nižšímu pokrytí nejmladších a starších věkových skupin při elektronickém sběru dat ve druhém kole.

Obrázek 2: Věková struktura respondentů v prvním a druhém kole dotazníkového šetření

Průměrný počet rodinných příslušníků a počet opatrovaných dětí (tabulka 2) se mezi soubory prvního a druhého kola odlišuje pouze mírně. Jistý pokles průměrných hodnot obou těchto ukazatelů je zřejmý u souboru respondentů panelu a může odrážet návrat některých členů jejich rodin na Ukrajinu.

Tabulka 2: Průměrný počet rodinných příslušníků a opatrovaných dětí (v závorce směrodatná odchylka)

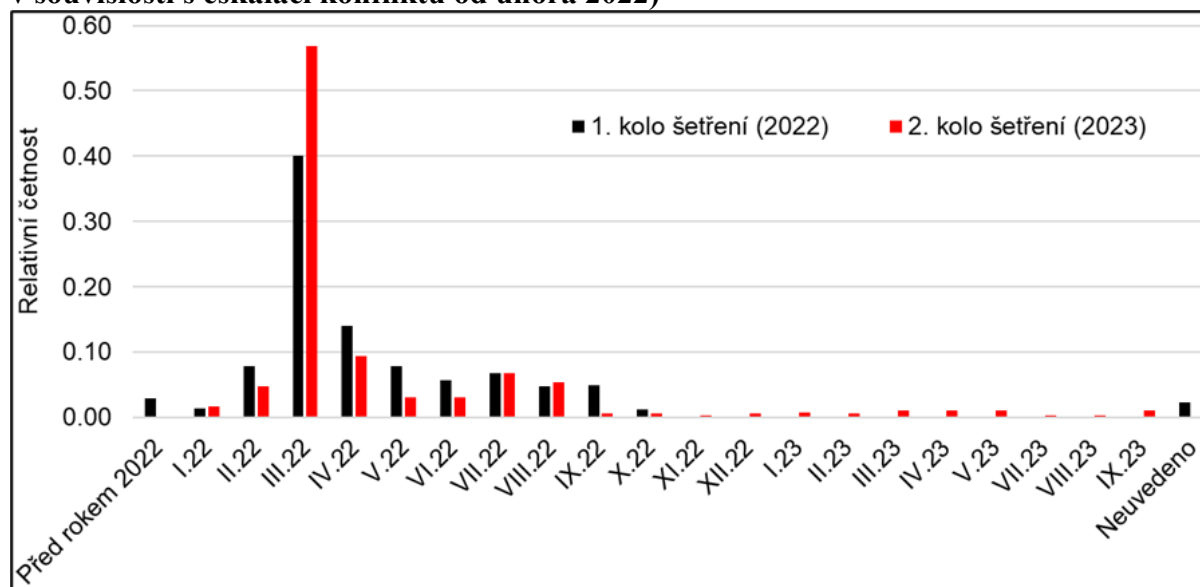
		2022	2023
S kolika svými blízkými rodinnými příslušníky jste nyní v Česku?	Průřezová data	2,83 (2,07)	2,35 (1,81)
	Panelová data	2,51 (1,72)	2,37 (1,70)
O kolik dětí mladších 15 let pobývajících v Česku se staráte?	Průřezová data	0,76 (0,96)	0,85 (0,86)
	Panelová data	0,87 (0,99)	0,80 (0,81)

Zatímco rozdíly v individuálních demografických charakteristikách jsou malé, jednotlivé soubory se více odlišují v socioekonomických charakteristikách, které se (přirozeně) v rámci pobytu v Česku u uprchlické populace výrazněji proměňují.

3.2. Příchod do Česka, délka a místo pobytu, bydlení

Obrázek 3 ukazuje odlišnosti v distribuci respondentů podle měsíce jejich příchodu do Česka. Zatímco do souboru prvního kola se dostala malá část respondentů, kteří přišli již před únorem 2022, ve druhém kole se zúčastnila menší část respondentů, kteří přišli až v roce 2023. Průměrná délka pobytu respondentů v Česku byla podle dat z prvního kola šetření 8,8 měsíců a v souboru z druhého kola 18,5 měsíce. Průměr pro soubor respondentů v panelu byl pro první kolo 9 měsíců a pro druhé 18 měsíců.

Obrázek 3: Rozložení respondentů podle měsíce jejich příjezdu do Česka (první příjezd v souvislosti s eskalací konfliktu od února 2022)

Poznámka: Do souboru prvního kola se dostala malá část respondentů, kteří přišli již před únorem 2022

Rozdíly existují z hlediska aktuálního bydliště respondentů v Česku: v prvním kole uvedlo 34 % respondentů Prahu, zatímco ve druhém kole to bylo 49 % respondentů. To lze opět přičíst odlišnému způsobu kontaktování respondentů v jednotlivých kolech. V rámci panelu došlo k mezi prvním a druhým kolem ke změně bydliště u 10 % respondentů. Podíl těch s bydlištěm v Praze ale zůstal v obou kolech stejný, a to 39 %. Pro srovnání lze uvést, že podle aktuální evidence Ministerstva vnitra má adresu bydliště v Praze cca čtvrtina registrovaných uprchlíků.

Do druhého kola šetření byl zařazen blok otázek na důvody výběru Česka jako země pobytu, stejně jako na důvody výběru obce pobytu v Česku. Z hlediska důvodů výběru země uvedla více než čtvrtina respondentů (26 %), že zde měli (mají) rodinu nebo další příbuzné. Významná byla i přítomnost přátel, kdy 21 % respondentů to uvedlo jako jeden z důvodů a 17 % jako hlavní důvod. Další nejčastěji udávané zdůvodnění byla náhoda, kdy 23 % respondentů to uvedlo jako nejvýznamnější důvod.

I v ohledu k výběru obce bydliště v Česku hrají silnou roli sociální sítě. Přítomnost nápomocných lidí uvedlo 27 % respondentů jako jeden z důvodů a 19 % jako nejvýznamnější důvod pro výběr místa bydliště. Obdobně častým zdůvodněním byla přítomnost příbuzných, která byla nejvýznamnějším důvodem pro 20 % respondentů. I zde ale sehrála častou roli

náhoda (16 %). Dostupnost práce byla hlavním důvodem pro 14 % respondentů a bydlení pro 9 %. Tyto dva důvody byly ovšem v řadě případů zmiňovány jako sekundární, tj. důležité, ale nikoliv rozhodující.

Také otázky na bydlení byly zařazeny pouze do druhého kola dotazníkového šetření. Ve druhém kole více než polovina respondentů (64 %) uvedla, že bydlí v nájemním bydlení, 15 % pak na ubytovně, 7 % v hotelu či penzionu a 4 % v obecním bytě. Z hlediska získání bydlení si 41 % respondentů své bydlení obstaralo samostatně, 23 % s prostřednictvím pomáhajících organizací, u 20 % bylo ubytování poskytnuto známými či příbuznými a u 9 % prostřednictvím zaměstnavatele.

Většina respondentů (75 %) druhého kola uvedla, že je s ubytováním zcela (30 %) či celkem (45 %) spokojena. Naopak 21 % z respondentů je s ubytováním spíše (16 %) či rozhodně (5 %) nespokojeno. Za stabilní považuje své ubytování 25 % respondentů a dalších 45 % pak za spíše stabilní. Naopak 15 % ho považuje za spíše nestabilní a 13 % za rozhodně nestabilní.

Respondenti bydlící na ubytovně nebo v hotelu či penzionu jsou s ubytováním signifikantně méně často spokojeni a považují ho v průměru za méně stabilní než ti, kteří bydlí v nájemním bydlení.

3.3. Dopady novely Lex Ukrajina 5 a pocíťovaná potřeba pomoci

Od 1. července 2023 vešla v platnost novela zákona označovaná jako Lex Ukrajina 5, která přinesla poměrně významné změny v úrovni a organizaci státní podpory ukrajinským uprchlíkům. Sběr dat ve druhém kole započal od září stejného roku a do dotazníku byly zařazeny otázky zjišťující názory respondentů na dopady těchto změn na ně osobně i na jejich okolí. Tabulka 3 ukazuje, že nejvyšší dopady byly pocíťovány v ohledu ke zhoršení finanční situace. To potvrdila téměř polovina respondentů, přičemž 30 % uvedlo, že dopady byly výrazné. Téměř třetina též uvedla zhoršení situace s bydlením, přičemž se v drtivé většině případů jednalo o ty, kteří pocítili i finanční dopad.

Tabulka 3: Dopady změn souvisejících s Lex Ukrajina 5 (platnost od 1.7.2023) na situaci respondentů

	Žádný vliv	Mírný vliv	Podstatný vliv	Výrazný vliv
Zhoršení finanční situace	31 %	20 %	19 %	30 %
Zhoršení bytové situace	51 %	19 %	9 %	21 %
Začal/a jsem více uvažovat o návratu na Ukrajinu	57 %	24 %	11 %	8 %
Složitější či horší situace ohledně zaměstnání	62 %	18 %	9 %	11 %
Začal/a jsem více uvažovat o odchodu z Česka do jiné země (mimo Ukrajinu)	60 %	20 %	9 %	10 %
Zhoršení sociálních vazeb	63 %	22 %	8 %	7 %

Výrazné zhoršení finanční a/nebo bytové situace v souvislosti s dopady Lex Ukrajina 5 uvedlo 35 % respondentů (v panelu 37 %). Porovnání průměrných charakteristik této podskupiny se zbytkem souboru neprokázalo významné rozdíly ve velikosti a složení domácností v Česku ani v demografických charakteristikách, s výjimkou věku, kdy se jedná v průměru o starší respondenty.

Tato podskupina se ale liší nižší intenzitou studia češtiny. Její zástupci častěji uváděli, že volba Česka byla spíše dílem náhody, což implikuje jejich nižší míru sociálních kontaktů v Česku. S tím koresponduje, že v průměru uváděli signifikantně nižší nápomocnost ze strany svých sociálních sítí v Česku.

Tato podskupina výrazně postižených změnami Lex Ukrajina 5 se od ostatních významně neodlišuje mírou ekonomické aktivity, ale její zástupci pracují v průměru častěji v zaměstnání, se kterým nejsou spokojeni a chtějí ho změnit. Signifikantně častěji u nich též jde o práci na DPP nebo DPČ, častěji uváděli nespokojenost s výší platu a s existencí nerovností v odměňování v porovnání s jejich českými spolupracovníky. V porovnání se zbytkem respondentů také považují neformální zaměstnání bez smlouvy za důležitější pro živobytí ukrajinských uprchlíků v Česku a získání tohoto typu zaměstnání častěji považují za jednodušší než získání práce ve formálním sektoru („pod smlouvou“).

Výše uvedeným poznatkům odpovídá i to, že daná skupina uvedla v průměru signifikantně nižší spokojenost se životem a nižší pocíťovanou kvalitu života v Česku. V dotazech na potřebu pomoci častěji uváděli finanční a hmotnou nouzi, potřebu pomoci se zajištěním ubytování, ale

těž s hlídáním dětí nebo hledáním vzdělávacích zařízení pro ně. Uvedli také relativně vyšší oddanost regionu bydliště na Ukrajině. Plány návratu a postoje k povinnosti návratu byly v rámci této skupiny mírně vyšší, ale rozdíly nejsou statisticky signifikantní.

V tabulce 4 je zachyceno rozdělení odpovědí na otázky ohledně pocíťovaných potřeb pomoci, které byly zařazeny až do druhého kola šetření. Jednoznačně nejčastěji byla zmiňována potřeba pomoci se studiem češtiny, byť u větší části respondentů nešlo o potřebu nejvýznamnější.

Tabulka 4: Nejčastěji uváděné oblasti pocíťované potřeby pomoci (údaje se vztahují k respondentům, kteří uvedli potřebu pomoci v alespoň jedné z oblastí)

	Potřeba pomoci		Nejvýznamnější oblast potřeby pomoci	
	Počet	% z 334	Počet	% z 303
Studium češtiny	201	60 %	68	22 %
Finanční pomoc	110	33 %	46	15 %
Hledání zaměstnání	119	36 %	39	13 %
Lékařská pomoc	110	33 %	37	12 %
Hledání ubytování	67	20 %	28	9 %
Nostrifikace/uznání dosažené kvalifikace	76	23 %	25	8 %
Hledání vzdělávacích kurzů nebo stáží	97	29 %	17	6 %
Odborná psychologická pomoc	72	22 %	16	5 %

3.4. Ekonomická aktivita

Celkovou ekonomickou aktivitu uprchlíků v našem souboru z druhého kola lze pro celé období jejich pobytu v Česku odhadnout z informací o délce jejich pobytu a počtu měsíců, ve kterých v Česku pracovali (včetně brigád). Oba tyto údaje byly zjišťovány. Pro celý soubor respondentů, včetně těch ekonomicky neaktivních, se jednalo o 51 % souhrnného počtu měsíců pobytu v Česku (50 % pro respondenty panelu).

Tabulka 5 ukazuje rozdělení respondentů do základních kategorií podle jejich ekonomického statusu, podle zjištění jednotlivých kol šetření. Výsledky prokazují výrazné navýšení zapojení ukrajinských uprchlíků do trhu práce. V souboru druhého kola bylo evidováno 53 % zaměstnaných a 3 % podnikajících, což je v souhrnu o 25 % více ekonomicky činných než v prvním kole. Porovnání průřezových dat ale může podávat zavádějící informaci o vývojovém

trendu. Také v rámci souboru panelu respondentů ale došlo k nárůstu podílu zaměstnaných. Bylo to o 17 %, když v roce 2023 dosáhl tento podíl 57 %. Proporčně s navýšením zaměstnaných došlo ke snížení počtů nezaměstnaných respondentů.

Podíl ekonomicky neaktivních pak zůstal podobný. V roce 2023 se tato skupina skládala z 6 % těch na mateřské či rodičovské, 6 % osob v domácnosti, 3 % těch ve starobním nebo invalidním důchodu a 3 % studentů. Dále je patrný nárůst těch, kteří svůj ekonomický status neuvedli (v panelu vidíme v této kategorii změnu z 1 % na 10 %). Podrobnější pohled na další odpovědi těchto respondentů naznačil, že přinejmenším někteří z nich jsou pravděpodobně zapojeni do neformálního trhu práce.

Tabulka 5: Ekonomický status

	Celý soubor			Panel		
	2022	2023	Rozdíl	2022	2023	Změna
Zaměstnaní	30 %	53 %	+23 %	40 %	57 %	+17 %
Podnikající	1 %	3 %	+2 %	-	-	-
Nezaměstnaní	51 %	21 %	-30 %	47 %	17 %	-30 %
Ekonomicky neaktivní	18 %	18 %	0 %	12 %	16 %	+4 %
Neuvedeno	1 %	5 %	+4 %	1 %	10 %	+9 %

Ve druhém kole dotazníkového šetření byly dále zjišťovány i formy pracovního uplatnění v průběhu posledního roku. Z odpovědí plyne, že 74 % všech respondentů mělo v posledním roce nějakou výdělečnou činnost. Pro zhruba polovinu z nich (52 %) to byla práce vykonávaná prostřednictvím zaměstnaneckého vztahu s pracovní smlouvou. Velmi častá je ale také práce na dohodu o provedení práce či pracovní činnosti. Více než pětina (22 %) výdělečně činných takto získala v posledním roce hlavní část svých příjmů. Vlastní podnikání uvedlo 3 % výdělečně činných respondentů a práci distančně na Ukrajině 4 %. Pracovní činnost bez smlouvy přiznalo 7 % (v tom 5 % jako formu hlavní výdělečné činnosti), byť další poznatky níže naznačují, že rozsah této formy ekonomické aktivity je patrně podstatně vyšší.

Tabulka 6 a obrázek 4 obohacují informace o ekonomické aktivitě respondentů zachycením názorů na spokojenost respondentů se svou pracovní situací. Celkový podíl pracujících se téměř přesně shoduje s výše zmíněnými zjištěními získanými dotazy na ekonomický status. Zejména z panelových dat je ovšem navíc patrné, že k nárůstu pracovní aktivity došlo

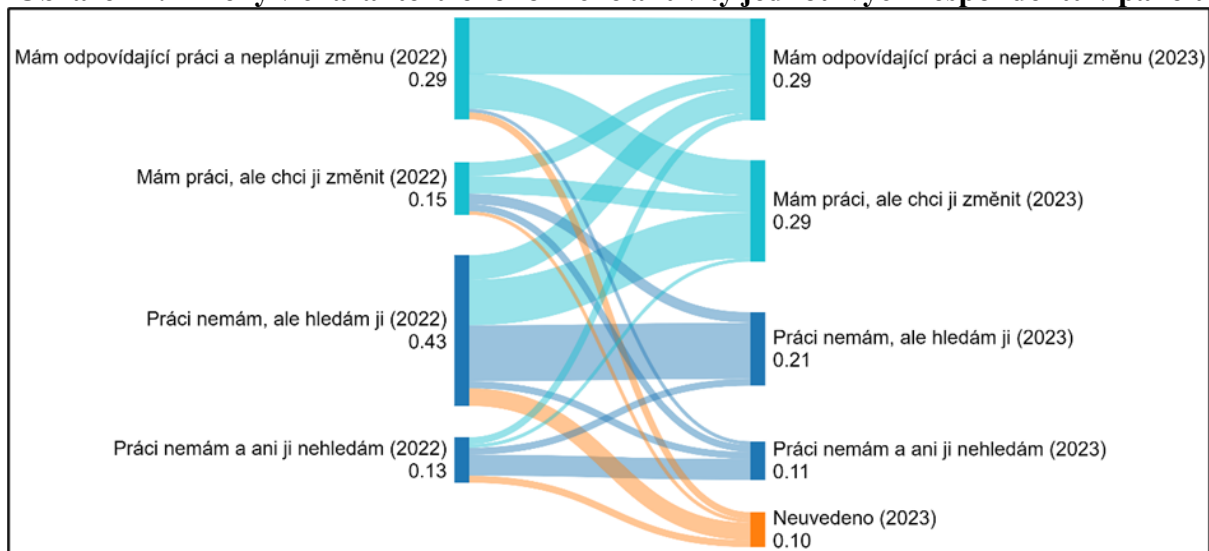
především navýšením počtu zaměstnaných, kteří nejsou se svou prací spokojeni a chtějí ji v dohledné době změnit. Výsledky druhého kola šetření ukázaly, že do této skupiny, tedy těch, kteří nepovažují svou práci za odpovídající a plánují změnu, připadá polovina všech ekonomicky činných. Tyto výsledky také ukazují, že přes konstatované výrazné navýšení zapojení ukrajinských uprchlíků do trhu práce, je mezi nimi stále zhruba pětina těch, kteří pracovní uplatnění hledají.

Tabulka 6: Charakter ekonomické aktivity

	Celý soubor			Panel		
	2022	2023	Rozdíl	2022	2023	Změna
Mám v ČR odpovídající pracovní uplatnění a v dohledné době neplánuji změnu	17 %	28 %	+11 %	29 %	29 %	0 %
Mám v ČR práci, ale chci své pracovní uplatnění změnit	15 %	31 %	+16 %	15 %	29 %	+14 %
Nyní práci nemám, ale aktivně se snažím pracovní uplatnění nalézt	43 %	23 %	-20 %	43 %	21 %	-22 %
Nyní práci nemám a v dohledné době ani pracovní uplatnění neplánuji	22 %	13 %	-9 %	13 %	11 %	-2 %
Neuvedeno	2 %	5 %	-3 %	0 %	10 %	+10 %

Obrázek 4 přináší vhled do vnitřní dynamiky změn ekonomické aktivity. Ukazuje, že pro větší část respondentů, kteří v průběhu sledovaného období nově získali práci, se tak stalo nalezením zaměstnání, se kterým nejsou spokojeni a chtějí ho změnit. Jen u malé části pracujících, kteří byli v roce 2022 se svou prací nespokojeni, došlo ke zlepšení jejich situace. Častější byl opačný trend, tj. zvýšení nespokojenosti se zaměstnáním u těch respondentů, kteří dříve uvedli, že spokojeni jsou. To může být buď objektivním zhoršením jejich pracovní situace nebo změnou v jejich aspiracích.

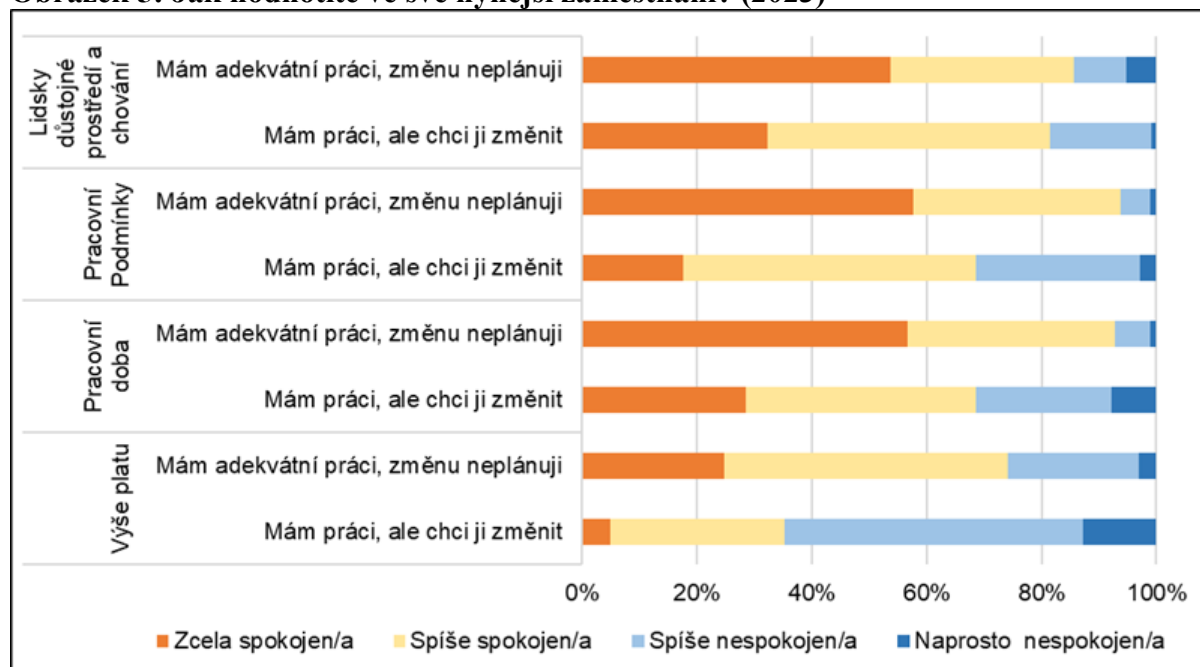
Obrázek 4: Změny v charakteru ekonomické aktivity jednotlivých respondentů v panelu

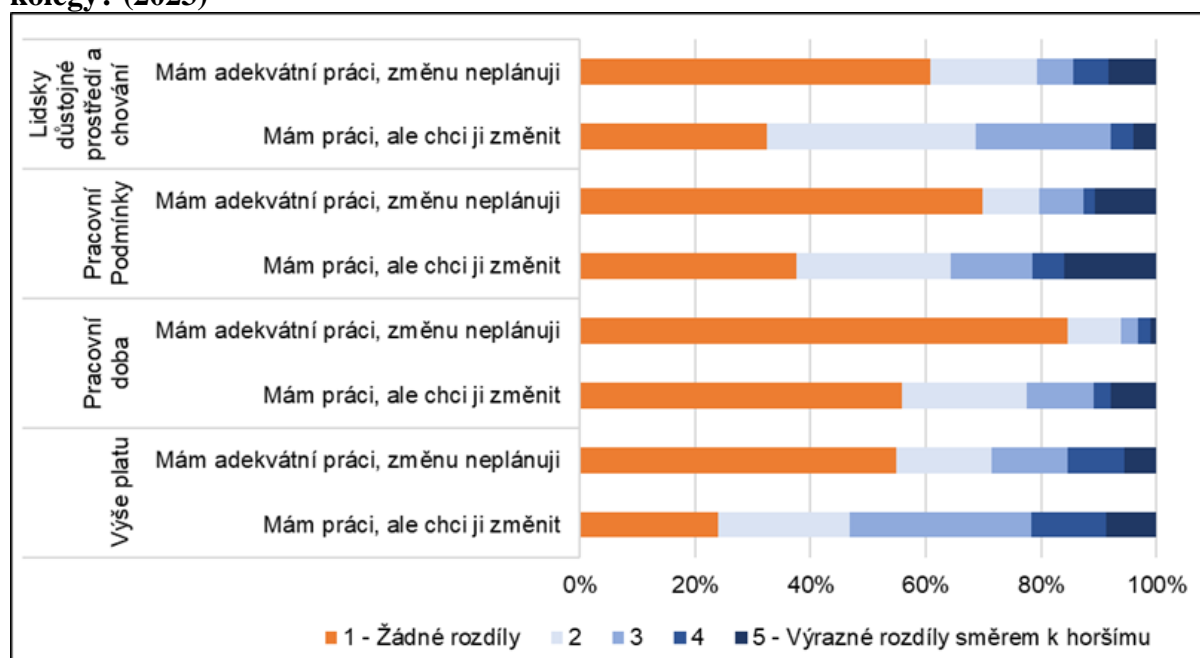
Obrázky 5 a 6 poskytují další informace o subjektivním posouzení kvality zaměstnání samotnými pracujícími uprchlíky. První z nich zachycuje jejich míru spokojenosti ve čtyřech různých aspektech kvality jejich pracovních pozic a druhý pak porovnání pocíťovaných nerovností ve srovnání s českými spolupracovníky ve stejných aspektech kvality.

Jednoznačně největší nespokojenost a zároveň nejvyšší míra vnímaných nerovností existuje v ohledu k výši mezd. Téměř polovina z respondentů je s výší platu nespokojena a téměř dvě třetiny z odpovědí poukazují na existenci více či méně významných nerovností v odměňování v porovnání s českými kolegy. Míra nespokojenosti je nižší v ohledu k pracovní době (celkem 20 % spíše či velmi nespokojených), pracovním podmínkám (19 %) a lidsky důstojnému prostředí a chování na pracovišti (17 %). V porovnání se situací českých spolupracovníků jsou vedle výše platů pocíťovány i nezanedbatelné rozdíly v lidsky důstojném prostředí a jednání (54 % respondentů uvedlo tyto nerovnosti), v pracovních podmínkách (43 %) i pracovní době (30 %). Zatímco výše uvedené procentní hodnoty platí pro celý soubor respondentů druhého kola, obrázky 5 a 6 ukazují, že pocíťovaná nespokojenost a pocíťované nerovnosti jsou podle očekávání ve všech sledovaných aspektech podstatně vyšší u těch, kteří nejsou se svým zaměstnáním spokojeni a chtějí ho v dohledné době změnit.

Obrázek 5: Jak hodnotíte ve své nynější zaměstnání? (2023)

Obrázek 6: Jak velké rozdíly pociťujete ve své nynější práci v porovnání s českými kolegy? (2023)

Ve snaze pochopit podmíněnosti zapojování uprchlíků do trhu práce byly též sledovány subjektivní proměnné odvozené z teorie plánovaného chování. Konkrétně jde o: (1) ukazatel vnímané sociální normy, vyjádřený pomocí toho, jak respondent vnímá očekávání rodiny, aby

si v Česku našel práci, (2) ukazatel postoje respondenta k povinnosti ukrajinských uprchlíků nalézt si v Česku práci a (3) ukazatel vnímané obtížnosti získání odpovídajícího zaměstnání, kterým je měřena vnímaná kontrola respondenta nad nalezením práce. Konkrétní tvrzení použité pro zjištění těchto proměnných jsou v tabulce 7 vlevo. Tabulka pak uvádí průměrné hodnoty těchto ukazatelů měřených na pětistupňové škále, kde nižší hodnoty označují souhlas a vyšší nesouhlas. Průměrné hodnoty všech ukazatelů jsou nižší než tři (střední hodnota použité škály), tj. mezi respondenty převažoval souhlas s uvedenými tvrzeními. Existuje tedy tlak rodiny i pozitivní postoj k zapojení se do trhu práce v Česku, ale nalezení odpovídajícího zaměstnání je zároveň většinou respondentů považováno za obtížné. Vývojově navíc došlo ke snížení průměrných hodnot těchto ukazatelů. To znamená, že na jedné straně došlo k dalšímu zvýšení tlaku na uprchlíky, aby v Česku byli výdělečně činní, ale zároveň se prohloubila vnímaná obtížnost získání odpovídající práce.

Další statistická analýza prokázala relevanci použité teorie plánovaného chování: dané tři ukazatele, diskutované v předchozím odstavci, poměrně dobře vysvětlují variabilitu v pracovním uplatnění respondentů podle dat z obou kol dotazníkového šetření. Relativně nižší význam má v tomto ohledu proměnná vnímaných očekávání rodiny, zatímco vyšší význam mají proměnné osobního postoje a vnímané obtížnosti nalezení odpovídajícího zaměstnání. Význam vnímané obtížnosti navíc mezi prvním a druhým kolem vzrostl nejvíce z těchto tří proměnných.

Tabulka 7: Průměrné hodnoty ukazatelů vnímaného tlaku okolí na zapojení se do trhu práce, postojů k získání práce a vnímané obtížnosti získání práce

	Celý soubor			Panel		
	2022	2023	Rozdí 1	2022	2023	Změna
Moje rodina a blízké okolí ode mě očekává, že budu v Česku pracovat	2.42	2.25	-0.17	2.27	2.19	-0.08
Lidé přicházející z Ukrajiny do Česka by si zde co nejdříve měli najít práci	2.01	1.88	-0.13	1.91	1.74	-0.17
Nalézt si odpovídající pracovní uplatnění v Česku pro mě bylo/bude obtížné	2.29	1.99	-0.30	2.38	2.18	-0.20

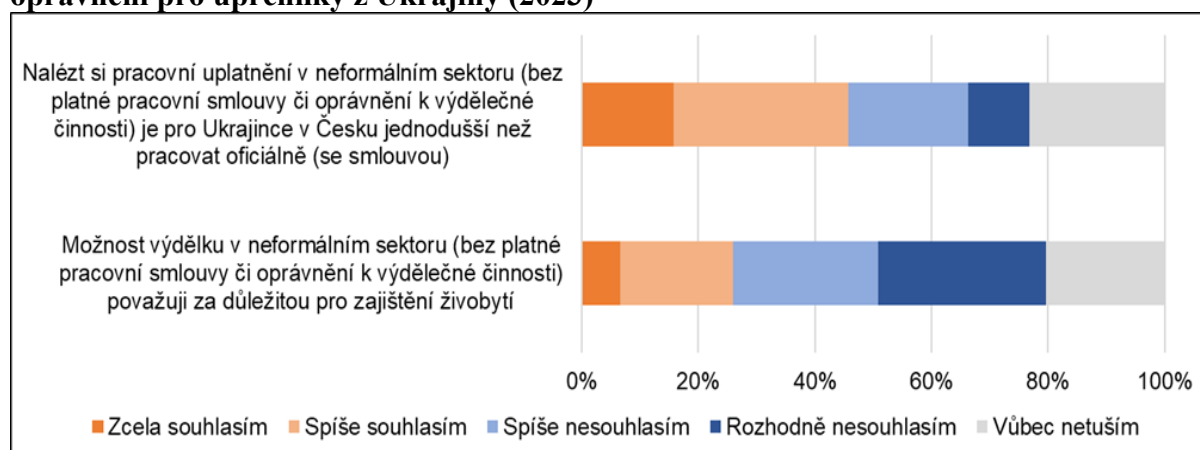
Poznámky: Uvedené hodnoty odpovídají průměrům vypočteným podle odpovědí respondentů měřených na stupnici: Souhlasím (1) – Spíše souhlasím (2) – Vůbec netuším (3) – Spíše nesouhlasím (4) – Nesouhlasím (5).

Výše konstatovaný význam vnímané obtížnosti nalezení odpovídající práce lze spojit i s otázkou, jakým způsobem si ukrajinští uprchlíci zaměstnání v Česku nacházejí. To zjišťovalo naše šetření ve druhém kole. Výsledky v tomto ohledu znovu potvrdily význam sociálních kontaktů, neboť 43 % respondentů z těch, kteří v Česku v průběhu svého pobytu pracovali, uvedlo, že své aktuální (či poslední) zaměstnání získali přes své příbuzné, kamarády či známé a dalších 21 %, že to bylo díky virtuálním sociálním sítím. V případě další pětiny (21 %) to bylo prostřednictvím webových stránek inzerujících volná pracovní místa, zatímco zprostředkování zaměstnání přes úřady práce uvedlo pouze 4 % ekonomicky činných respondentů. Ti, kteří uvedli, že získali své zaměstnání přes příbuzné, přátele či známé, byli se svou prací v průměru více spokojeni než ostatní, ale tyto rozdíly nejsou statisticky významné.

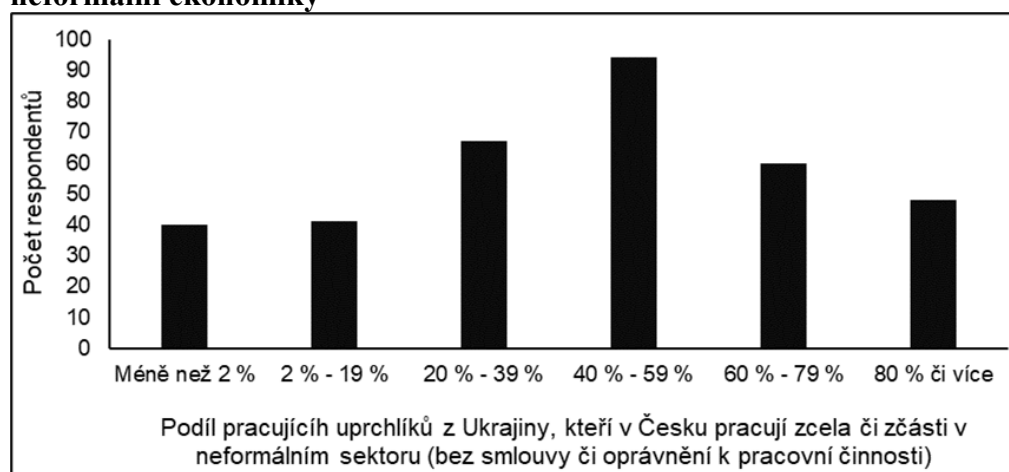
Poslední téma zařazené do bloku o ekonomické aktivitě se týká problematiky zapojování uprchlíků do neformální ekonomiky, která byla pro tyto účely definována jako práce bez platné smlouvy či pracovního oprávnění. Výše již bylo zmíněno, že přímo tuto formu zaměstnání připustilo 7 % výdělečně činných respondentů. Toto bylo ověřeno i další otázkou na osobní zkušenost s prací v neformálním sektoru. V tomto ohledu 5 % respondentů přímo uvedlo, že jde o nejběžnější formu jejich zaměstnání v Česku a dalších 21 % přiznalo vlastní zkušenost s tímto typem zaměstnání, byť s dodatkem, že většinou pracují na základě platné pracovní smlouvy. To naznačuje častou kombinaci legálních, kvazi-legálních a nelegálních forem pracovních vztahů.

Mezi respondenty existuje zřejmá a pochopitelná tendence tyto citlivé informace neuvádět. Proto lze předpokládat, že výše uvedené údaje skutečný rozsah ekonomických činností v neformálním sektoru, což zde zahrnuje zaměstnání bez platné pracovní smlouvy či povolení, podhodnocují. Význam neformálního trhu práce jsme se proto pokusili dále odhadnout nepřímými otázkami. Odpovědi na první dvě z nich ukazuje obrázek 7. Téměř polovina respondentů (46 %) souhlasila s tvrzením, že nalézt si v Česku pracovní uplatnění v neformálním sektoru je pro Ukrajince jednodušší než pracovat oficiálně, zatímco 32 % s tímto nesouhlasila a 22 % uvedlo, že vůbec netuší. Druhé tvrzení bylo pro respondenty osobnější, neboť se vztahuje k důležitosti práce v neformálním sektoru pro zajištění živobytí. I zde více než čtvrtina z nich (26 %) potvrdila velký význam tohoto typu činností pro zajištění živobytí, zatímco 54 % respondentů s tímto nesouhlasilo a 20 % uvedlo, že neví. Zajímavé výsledky pak přinesl dotaz na to, jak běžné je mezi Ukrajinci pracujícími v Česku pracovat zcela či zčásti neformálně – viz obrázek 8. Četnosti názorů respondentů se poměrně symetricky rozprostírají po celém spektru nabízených možností, s nejčetněji zastoupenou střední kategorií 40-59 %.

Obrázek 7: Názory na možnosti a význam zaměstnání bez pracovní smlouvy či platného oprávnění pro uprchlíky z Ukrajiny (2023)

Tabulka 8: Názory respondentů na rozsah zapojení Ukrajinců pracujících v Česku do neformální ekonomiky

Obrázek 9 dále ilustruje některé z výše zmíněných poznatků prostřednictvím znázornění sítě vybraných proměnných a jejich vzájemných statistických vztahů. Pro tento účel byla použita pouze data od respondentů panelu a vybrány byly proměnné odvozené od teorie plánovaného chování, zahrnuté do dotazníku pro tři hlavní tematické oblasti: ekonomická aktivita, znalosti češtiny a problematika preferencí návratu na Ukrajinu. Zároveň jsou v obrázku znázorněny pouze ty proměnné, které vykázaly statisticky signifikantní vztah s pracovním uplatněním (kromě toho byla zahrnuta pouze proměnná postihující odpovědi na význam neformálního zaměstnávání pro živobytí uprchlíků). Rozmístění proměnných v síti indikuje jejich vzájemné souvislosti při zohlednění všech zahrnutých vazeb mezi proměnnými (tj. všech přímých i nepřímých vztahů mezi nimi).

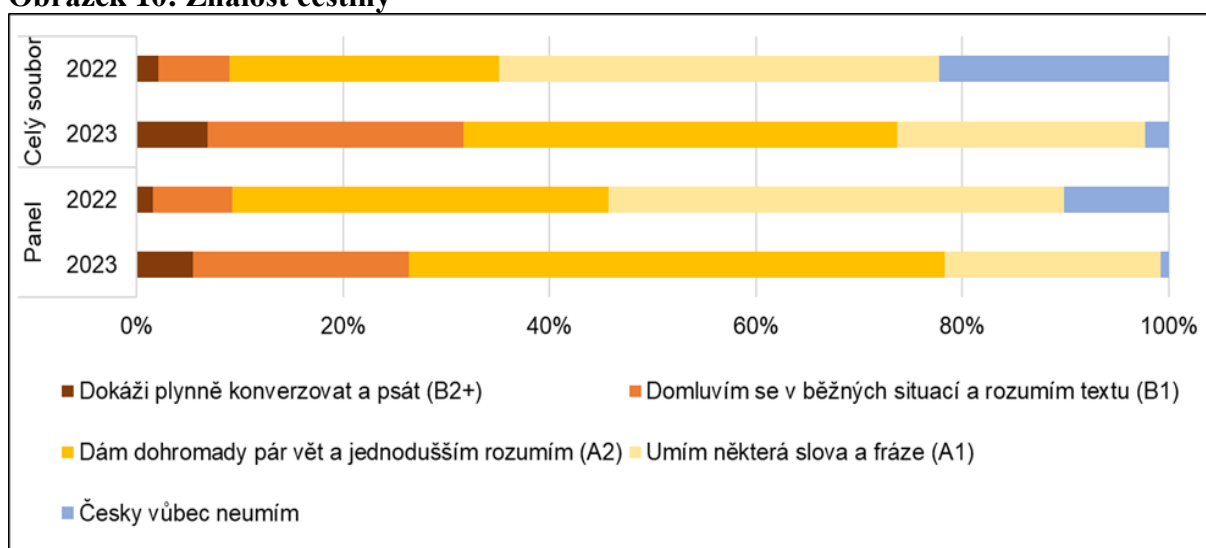
Z obrázku je zřejmý význam tří výše již diskutovaných hlavních vysvětlujících proměnných odvozených od zmíněné teorie plánovaného chování, tj. tlaku okolí (resp. vnímaného očekávání rodiny vzhledem k získávání práce), osobního postoje k tomu, aby si ukrajinští uprchlíci hledali práci, a vnímané obtížnosti nalezení práce. Obrázek také ukazuje centrální roli uvažování o plánu návratu pro různé aspekty ekonomické aktivity. Plán návratu má přitom podle očekávání s většinou zjišťovaných charakteristik pracovního uplatnění negativní vztahy.

Zajímavé je, že se do výběru proměnných nedostaly ty, které souvisejí se znalostí češtiny (viz i následující kapitola). To by mohlo naznačovat méně podstatnou roli znalosti češtiny pro pracovní uplatnění uprchlíků. Vztah mezi těmito dvěma proměnnými je v rámci panelu podle

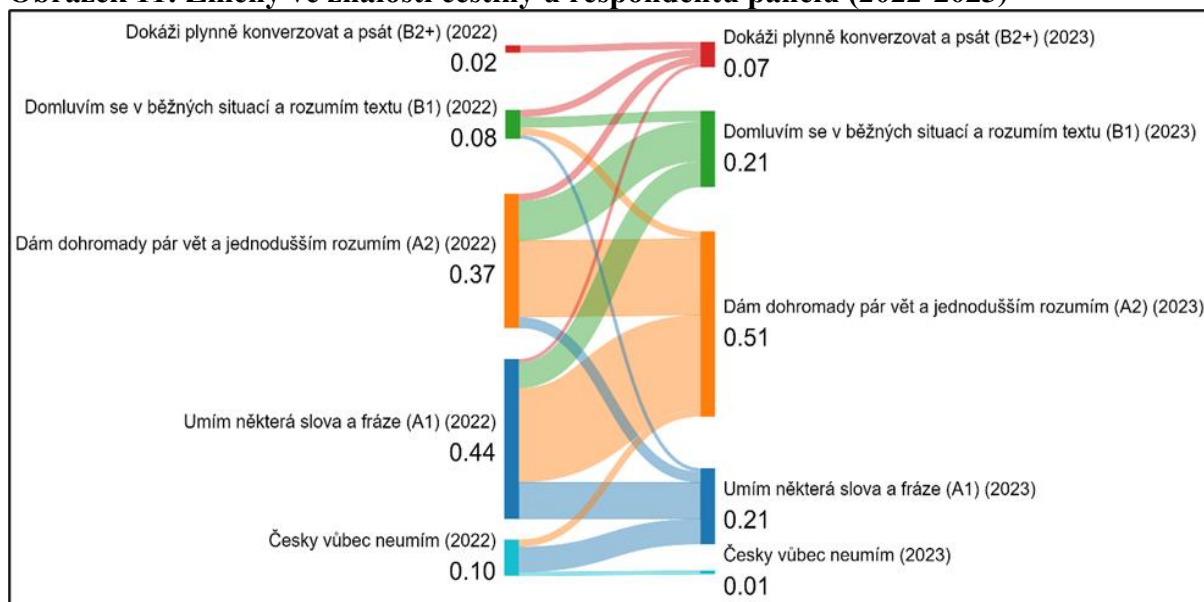
3.5. Znalost češtiny

Úroveň znalostí češtiny, zájmu o osvojení si češtiny a intenzita souvisejících snah byla v dotazníkových šetřeních zjišťována v obou kolech pomocí sebe-ohodnocení samotnými respondenty. Úroveň znalostí českého jazyka byla podle dat z roku 2022 v průměru spíše nízká s 22 % respondentů bez znalosti češtiny a dalšími 43 % s omezenou znalostí pouze několika základních frází. V období mezi oběma koly našeho šetření, ale došlo k evidentnímu zlepšení (viz obrázky 10 a 11). To je vidět jak při porovnání celých souborů respondentů, tak při sledování individuálních změn v rámci panelu (obrázek 11). Na sledované pětibodové škále úrovně znalosti češtiny došlo u 57 % těchto respondentů ke zlepšení jejich pozice, když v 11 % případů to byl posun o více než jeden stupeň. V druhém kole tak téměř třetina respondentů uvedla, že umí česky plyně nebo, častěji, že se domluví v běžných situacích a rozumí textu. Naopak podíl těch bez znalosti češtiny se výrazně snížil na pouhé 2 %.

Obrázek 10: Znalost češtiny

Obrázek 11: Změny ve znalosti češtiny u respondentů panelu (2022-2023)

Poznámka: Hodnoty podílů jednotlivých kategorií byly zaokrouhleny a jejich součet proto nemusí přesně odpovídat jedné.

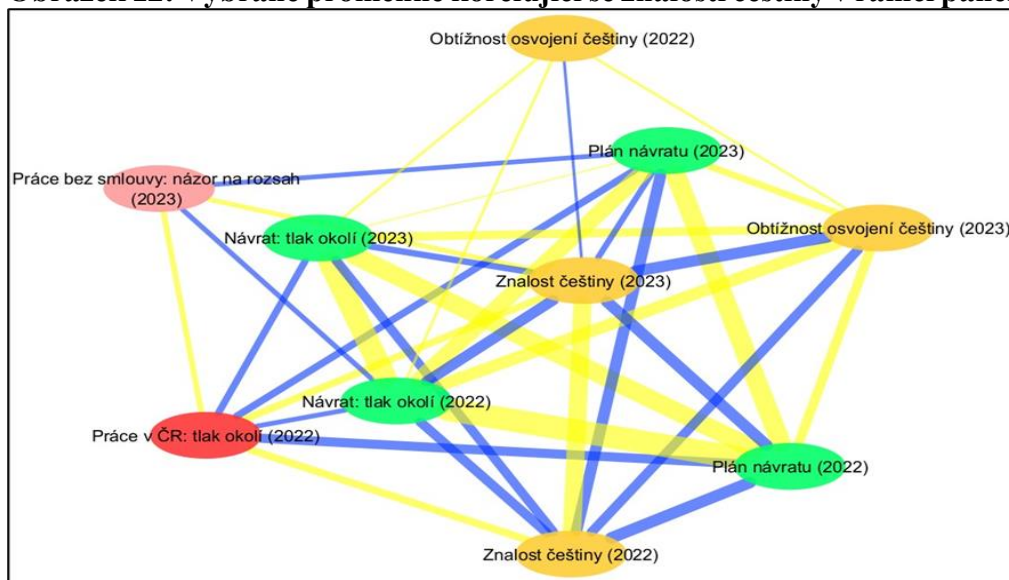
Neprojevila se statistická souvislost mezi zlepšením úrovně znalosti češtiny a délkou pobytu. Stejně tak se v rámci panelu respondentů neukázal vztah mezi deklarovanou intenzitou snah učít se česky, kterou uvedli v roce 2022, a následnou změnou úrovně jejich znalosti češtiny. Naopak skupina respondentů s evidovaným zlepšením znalosti češtiny byla v průměru méně ekonomicky aktivní než ostatní a vnímala osvojení češtiny jako méně obtížné.

Obrázek 12 znovu využívá znázornění síťovým grafem pro naznačení některých statistických souvislostí mezi úrovní znalosti češtiny v rámci podskupiny respondentů panelu v roce 2023 (centrální proměnná uprostřed) a dalšími proměnnými. Výběr proměnných a znázorněných vztahů mezi nimi byl obdobný jako v případě předchozího síťového grafu. Použitá metoda vizualizace zohledňuje všechny vzájemné vztahy mezi proměnnými a podle nich optimalizuje jejich rozmístění, tak aby statisticky si bližší proměnné byly i v grafu blíže sebe.

Výsledky ukazují, že pro úroveň znalosti češtiny hraje centrální roli uvažování o možném návratu či nenávratu na Ukrajinu. Jde jednak o samotný tento plán, ale také související tlak okolí (vnímání očekávání rodiny ohledně návratu). O něco nižší, ale statisticky též významnou roli hraje vnímání obtížnosti osvojení českého jazyka. Dále tento obrázek 12 ukazuje již výše zmíněný pozitivní vztah mezi vnímaným očekáváním okolí, že uprchlíci budou v Česku

pracovat a úroveň znalosti českého jazyka. Jak již též bylo uvedeno, statisticky významný vztah mezi znalostí češtiny a ekonomickou aktivitou se neprokázal. Orientace tohoto vztahu je dokonce negativní, ale v rámci panelu nebyl statisticky signifikantní, takže na obrázku 12 není znázorněn. Na obrázku je pak znázorněna pozitivní souvislost mezi znalostí češtiny a názory na rozsah neformálního zaměstnávání Ukrajinců v Česku. Speklativním vysvětlením může být, že ti s lepší znalostí češtiny mají o těchto praktikách lepší povědomí a předpokládají jejich vyšší rozsah.

Obrázek 12: Vybrané proměnné korelující se znalostí češtiny v rámci panelu respondentů

Poznámky: Žluté vazby ukazují pozitivní statistické asociace a modré negativní asociace. Tloušťka vazeb poměřuje sílu asociací. Znázorněny jsou pouze proměnné, které (a) vykázaly signifikantní statistickou asociaci s úrovní znalosti češtiny v roce 2023, (b) byly konstruovány na základě zvoleného analytického rámce vycházejícího z teorie plánovaného chování, (c) týkají se hlavních studovaných tematických oblastí: tzn. zapojení do trhu práce (červená barva vrcholů sítě), znalosti češtiny (oranžová barva) a problematika preferencí návratu (zelená barva).

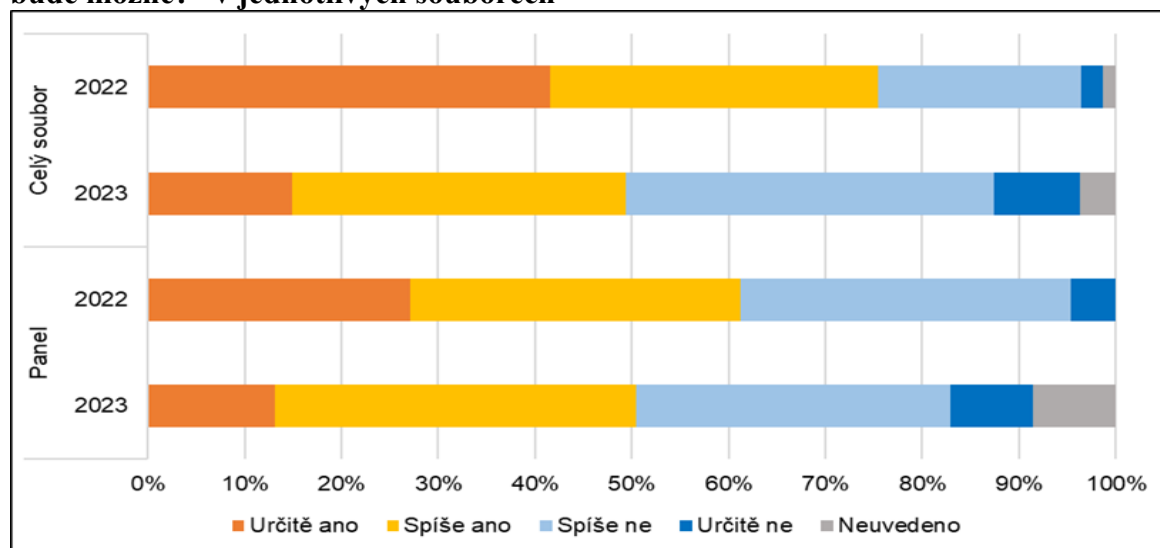
Vedle samotné úrovně znalosti češtiny a s ní souvisejících faktorů jsme dále zjišťovali i to, jak intenzivní jsou aktivity uprchlíků zaměřené na cílené zlepšování jazykových znalostí. Intenzita těchto aktivit byla mezi respondenty druhého kola podobná či mírně vyšší než podle výsledků prvního kola. Takové aktivity uvedlo kolem 70 % respondentů, když u zhruba poloviny z nich to bylo samostudium a u druhé poloviny pak účast v prezenčních či online kurzech. V rámci panelu intenzita snah dále si cíleně zlepšovat češtinu mírně v čase poklesla, přičemž se zejména snížil podíl účastníků kurzů (ze 47 % v roce 2022 na 33 % v roce 2023). Kromě realizovaných aktivit jsme se ptali i na zájem o ně. Ten zůstal podobný, když ho deklarovalo 80-85 % respondentů ve všech sledovaných souborech. Významně se ovšem snížil podíl těch, kteří

uvedli, že jim k naplnění tohoto zájmu nebrání žádné výrazné překážky, což prvním kole uvedlo 32 % respondentů a ve druhém jen 15 %. Nejčastějšími překážkami je nedostatek času (29 %) a nedostatek financí (25 %). Problém s nedostatkem informací uvedlo 6 % a nedostatek možností pro studium češtiny v místě bydliště pak 8 % respondentů.

3.6. Otázka návratu na Ukrajinu

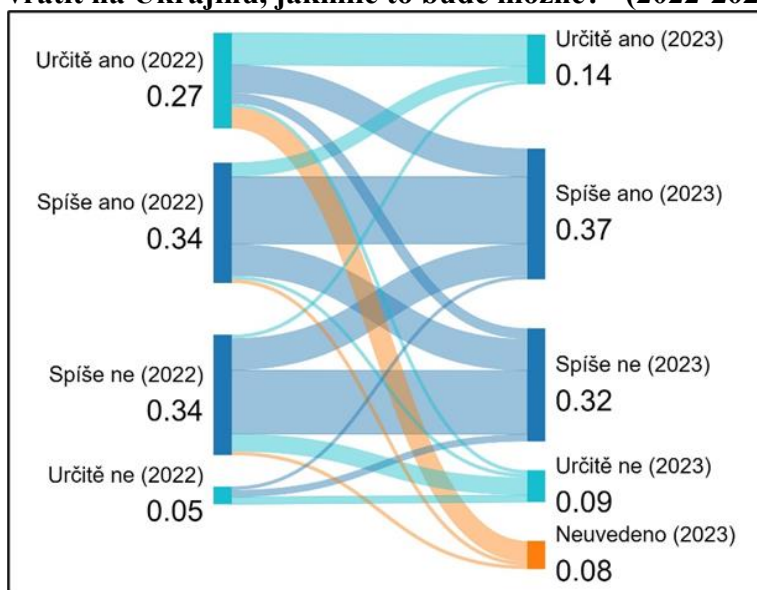
Plán návratu na Ukrajinu byl zjišťován v obou kolech prostřednictvím otázky: Plánujete se vrátit na Ukrajinu, jakmile to bude možné? Rozdělení odpovědí do kategorií preferencí návratu či nenávratu pro jednotlivá kola a soubory respondentů je na obrázku 13. Výsledky na tomto obrázku naznačují trend převládajícího oslabování návratových plánů. Zatímco v prvním kole se k variantě návratu přiklonilo 75 % respondentů, ve druhém kole dotazníkového šetření o rok později to bylo již jen 50 %. Výraznější je přitom pokles relativní četnosti odpovědí v kategorii „určitě ano“, což dále naznačuje oslabování míry přesvědčení o návratu u řady respondentů. V souboru panelový dat byla pro rok 2022 četnost plánů návratu nižší a to 61 %. To není překvapivé, neboť již bylo zmíněno, že v panelu jsou v porovnání s celým vzorkem z roku 2022 podstatně méně zastoupení ti, kteří z Česka odešli. Výsledky založené na datech z druhého kola jsou již pro panel velmi podobné jako pro celý soubor, přičemž podíly respondentů plánujících návrat jsou shodně 50 %.

Obrázek 13: Rozdělení odpovědí na otázku: „Plánujete se vrátit na Ukrajinu, jakmile to bude možné?“ v jednotlivých souborech

Výše uvedený poznatek o převaze snižujících se preferencí návratu u uprchlíků z Ukrajiny zastírá individuální dynamiku změn, což může být ošidné při interpretaci výsledků. Tuto dynamiku můžeme sledovat na souboru panelových dat, což ukazuje obrázek 14. Téměř čtvrtina (23 %) z těch respondentů, kteří deklarovali plán návratu v roce 2022, tento plán v průběhu roku opustila ve prospěch preference ne-návratu, a dalších 13 % z nich v roce 2023 plán neuvedlo. Na druhé straně ale také více než čtvrtina (28 %) z těch, kteří v roce 2022 uvedli, že se vrátit nechtějí, změnilo v roce 2023 svůj postoj směrem k preferenci návratu. Z pohledu tohoto relativního vyjádření lze tedy říct, že změny plánů jsou poměrně běžné v obou směrech. Představa postupného „jednosměrného“ oslabování návratových plánů je tedy přílišným zjednodušením. Tyto poznatky demonstrují složitost problematiky a působení různých faktorů a mechanismů, které rozhodování uprchlíků o své budoucnosti ovlivňují, a které mohou mít v některých případech protichůdný efekt na jejich preference a plány. Stejně tak to ilustruje proměnlivost a nejistotu panující kolem těchto otázek. Jak již bylo uvedeno v předchozích částech, uvažování o návratu či nenávratu se zdá být také klíčovou souvislostí dalších zde rozebíraných témat. Ilustrovaná proměnlivost (ne)návratových preferencí tedy demonstruje nejistotu, která je do značné míry obecnější definiční charakteristikou uprchlické situace a má své významné konsekvence pro jednotlivé dimenze integrace.

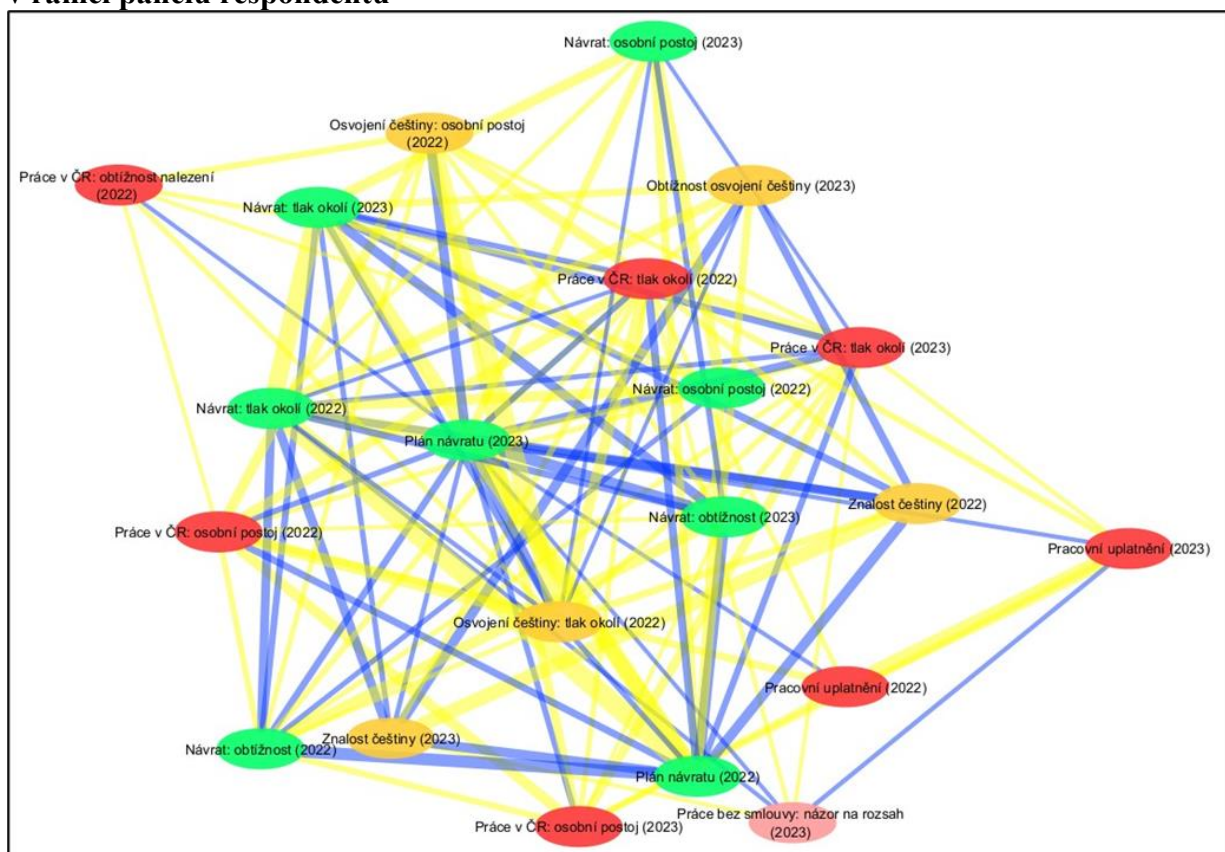
Obrázek 14: Změny v rozdělení odpovědí respondentů panelu na otázku: „Plánujete se vrátit na Ukrajinu, jakmile to bude možné?“ (2022-2023)

Poznámka: Hodnoty podílů jednotlivých kategorií byly zaokrouhleny a jejich součet proto nemusí přesně odpovídat jedné.

Obrázek 15 opět prezentuje síťový graf, který v tomto případě znázorňuje vztahy mezi plánem návratu, jakožto centrální proměnnou, a dalšími ukazateli odvozenými z teorie plánovaného chování. Postup výběru byl obdobný jako u analogických znázornění výše. V porovnání s předchozími je u obrázku 15 na první pohled patrné, že proměnných se statisticky významnými vztahy s plánem návratu je podstatně více, což dále dokládá již výše konstatovanou klíčovou roli této problematiky pro rozhodování a chování uprchlíků. Také je zde znovu ukázáno, jak se promítá do dalších zde studovaných témat pracovního uplatnění a osvojování si češtiny.

Obrázek 15: Vybrané proměnné korelující s deklarovanými plány návratu na Ukrajinu v rámci panelu respondentů

Poznámky: Žluté vazby ukazují pozitivní statistické asociace a modré negativní asociace. Tloušťka vazeb poměřuje sílu asociací. Znázorněny jsou pouze proměnné, které (a) vykázaly signifikantní statistickou asociaci s úrovní znalosti češtiny v roce 2023, (b) byly konstruovány na základě zvoleného analytického rámce vycházejícího z teorie plánovaného chování, (c) týkají se hlavních studovaných tematických oblastí: tzn. zapojení do trhu práce (červená barva vrcholů sítě), znalosti češtiny (oranžová barva) a problematika preferencí návratu (zelená barva).

Všechny tři proměnné odvozené z teorie plánovaného chování jsou, statisticky řečeno, významné prediktory preference návratu. Tyto proměnné byly v dotaznících zjišťovány otázkami uvedenými ve vysvětlující poznámce pod tabulkou 8. Relativně nejtěsnější vztah má

proměnná tlaku okolí (očekávání návratu ze strany rodiny) poté vnímaná obtížnost návratu a relativně nejméně těsně pak s udávanými plány souvisí postoj k povinnosti návratu. Porovnání výsledků založených na datech od všech respondentů z prvního a druhého kola ukazují významné posílení role vnímané obtížnosti a určité posílení role postojů. V rámci panelu to platí pouze v ohledu posílení role vnímané obtížnosti návratu. Nárůst vnímané obtížnosti návratu na Ukrajinu je tedy možno považovat za hlavní vývojovou změnu a činitel, který nejvíce přispěl k oslabování preferencí návratu. Lze předpokládat, že tato proměnná je ovlivněna především okolnostmi souvisejícími se situací na Ukrajině (tj. jak respondenti vnímají překážky návratu související s vývojem této situace) v kombinaci s případným oslabováním jejich osobních vazeb na Ukrajinu. Výsledky tedy prokazují, že postupně pociťují stále nižší kontrolu nad svým možným návratem a vlastními možnostmi a schopnostmi uvedené překážky překonat.

Tabulka 8: Plán návratu, vnímaný tlak rodiny, postoje k povinnosti návratu, vnímaná obtížnost návratu

	Celý soubor			Panel		
	2022	2023	Změna	2022	2023	Změna
Plán návratu (podíl respondentů s plánem návratu)	75 %	50 %	-25 %	61 %	50 %	-11 %
Vnímané očekávání rodiny ohledně návratu (nižší hodnota = silnější tlak na návrat)	2,22	2,79	+0,57	2,73	2,64	-0,09
Postoj k povinnosti návratu (nižší hodnota = silnější postoj pro návrat)	3,40	3,99	+0,59	3,60	3,67	0,07
Vnímaná obtížnost návratu (nižší hodnota = vyšší vnímaná obtížnost)	3,27	2,51	-0,76	3,07	2,76	-0,31

Poznámky: Plán návratu zjišťován otázkou „Plánujete se vrátit na Ukrajinu, jakmile to bude možné?“; Vnímané očekávání rodiny zjišťováno pomocí tvrzení: „Moje rodina očekává/očekávala, že jakmile to bude možné, tak se vrátím zpět na Ukrajinu“; Postoj k povinnosti návratu zjišťován pomocí tvrzení: „Uprchlíci z Ukrajiny pobývající v Česku by měli mít povinnost vrátit se zpět na Ukrajinu, jakmile to jen bude možné“; Vnímaná obtížnost návratu zjišťována pomocí tvrzení: „Návrat zpět na Ukrajinu, až to bude možné, pro mne bude/byl dosti obtížný“. Míra souhlasu či nesouhlasu s uvedenými tvrzeními byla měřena na 5-bodové škále (1) souhlasím – (2) spíše souhlasím – (3) vůbec netuším – (4) spíše nesouhlasím – (5) nesouhlasím.

Dále bylo analyzováno, zda a jak se liší podskupina respondentů plánujících návrat od zbytku souboru z hlediska dalších charakteristik. V případě demografických charakteristik se zdá být významná, byť ne zcela jednoznačná, role pohlaví a věku. V prvním kole deklarovali preferenci návratu signifikantně více muži. Podle výsledků z druhého kola to však již neplatí. Naopak v prvním kole nebyl významný věk, zatímco ve druhém se již asociace plánů návratu s věkem

ukazuje, a to pozitivní. Tyto změny mohou souviset s proměnou populace uprchlíků a složením skupiny těch, kteří již z Česka odešli (jak již bylo uvedeno, vzorek druhého kola tyto respondenty pokrývá minimálně). Výsledky založené na prvním kole ukázaly nižší preference návratu respondentů ze Západní Ukrajiny, ale ve druhém kole již údaje o regionu předchozího bydliště na Ukrajině nebyly zjišťovány.

Zajímavé je, že ani v souboru dat z prvního kola, ani z druhého kola, se neukázala významná souvislost mezi plánem návratu a délkou pobytu v Česku. To dále ilustruje již konstatovanou problematičnost jednostranné představy postupného „lineárního“ oslabování plánu uprchlíků se vrátit s přibývajícím časem jejich pobytu Česku.

Stejně tak se neprojevily vyšší preference návratu u podskupiny respondentů, kteří uvedli výrazné negativní dopady Lex Ukrajina 5. Platí to dokonce i pro podskupinu těch, kteří uvedli, že v důsledku novely začali více o návratu uvažovat. Zdá se tedy, že preference návratu nepramení (jen) z neutěšené situace v Česku a s tím související nespokojenosti. S tímto předpokladem koresponduje i poznatek, že respondenti s deklarovaným plánem návratu sice v průměru vykázali o něco nižší subjektivní spokojenost se životem i nižší spokojenost se svou situací v Česku, ale rozdíly oproti zbytku našeho vzorku nebyly zvláště výrazné.

Poměrně silné pozitivní vztahy byly naopak identifikovány mezi preferencemi návratu a otázkami na oddanost respondentů bývalému místu bydliště na Ukrajině. Zjišťovány byly tři úrovně této oddanosti – vůči obci/městu, regionu bývalého bydliště, a Ukrajině jako státu. Vztah mezi touto deklarovanou oddaností a silnějšími plány návratu platí pro všechny z nich, ale pro úroveň celostátní je relativně slabší. Stejně tak platí, že respondenti, kteří častěji navštěvovali Ukrajinu, uváděli v průměru vyšší preference návratu. Na rozdíl od fyzických návštěv se ale nezdá být významná intenzita virtuálních kontaktů s přáteli či známými na Ukrajině.

4. ANALÝZA OHNISKOVÝCH SKUPIN

4.1. Nelegální a kvazilegální pracovní aktivity Ukrajinců s dočasnou ochranou na Plzeňsku – praktiky agenturního zaměstnávání (sk.1)

1. Kdo vstupuje do děje?
2. Jak se ukrajínští pracovníci ocitnou v agentuře, resp. v nelegálních a kvazilegálních pracovních aktivitách, v neformálním sektoru?
3. Jak fungují agentury a neformální sektor? Manipulace a diskriminace...
4. Poskytnutí ubytování jako „uzamčení vězeňské cely“
5. Alternativa k práci pro agenturu nebo podnik?
6. Nefunkční byrokracie

Vadym (sk.1): „Ono je to celkem jedno, zda sklad nebo továrna, k Ukrajincům přistupují všude stejně, je to nesnesitelné. Všichni o tom vědí, není to tajemství. Ukrajinec nastoupí do práce a musí makat, musíte pracovat rychleji než kdokoliv, Čech, Rumun, Bulhar. Musíš běhat, šustit, bát se, aby tě nevykopla továrna, nevykopla tě agentura, jsi furt vyplašený.“

Vadym (sk.1): „...Agentury s výší mzdy nehnou, jim je to jedno. Člověk sem přijde za pět let, dostane 150-160 Kč. Nic se nezmění. Agentury překročily červenou čáru a nemohou se nabažit. V kanceláři vám budou lhát, že továrna nezaplátila. Továrna ale platí všechno. Mnoho lidí mezi sebou komunikuje a říkají „mám pocit, jako bych byl zpátky na Ukrajině a přežíval.“ Lidé žijí ze záloh, z platu nic nezbyde. Říkám pravdu tak, jak je. Každý to ví...“

Výše uvedené dvě citace jednoho z informantů naznačují neutěšenou situaci ukrajinských pracovníků obecně i ukrajinských válečných uprchlíků v Česku. Zdůrazňují vykonávání většinou podřadných manuálně náročných činností na českém trhu práce a obecně nejistotu jejich pracovních aktivit (zatíženou tzv. neetickou, nedůstojnou - prekérní prací¹). Citace

¹ Prekérní práce je charakteristická: nízkou právní ochranou, nízkou odměnou za práci, nízkou úrovní pracovních podmínek, nízkou úrovní ochrany zdraví a bezpečnosti při práci, absencí výhod a plnění vázaných na existenci či délku pracovního poměru (např. sociální zabezpečení, peněžitá pomoc v mateřství, rodičovská dovolená), nízkou nebo žádnou možností rozšířit si kvalifikaci (viz Havránková, Rumpík 2023).

ukazují také na to, že odměna za jejich práci (při všech nutných výdajích spojených se statutem „cizince“ v Česku) je často velmi malá, nevede k uspokojení ani základních potřeb jedince či domácnosti. Navíc je signalizováno, že se jejich situace v Česku v čase nemusí zlepšovat a ani relativní zvýšení životní úrovně ve srovnání s mateřskou zemí, Ukrajinou, nemusí být vůbec patrné.

Níže je analyzováno prostředí, ve kterém se ona výše popsaná realita často odehrává. Jde o téma nelegálních či kvazilegálních pracovních aktivit ukrajinských pracovníků v rámci tzv. agenturního zaměstnávání (zde konkrétně v oblasti četných průmyslových zón Plzeňska). Jde o pragmaticky konstruovaný systém formálních, kvaziformálních a neformálních vztahů mezi uživatelem (podnikem/firmou), agenturou a zaměstnancem, kdy se pracovníci často dostávají do podřízené pozice, ve které jsou v mnoha ohledech vykořisťováni (plat, pracovní a životní podmínky, pracovní doba atd.). Jde o aktuální téma jak z hlediska základního, tak aplikovaného výzkumu. Alespoň částečné rozkrytí současných praktik tzv. agenturního zaměstnávání ukrajinské pracovní síly navazuje na výzkumy tzv. klientského systému v Česku (viz např. Černík 2005, Nekorjak 2006, Čermáková 2008, Drbohlav a kol. 2008, Čermáková, Nekorjak 2009, Rumpík 2018). Je ale nutno upozornit na zásadní rozdíl v motivaci migrace/pohybu a také v přiděleném statusu (a následných podmínkách pobytu a práce v Česku), kdy minulé migrační toky byly dobrovolné, zatímco v současnosti jde o uprchlické hnutí, které je důsledkem válečného konfliktu a jde tedy o pohyb vynucený. Příspěvek k poznání toho, jak funguje agenturní zaměstnávání, může rovněž otevřít cestu k doporučením, která by umožnila pokusit se zjištěné nedostatky napravit (viz detailně Rumpík a kol. 2023).

4.1.1. Kdo vstupuje do děje?

Zdá se, že současný systém agenturního zaměstnávání je strukturován do několika úrovní, přičemž informanti zmiňují nejvíce tzv. koordinátory, někdy klienty a také ředitele. Nejvíce jsou ukrajínští pracovníci ve styku se „svým“ koordinátorem, který organizuje jejich práci, finance – odměny za vykonanou práci a často také bydlení. Jak dokládají mnohé výpovědi informantů, koordinátoři v mnoha směrech nerespektují legální povinná pravidla vztahu agentura versus zaměstnavatel a ukrajinské pracovníky všemožně podvádějí a okrádají.

Oleksij (sk.1): „Koordinátor je prostředník. Agentury mají své koordinátory. Přiřazuje se „ředitel“ agentury. To je bílý kuň, falešná osoba, která je stvrzena pro nás - stádo oveček, aby se řeklo, že mají ředitele (zodpovědného). A skutečný ředitel sedí někde v Praze nebo někde jinde a o ty ovečky se nestará. Deset sem, dvacet tam, vše je o penězích. Existuje určitá částka, kterou by měl dostat, když má sto beranů, má z nich mít například sto tisíc. Aha, sto tisíc nedorazilo, pak jdou k tomuto „řediteli“. Koordinátor je obecně pěšák, osoba, která připravuje dokumenty. Přijde muž a on říká: „Děláš za 105 nebo 110.“ Tady za vás podepisují smlouvu, tady máš. A ze smlouvy pak sepsal jinou smlouvu. Pak vám zaplatil v obálce, nebo kartou, no, většinou obálkou. Protože málokterá agentura posílá na účet. Dali ti obálku, okradli tě, pak koordinátor, pokud jsi to ještě nekontroloval (chce taky jíst), dostal z tebe trochu víc, svede to na pokutu nebo na to, že jsi udělal chybu někde jinde. Někteří koordinátoři jsou svědomití, ale to je velmi vzácné.

Pro ukrajinské pracovníky – válečné uprchlíky, často úplně neznalé místních poměrů, natož administrativně-byrokratických či právních úkonů, je velmi obtížné se těmto praktikám bránit. Především neví, na koho se obrátit, většinou se pohybují pouze v okruhu svých krajanů, kteří jsou ve stejné pozici a situaci. Anebo do hry vstupují dříve příšlí krajané, avšak s nekalými úmysly a praktikami. Zdá se, že většina agentur, se kterými ukrajinští pracovníci přicházejí do styku, jsou agentury vedené a ovládané Ukrajinci, kteří přišli před započítím ruské agrese, často dlouho před rokem 2022. Tyto osoby tedy znají poměry v Česku, praktiky aplikované na českém trhu práce a mají četné a různorodé kontakty. K takovým agenturám nyní patří například ty, které spolupracují s firmami XY nebo YZ (anonymizováno).

Informanti specificky upozorňují na to, že mnohé vykořisťující agentury jsou v rukou lidí ze Zakarpatské oblasti Ukrajiny, která již po dlouhou dobu a tradičně dovovala Česko pracovními (dříve hojně cirkulačními) migranty. Má tudíž s českým pracovním trhem bohaté zkušenosti a má četné kontakty.

Vadym (sk.1): Chci jen přidat, že agentury jsou špatné, jsou načerno, nedoplácejí peníze, radím se jim vyhýbat. Obzvlášť zakarpatským.

Vadym (sk.1): Tyhle lidi jsou tady delší dobu, z 90., přijeli nejdřív, už se adaptovali. Taky začínali od nuly. Časem se přizpůsobili. Někdo rozdává brigády, někdo sedí v kanceláři, někdo nabízí práci. Nepotkal jsem nikdy koordinátora z Dnipra nebo Kropyvnyckoho, Doněcka. Jsme rozdělení. Když přijede jeden region a jiný,

zacházení je úplně odlišné. Říkám: „jsme spoluobčané, proč se k nám tak chováte?“ , ve finále, to vypadá, že nejsme ze stejné Ukrajiny. Ptám se, proč jeho krajan z Ťačeva má normální pozici a on mi dává nejhorší práci. Bije to do očí. Jak se potom k nim mám chovat?

Bohdana (sk.1): „ ...Lidi ze Zakarpatí jsou takoví egoisti, došli si vydělat, o nikoho se nestarají. Ale například z Lvovské oblasti lidi jsou naopak srdeční, loajálnější, když jim pomůžete, pomohou vám desetkrát více...“

Jana (sk.1): „Lidi, kteří jsou tu déle, zažili toho mnohem víc. Než se dostanou k normální práci, musí začít od samého dna, začínají v továrně, ve které normálně nikdo nechce pracovat. Lidi, kteří přijeli až teď, jsou naivní, očekávají pomoc od zkušenějších. Ti jim ale řeknou: „musíš projít tím, co já, tady ti nikdo nic nepodá na zlatem tácku“. Chtějí, abys to taky zažil, trpěl, protože oni všeho museli dosáhnout sami.“

Vadym (sk.1): „Pomáhají jen za peníze. I telefonní čísla prodávají za peníze.“

Oleksij (sk.1): „Neexistuje žádná solidarita. Každý si myslí, že musíš projít stejným peklem, co oni.“

Ač byl regionální původ Ukrajinců často vyzdvihován zejména ve spojitosti s nepříliš přívětivým přístupem lidí ze Zakarpatského regionu, na věc existuje i jiný pohled, byť je spíše výjimkou:

Bohdana (sk.1): „Podle mě není rozdíl mezi Ukrajinci podle regionálního původu. Jde spíš o to, jak dlouho tady jsou. Krajané, kteří se zde delší dobu snaží, nás nově často využívají. Ale jinak na ubytovně jsem potkala Ukrajince ze všech regionů a jsou v pohodě. Nezáleží na regionu.“

4.1.2. Jak se ukrajinští pracovníci ocitnou (nebo neocitnou) v agentuře, resp. v nelegálních a kvazilegálních pracovních aktivitách, v neformálním sektoru?

Ukazuje se, že hlavními informačními zdroji o potenciálním zaměstnavateli jsou sociální sítě – zejména Facebook, úřad práce, ale někdy i přímé návštěvy potenciálního zaměstnavatele. Zdá se, že mnohé existující a vyhledatelné informace nebudou zdaleka objektivní a nepředstaví problematiku, resp. očekávané podmínky práce, v realistickém světle. Určité informace lze získat jak v Česku, tak na Ukrajině.

Vadym (sk.1): „ ...Agentury využívají toho, že došlo moc lidí, vykořisťují lidi v nouzi, v bídě. Hodně agentur se otevřelo po začátku války, nebylo jich tolik. Teď jdeš po Plzni a na každém rohu je agentura. Vyber si, kterou chceš, všude tě vezmou.“

Vadym (sk.1): „Bylo založeno mnoho skupin na Facebooku. Ale doopravdy skupina je jedna. Jen jsou všechny tyto skupiny jinak podepsané a jsou tam různé obrázky. A ve skutečnosti jdeš do té skupiny a tam je stejná informace. Vím také, že všechny agentury se navzájem znají. Všechny jsou propojené a vědí, odkud jste přišli a kam jste odešli. No, odešel jsem, protože mám co dělat. Všechny jsou propojené. Agentury jsou úzce propojeny s továrnami. Agentura uzavře „tajnou smlouvu“ s nějakou továrnou. Toto je smlouva, o které nesmíte vědět, o tom, kolik agentury mají peněz od továrny a tak.“

Jana (sk.1): „Muž, který tu sedí, kontaktuje lidi, ví jak vykoupit profil na Facebooku nebo někde jinde. Lidé z těchto stránek jsou placeni jen za odpovědi. Stejný muž, jedná se o stejnou továrnu nebo sklad, udělá 10 fiktivních profilů a zveřejní přes ně inzeráty. Je to někdo, kdo se tady orientuje. To znamená, že zná jazyk, může dojet do jakékoliv továrny a vyjednávat, nabídne jim 100 - 200 lidí měsíčně. Jsme pro ně jako věci, počítají nás na kusy. Obvolají půlku západní Ukrajiny, pojdte sem všichni. Nejste Ukrajinci? Nevadí, pojdte. Na tom přece nic není, zajet si tam a zpátky. A ti lidé, kteří se nemají kam vrátit, nemají na výběr. Chodí do této práce, protože se nemají kam vrátit. Vrátit se, aby tě zabili nebo se jet podívat na zničený dům.“

Jana (sk.1): „Tehdy to bylo spíše výjimečné, najít si agenturu. Nyní s tím nejsou vůbec žádné problémy. Je to napsáno naprosto na každém webu, je to jedno, i na Facebooku elementárně. Píší inzerát a různé poznámky. Na Ukrajině jsou v různých regionech, jednoduše nabízejí volná místa. „Napište své telefonní číslo a my vám zavoláme zpět“, „dejte do komentáře plus“ a podobně. Napsala jsem telefonní číslo, mluvili jsme spolu. Já jsem jinak práci měla, jen mě zajímalo, co nabízejí...“

Ukazuje se, že lze usilovat nejenom o standardní zapojení do pracovního procesu – většinou se jedná o manuálně, nikoliv intelektuálně, náročnou činnost – ale nabízí se začlenění i do samotného systému nábory pracovních sil.

Jana (sk.1): „No těch kanceláří je tak 5, pak 50 továren, se kterými spolupracují. Pak jsou zapojeny ti náboráři. Existuje skupina na Facebooku, tam jsou inzeráty, že potřebují náboráře (rekruta). Nezáleží na tom, ve které zemi se nacházíte, není vůbec problém. Robot prostě funguje, přihlásíte se k odběru této skupiny,

odpovídáte na otázky a jste poučeni, co dál dělat. To znamená, že plat závisí na tom, kolik lidí nalákáte.“

Je zřejmé, že válečný stav na Ukrajině posiluje komplexní charakter migračních motivací, které vedou k odchodu jejích obyvatel ze země postižené válkou. Samotná válka, se svými devastujícími účinky, které přímo ohrožují životy mnoha obyvatel, je doprovázena dalšími provázanými faktory. Ať už jde o nefungující základní infrastrukturu, výrazně zhoršenou kvalitu zdravotnictví a školství, únik mužské populace od povinnosti vojensky bránit svou zemi, nebo o stále zjevnější nemožnost uplatnění v místní ekonomice. Pokud se práce najde, finanční odměna je velmi nízká a často nepokryje ani základní potřeby domácnosti. Ukrajinstí váleční uprchlíci tedy nyní nesou i důležité prvky „klasické pracovní migrace“.

Jana (sk.1): „Ano. To všechno je teď dvojnásobně intenzivní, protože tam pro ty lidi, co sedí na Ukrajině, teď není práce...“

Inna (sk.2): „Poté co jsem v roce 2022 odpracovala ve škole pět měsíců, díky dětem, o nichž se ví, že nic nezatají, udělala jsem si základní obrázek vycházející z té stovky lidí, kteří bydleli u nás v městské části. Byly tam děti od Záporoží po Lvov, kromě Luhansku. Musím říct, že těch, kdo doslova prchá před válkou je minimum, většinou prchají před domácím násilím a chudobou. V chudobě se ale ocitli proto, že nic nedělali, nechtěli pracovat. A to se ukázalo i tady, kde měli ubytování zdarma, stravování zdarma a tak celé dny jen vysedávali před barákem.“

Některé informantky upozorňují na důležitý rys chování, kdy se v agenturách ocitnou zejména ti, kteří příliš nedbají o to, že se dostávají na „černý“ trh práce, resp. nedodržují povinná pravidla. To jim příliš nevádí, neboť s Českem si většinou také nespojují svoji budoucnost. Naopak ti, kteří chtějí v Česku setrvat, se snaží chovat legálně a agenturám se, pokud je možno, spíše vyhýbají.

Inna (sk.2): „Zprostředkovateli jsou první a druhá generace v ukrajinské komunitě (emigrovali v období 1990-2010). Avšak cizinec, který má v plánu zůstat v Česku, tak zpravidla se snaží dávat pozor a neohrožovat svůj pobyt v Česku.“

Maryna (sk.2): „Jo, někdo zůstane, někdo se vrátí. Většina pracuje nelegálně, těch je větší podíl, neplánují tady zůstat, tak neplatí odvody, šidí, pracují načerno a jsou v evidenci na Úřadu práce nebo pracují načerno na živnostenský list. Ale jsou i

ti, co pracují legálně, kdo je moudrý, kdo nostrifikoval diplom a zjistil vše nezbytné.“

Semen (sk.6): „Mě více ovlivnilo to, jak si správně udělat doklady a které jsou lepší. Například co se týče zaměstnání, je jasné, že všichni prvně pracují načerno, ale časem člověk chce nějakým způsobem doložit, že pracoval, aby stát mu prodloužil pobyt...“

Spíše se nezdá, že by sociální kontakty v Česku, které informanti měli před příjezdem, ovlivnily jejich informovanost ohledně zprostředkování práce nebo vykořisťování. Jedna z informantek zmínila podle ní účinnou informační kampaň, která upozorňovala na vykořisťování. Kampaň fungovala v období největšího přílivu uprchlíků do Česka a informovala o tom, za co by uprchlíci neměli platit. Vyvarovat se těmto rizikovým situacím pomáhá spíše osobní odpovědnost, kritické myšlení, vzdělanost a obecná informovanost a ochota učit se z chyb ostatních.

Moderátor: „Co podle vás pomohlo ve vašem případě vyvarovat se situacím s agenturami a vykořisťováním?“

Olga (sk.3): „Poněť o tom, že tento systém existuje, kritické myšlení a vzdělání.“

Saša (sk.3): „Podrobně jsem si prošel smlouvu.“

Karina (sk.3): „Také jsem si to pečlivě překládala, nelenila jsem a před podepsáním jsem si to celé přečetla. Míra zodpovědnosti a vnitřní hodnoty.“

Jana (sk.3): „To nutí k zamyšlení, když to je v cizím jazyce, musí to motivovat mnohem víc se seznámit s tím obsahem a porozumět mu před podepsáním. Ten podpis už neodvoláš.“

Saša (sk.3): „... Ale pomohlo mi, že jsem slyšel o agenturách předtím a tak, když mi při nástupu do práce řekli, že nastoupím přes agenturu, zbystril jsem a několikrát si prošel smlouvu. Takže jsem si dával pozor, aby vše bylo v pořádku.“

Olga (sk.3): „Pomohla mi spíše zkušenosti ostatních, kteří tím prošli. Uvědomila jsem si, že tohle nechci zažít.“

4.1.3. Jak fungují agentury, neformální sektor? Manipulace a diskriminace...

Pracovat lze nikoliv jen přes agenturu, ale po vyřízení a podepsání všech nutných dokumentů také přímo pro danou firmu. To však vyžaduje a) ochotu daného zaměstnavatele přijmout „samostatného pracovníka“ (často je pravidlem zaměstnávání pouze přes agenturu, která finálního zaměstnavatele zbaví mnoha formálních povinností včetně některých finančních) a b) schopnost komunikace ukrajinského pracovníka a doložení všech nutných dokumentů a c) určitý čas, který je třeba pro vyřízení potřebných administrativně-byrokratických kroků. To vše většinou nově příšší ukrajinští pracovníci postrádají.

Jana (sk.1): „To ano, zaprvé kvůli jazyku. Zadruhé se musí velmi dlouho čekat. Tedy, v čem spočívá výhoda agentury? Dnes jdeš do práce, máš odpracovaných 5 dní, můžeš si vzít zálohu. A proč? Všechno kvůli penězům. A tam se musí čekat, až sepíší smlouvu, poté zdravotní prohlídka atd. To znamená, že to může trvat 2-3 týdny. Lidé ten čas nemají. Protože ať už ubytovna nebo byt, za všechno se musí platit. Vše je o penězích.“

Rostyslav (sk.1): „Přímo do továrny shání jen lidi se znalostí češtiny. Když neumíš česky, tak se do továrny dostaneš jen přes agenturu.“

Vadym (sk.1): „Jestli chcete normálně vydělat, nekontaktujte agentury. Jak se zaměstnat přímo? Například se svou ženou jsme dojeli přímo k továrně XXX (anonymizováno) autobusem. Na vrátnici nás nepustili, řekli jsme, že jdeme za koordinátorem. Na vrátnici nám domlouval nějakou žlutou kartu a my jsme mezitím šli rovnou na personální. Zeptali se nás, jestli umíme česky a pak ať napíšeme žádost o přijetí. To stejné na YZ. Zeptali jsme se, zda mají nábor. Odpověď byla „pošlete životopis, ozveme se vám“. Takhle se to má dělat. Nebát se a jít rovnou na personální zaměstnavatele.“

Pokud jsou ukrajinští pracovníci přijati přímo podnikem, má to mnohé výhody, avšak také některá závazná pravidla.

Oleksij (sk.1): „Plat u nich (přímo u zaměstnavatele) je mnohem lepší, než prostřednictvím agentury.“

Vadym (sk.1): „Továrny platí všechny za úvazek. Ti, kteří jednájí napřímo, oni nemají peníze na hodinu. Mají sazbu a ta zahrnuje noční, víkendy, svátky a neschopenky.“

Natalija (sk.1): „Manžel nechce jít přes agenturu. Za tři měsíce byl na různých továrnách. YYY (anonymizováno) například nabírá přes agenturu hodně, manžel tam byl, oni hledají obyčejného zaměstnance a nabídku pro veřejnost uvádí pro nějakého kvalifikovaného specialistu. Manžel ví, že od agentury bude měsíčně dostávat o 15 tis. méně, než kdyby šel přímo.“

Vadym (sk.1): „...A v továrně nemůžete přímo říct, kolik dostanete. Tyto informace jsou skryté. Tam podepíšete speciálně formulář o mlčenlivosti. Pokud zaměstnanci, který nastoupil přes agenturu řeknete, kolik dostáváte, tak dostanete za to padáka. To je pravda.“

Vadym (sk.1): „Faktem je, že agentura a továrna jsou propojené, protože agentury jim dávají lidi. Pokud si stěžujete na agenturu nebo továrnu a někdo to uslyší, zbaví se tě. Chceš pracovat – drž hubu. Toto je pravidlo pro všechny.“

Vadym (sk.1): „Muž přijel z okupované oblasti a nemá cestovní pas. Továrna ho nemůže vzít, musí být smlouva, pas atd. Na sklad ho vzali úplně bez pasu. Není vůbec jasné, co se tam dělá. Musí se tam zkontrolovat opravdu všechno.“

Vadym (sk.1): „Z agenturních ždímalí šťávu a dávají je na nejtěžší procesy. Velký rozdíl mezi těmi, kdo je přímo, jsou v klidu, pracují, jak mohou, ne jak se to vyžaduje od agenturních. Agenturním dávali práci, že by na to nestačili tři.“

Rostyslav (sk.1): „Problémem není národnost, problém je, že jsi agenturní.“

Jana: „Dokonce nás roztřídili podle barvy šatů. Agentura měla vesty jiné barvy.“

Natalija (sk.1): „Nám agenturním třeba při nástupu nedávali oblečení. Zaměstnanci jinak ho dostávali při nástupu. Přitom jsme dělali stejnou práci.“

Pracovníci agentur často využívají malé informovanosti ukrajinských pracovníků a zdá se, že i zneužívají situací, kdy jsou pracovníci po celodenní směně unaveni a nevěnují dostatečnou pozornost např. podpisu některých důležitých dokumentů.

Vadym (sk.1): „Aby bylo co nejvíc nových, nechápajících. Jsou pro ně moc výhodné. Lidi, kteří mlčí a o ničem neví, neorientují se, ty si podrží. Když se objeví někdo gramotný a začíná se ptát, proč je to tak, proč neplatí neschopenky, jestli platí sociálku, VZP, začínají si všimnout, že toho víš až moc, pak už nejsi dobrý.“

Vadym (sk.1): „...Mají takovou taktiku, když se teprve potkáte – odchytanou tě po práci, když jsi moc utahaný a moc ti to nepřemýšlí a pak vyhrnou na tebe moc informace a strčí ti papíry k podepsání. Tlačí na tebe. Ničemu nerozumíš, nečeš. Podepíšeš

všechno, aha, konec. Dneska a zítra do práce. Všechno moc rychle. Doslechli jsme se pak, že ta mzda je nic moc. Našli jsme si jinou továrnu, kde platí o něco víc.“

Jedna z informantek upozorňuje, že některé nekalé praktiky agentur mohou přejímat i samotní uprchlíci. Z další citace je patrné, že ani majoritní česká populace nemusí zůstat pozadu.

Halyna (sk.2): „To jsou ty agentury, pak prodej potvrzení o ubytování, prodej registrace. Ale nemusí se jednat jen o ty, kdo zde pobývá dlouhodobě. Ukrajinci jsou kreativní, takže se do toho pustili i uprchlíci.“

Denys (sk.4): „...Když neumí jazyk, tak jdou přes ukrajinského zprostředkovatele, jsou snadná kořist. Ale uvedu vám vlastní příklad – už jsem tu déle, mám víc zkušeností, více méně ovládám jazyk, zaměstnal jsem se přímo a pracoval pro Čecha a ten mě stejně ošidil. Přičemž nebyl jediný, asi je to tu u všech taková dobrá tradice – neplatit poslední fakturu, poslední výplatu.“

Z výpovědí informantů se zdá, že agenturní vykořisťování a obcházení zákona jsou spíše pravidlem než výjimkou. Jde například o neplacení povinných odvodů sociálního a zdravotního pojištění za každého pracovníka státu, nepřijatelnou formu výplaty a neoprávněné krácení finančních odměn za vykonanou práci (např. neoprávněné přivlastnění si pojistných odvodů, nevyplacení dovolené, možných prémie a bonusů apod.), a/nebo o stanovení příliš vysoké ceny za poskytnuté bydlení.

*Vadym (sk.1): „...Je mnoho agentur, které neplatí ani sociální pojištění, neplatí VZP. Dokud si to neověříte sám, nepůjete to ověřit – nelze spoléhat, že odvádí. Zním mnoho špatných agentur, mohu je všechny vyjmenovat, jsou to černé agentury: QQQ např., RRR, UUU na *** (anonymizováno) na rohu – nebezpečná agentura, ... Lidé často ani nevědí, kde je kancelář. Mzda se předává někde ve sklepě, v obálkách. Nikdy nevíš, kdy zaplatí, „zítra, přijďte zítra zase“ a tak dále. Agentura nevyplácí žádné prémie ani bonusy.“*

Bohdana (sk.1): „...(zaměstnanec neziskové pomáhající organizace) Hodně nám pomohl. Poslala jsem mu papír, který jsme měli. Vysvětlila jsem podstatu problému. Domluvil si schůzku s pojišťovnou VZP. Varovala jsem tu koordinátorku, že zapojím do toho lidi, že půjdu napsat na policii, protože jsme pro tebe všichni pracovali, všechny jsi podvedla, ale teď vám to neprojde. Ona: „Dobře, předám to svým nadřízeným, vše bude v pořádku.“ To znamená, že se

jim to nelíbilo. Když jsme s V. přišli na pojišťovnu to řešit, víte, jak to dopadlo? Zaplatili zpětně a hotovo. A kdybychom nepřišli? Kdybychom nepřišli, dluh by narůstal. A člověk přitom si myslí, že pracuje za podmínek, že za něj platí, ve skutečnosti je to lež.“

Myroslava (sk.1): „Řekli, že pracujeme poslední noc a propustili. A ten den, po noční začala volat jiná agentura a nabízet nám stejnou práci na XXX (anonymizováno), ale za méně peněz. Agentury jsou propojené, předávají si mezi sebou informace. Dostali jsme zapláceno 150/hod, hrubá mzda, tj. strhávali nám z toho nájemné. Druhá agentura začala volat a nabízet stejnou práci za 120/hod, stejné bydlení, ale o něco levnější.“

Důvody často uváděné pro rychlé výpovědi (po několika týdnech práce) mohou spočívat také v sobecky pragmatickém chování agentur. Tyto agentury využívají finanční podpory státu při vstupu ukrajinských válečných uprchlíků na český trh práce a/nebo zneužívají benevolenci umožňující opakované náборы stejných pracovníků, což vede k různorodému finančnímu vykořisťování. Další podvody zahrnují například lživé informace o zpoplatnění některých bezplatných státem poskytovaných administrativních úkonů. V některých případech agentury prostě neplní své zákonné povinnosti, například neposkytují pracovníkům potvrzení o zaplacení povinných daní.

Vadym (sk.1): „Na tom XY opravdu je bordel, během dvou měsíců propustili 100 lidí a znovu nabírají nové. A proč se to dělá? V některých továrnách platí třeba 40 tisíc za zaměstnance, někde 25 a tak dál. Dokonce stát platí peníze za lidi s dočasnou ochranou, když je berou do práce. Domnívám se, že jde obecně o trestný čin. Sklad obdržel tyto peníze a o měsíc později vás propustil. A pak znovu nabírají nové, vypracovali takový systém, zneužívají toho. Bavili jsme se o tom s V. (zaměstnanec pomáhající organizace v Plzni) a J., tak jsme se na tom shodli, že to tak je. Nikde jsem ještě neviděl nic takového jako propuštění na XY.“

Rostyslav (sk.1): „Také někoho znám. Proud zaměstnanců, pracovali tam týden – dva. Ty peníze vám nezaplatí. Smlouva je na 160 Kč/hod. Ale vy jste pracoval jen dva týdny, tak dostanete 100 Kč/hod.“

Jana (sk.1): „V čem spočívá výhoda agentury? Ne všechny továrny mohou přijmout stejného zaměstnance několikrát. A jak to funguje s agenturou? Jste propuštěni, můžete zůstat dva týdny doma a můžete být přijati znovu jako nový zaměstnanec a tak dále, klidně 3-4krát. Nezáleží, jestli jste v databázi nebo ne.“

Jana (sk.1): „Když začali vystavovat víza dočasné ochrany, spousta lidí bylo oklamáno. Oni říkali: “ je to všechno zpoplatněné.” A prostě od lidí vzali 100 eur za to, že jim vyřídili dočasnou ochranu. Nebo za VZP kartu.“

Vadym (sk.1): „Chci dodat, že mnoho agentur neposkytuje potvrzení o zaplacení daní.“

Možná zbraň proti vykořisťování? Jednou z účinných cest se zdá být vlastní aktivita a s agenturou předem vyjasněné podmínky.

Natalija (sk.1): „Pokud jde o mě, když jsem přijela, měla jsem kmotra, který tu žil a pracoval a vše věděl. Vysvětlil mi, jaký je normální plat, jak mají platit, co se odvádí apod. Takže když jsem šla na agenturu, tak jsme si to hned ujasnili, že mi budou platit pojistku, platit nemocenskou, na všechno jsem se jich zeptala. Kmotr mi radil, že ať radši hledám bez nočních směn, protože si není jistý, jestli to jako žena zvládnu. Já jsem navíc na Ukrajině nikdy nedělala fyzicky náročnou práci, mám vyšší vzdělání a pracovala jsem hlavou. Takže má kritéria byla: normální mzda, odvádí pojištění a platí nemocenkou, nejsou noční. A tak jsem takovou práci našla, přes agenturu. Lidé tady říkají, že jim neplatili pojistku nebo nemocenskou, mně platili, protože jsem si to s nimi hned ujasnila.“

Agentury, na rozdíl od podniků, neposkytují ukrajinským pracovníkům možnost jakéhokoliv profesního či kariérového růstu.

Natalija (sk.1): „Zůstáváš v bažině pořad, přijdeš jako operátor a ani se na tebe nedívají jako na perspektivního pracovníka.“

Bohdana (sk.1): „Pokud nastoupíš a učíš se česky a pak zaměstnáš se přímo, pak ano, pak tě mohou povýšit.“

Vadym (sk.1): „Když napřímou děláš, umíš jazyk a hodně procesů, můžeš se dostat na pozici vedoucího směny nebo mistra, když jseš přes agenturu, tak není perspektiva.“

„Dobrá agentura“ je spíše výjimkou. Doprava na pracoviště je jednou z mála výhod práce v agentuře.

Natalija (sk.1): „Podívejte, měla jsem dobrou agenturu. Mělo to jedné „ale“. Nejdřív mi zaplatili nemocenskou. Věděla jsem, kolik mi platí normálně a nemocenskou mi také zaplatili 100 %. Někteří moji známí v agentuře nedostali zapláceno vůbec.“

Taky jsem byla na dovolené. No jako běžně, tam bylo napsáno, že měsíc práce = dva dny dovolené. Byla jsem dva týdny na dovolené a také mi zaplatili 100 %. Měla jsem napsaný plat 25 tisíc, vždy jsem ho dostala, někdy jsem k tomu měla prémie a bonusy cca 2-3 tisíce. Nemohu si stěžovat. Psala jsem daňové přiznání, chtěla jsem zkusit, jestli mi něco vrátí, tak mi agentura nabídla služby účetní, ale za nesmyslnou částku. Našla jsem si jinou osobu, která mi s tím pomohla. Agentura mi dala veškeré nezbytné papíry. “

Jana (sk.1): „Problém je, že potřebujete auto, abychom se nějak dostali do práce. To je asi další výhoda agentury, že vás odvezou do práce...“

4.1.4. Poskytnutí ubytování jako „uzamčení vězeňské cely“

Ukazuje se, že zajištění ubytování agenturou znemožňuje ukrajinským pracovníkům rychle odejít od agentury, která je vykořisťuje. Nalezení vlastního bydlení je do velké míry „osvobozuje“ od diktátu agentur, avšak představuje to poměrně velký problém, neboť dostupného bydlení není v Česku dostatek, v dané sféře poptávka vysoce převyšuje nabídku a tedy je to velmi drahé. Zdá se, že kdo překoná problémy s nalezením stabilnější formy ubytování, nachází tím důležitou oporu v začleňování do dalších sfér české společnosti.

Jana (sk.1): „Můžu dodat, že pro agenturu se také nevyplatí brát lidi, kteří mají vlastní bydlení. Proč? Protože člověk to může každou chvíli otočit a odejít. Když u něj bydlíte, tak mají páku. Třeba my jsme teď v pronájmu s maminkou a tak nám nenabízí nějakou jinou práci na jiném pracovišti, převody apod. Ti, kteří přijeli teď z Ukrajiny a bydleli u koordinátora, byli propuštěni a tak museli dva týdny čekat, než je převedli na jinou práci. Proč? Protože jsou podepsané smlouvy o nájmu na šest měsíců a je mu jedno, jak to dopadne, jde mu hlavně o to, aby si vzal peníze za bydlení.“

Stepan (sk.5): „Kromě jazyka lze uvést jako další faktor ubytování, které nabízí agentura. Samostatně sehnat ubytování je těžké, buď to stojí 1000 eur, nebo majitel tě tam nechce jakožto Ukrajince, občas tě nechce ani za 1000 eur. Agentura velice přetěžuje a izoluje, člověk se nedostává k informacím, což zvyšuje jeho závislost na agentuře, která mu dohazuje i jiné služby a profituje z toho. Jako zaměstnanec neziskové organizace se zaměřením na oblast sociálních služeb vím toho dost. V Česku jsou přímo průmyslové regiony, kde táto otázka je velice aktuální a přetrvává léta. To může trvat do nekonečna, dokud se člověk sám nerozhodne pro změnu nebo ho agentura neošidí.“

Natalija (sk.1): „Všichni chtějí, abyste u nich bydleli, všichni (zprostředkovatelé).“

Jana (sk.1): „Vy žijete zdarma, přitom to “zdarma” se promítne do toho, že dostanete 105 korun na hodinu.“

Rostyslav (sk.1): „A oni toho využívají. Mohou přijít uprostřed noci, s tím, že jsi v jejich bytě, můžou tě prostě vykopnout na ulici. Mohou si dělat, co chtějí.“

Jana (sk.1): „Chtěla jsem říct něco o agentuře. Všechno je to ta stejná agentura, dostali jsme se z toho, až když jsme našli vlastní bydlení. Jakmile jsme se přestěhovali do bytu, okamžitě jsme změnili práci...“

Jana (sk.1): „Když přijedete poprvé, je jasné, že potřebujete ubytování. Přijedete do jiné země, neznáte jazyk, absolutně nic. Přivezou tě, spadne ti brada a jen koukáš. Musíme se přizpůsobit. Je to první dobu velice důležité. Když už tady nějakou dobu jste, umíte trochu jazyk, trochu se orientujete a ubytovací podmínky jsou špatné, tak první věc, kterou řešíte, je zase bydlení.“

Rostyslav (sk.1): „Nemohl jsem mu ale klást nepohodlné otázky a stěžovat si, protože jsem bydlel u něj v pronájmu. A jak jsme dopadli? Bylo to před Silvestrem. Moje žena byla nemocná. Bylo mi potom špatně taky. Jdu do nemocnice, mám teplotu 39. Otevírají mi nemocenskou. Jdu s tou neschopenkou k němu a ukazuji mu, že jsem nemocný. Říká: “chceš mě oklamat?” Já říkám: “Jaroslave, pracuji pro tebe, mám teplotu”. A on: “Musíš do práce.” Říkám: “proč musím? Nemusím. Je mi vážně špatně.” On: “Jestli nepůjdeš do práce, tak tě vykopnu z bytu.” Dobře. Přijel jsem domů, telefonicky jsem si našel byt. Bylo to zrovna ve čtvrtek-pátek. O víkendu jsme se stěhovali. Volá mi o víkendu: “R, žádám tě, abys šel v pondělí do práce.” Říkám: „Já teprve ve středu jdu na kontrolu”, on: “Vyhodím tě z bytu.” Říkám: „Klidně, protože už bydlím jinde a platím si to sám”. Tímto skončil, nemůže nic dělat, jsem na něm nezávislý. Rada pro všechny - mít vlastní ubytování.“

Bohdana (sk.1): „Agentura nám platí navíc, pokud jste šli na vlastní byt, dřív to bylo jeden a půl tisíce a nyní dva a půl.“

Jana (sk.1): „Zdá se mi, že prvně všichni procházejí tím stejným – bydlení, agentury. Když se pak začnete přizpůsobovat, už tomu rozumíte a nenecháte se oklamat, už začínáte řešit otázky s bydlením, dokážete někomu něco říct. Stejně tak již neměníte zaměstnání a snažíte se najít takové, které vám vyhovuje, kde zůstanete.“

Jana (sk.1): „Teď je už důležitější úvazek, když máš své vlastní bydlení (ne přes agenturu). Začínáš víc přemýšlet o úvazku, protože víš, že budeš mít rozpočet 25

tisíc a přemýšlíš, jak je rozložit. A když víš, že jsi tady jen, abys vydělala – tak se orientuješ na počet odpracovaných hodin. Když seš tady trvale, tak potřebuješ stabilitu, normální smlouvu, jistotu, že tě nevyhodí, že ti neřeknou, že skončila sezona apod.“

Jana (sk.1): „Ale najít si jiné bydlení zaprvé není tak snadné, zadruhé není tak levné. Než si najdete normální ubytování, tak se natrápíte, musíte na to vydělávat a spořit ve dvou minimálně půl roku, abyste naspořili 40, 50, 70 tisíc na kauce, které jsou moc vysoké, na služby a tak dále. K tomu ne každý majitel pronajme byt Ukrajincům. Ty prohlídky jsou o štěstí, majitel si pozve 3–4 páry nebo víc zájemců, chodí mu celý den na prohlídky a pak si vybírají, i kdybys jim hned řekl, že ten byt chceš a že ti nevadí, že tam nejde proud, stejně musíš počkat, protože mají hodně zájemců. Nezajímá je, že zůstaneš na ulici, nemáš peníze – sbohem. A to v tom bytě nebude nic, jen bílé zdi, 30 000 kauce. Musí se tam vymalovat, nakoupit vybavení. Kolik přijelo lidí s dětmi a neměli, kam jít.“

Bylo též upozorňováno na to, že podmínky v pronajatých prostorách jsou mnohdy pro bydlení nedostačující nebo jsou zdravotně, hygienicky závadné.

Vadym (sk.1): „Občas nacpou šest lidí do místnosti jako sledě do sklenice. Vzhledem k podmínkám, není za co brát peníze, ale berou šest tisíc.“

Bohdana (sk.1): „Nevím jak ostatní, já jsem v ničem podobném nebydlela, ale slyšela jsem děsivé historky. V pokoji na palandách žije osm lidí, jak v base. Kdo byl chytřejší, mladé dívky si vzaly spodek a starší ženy nahoře. A nikdo z nich mezi sebou nemluvil.“

Natalija (sk.1): „...Podmínky jsou snesitelné. Jediná věc je, že tam samozřejmě byly štěnice. Tady v Česku jsou asi normou. Nejdůležitější pro mě byla teplá voda, studená, sprcha, záchod, lednička, to všechno bylo. Pravda, sdíleli jsme kuchyň, klasická ubytovna. Abych byla upřímná, jsem zvyklá na různé podmínky. Bylo kde se umýt, kde připravit jídlo a kde odpočívat. Dalo se to.“

4.1.5. Alternativa k práci pro agenturu nebo podnik?

Ukazuje se, že při současném nastavení hladiny mezd/odměn a na druhé straně povinných odvodů je práce na živnostenský list pro začínajícího podnikatele z Ukrajiny krajně nevýhodná. Vyřízení živnostenského oprávnění tak spíše může krýt prováděné pracovní aktivity v režimu nelegálním nebo kvazilegálním.

Rostyslav (sk.1): „Bylo to nevýhodné, 170 na hodinu. To znamená, že každý měsíc za sebe zaplatíte na daních 8 tisíc. Za celý rok pak 96 tisíc. Vrátili by mi je jen v případě, kdybych zaměstnal 2 lidí. No to je prostě vopruz. Nemá to smysl, aby se to vyplatilo, tak by měli nabízet 250/hod.“

4.1.6. Nefunkční byrokracie

Stát, resp. jeho úředníci, mohou někdy svou liknavostí, neochotou vyjít vstříc a rychle věc vyřešit, přispívat k tomu, že ukrajinští pracovníci strádají nebo se stále více propadají do osidel agenturních praktik, resp. neformálního sektoru.

Jana (sk.1): „...Žádala jsem je o papíry na ÚP, chtěla jsem se registrovat jako uchazeč o zaměstnání. Čekám 2 týdny, než mi dají jeden papír. ÚP mi pak řekne, že chce evidenční list, napíšu do práce a čekám další týden. Já bych tam klidně přišla sama a vytiskla bych si to, stačilo říct, kam mám zajít. Nějaká kancelář sice existuje, ale jen na papíru. Další týden, už mi poslal e-mail. Na ÚP, že to zas není to, co chtějí. Musela jsem na ÚP třikrát. Prý mi nemohli dát evidenční list, protože mi neposlali poslední mzdu.“

Oleksij (sk.6): „Já mám osobní zkušenost. Požádal jsem o vízum za účelem strpění na území, v potvrzení bylo napsáno, že ji posoudí během měsíce. Dnes už je to 11 měsíců, co mi ji posuzují, poslal jsem již dvě žádosti o urychlení. Přitom vidím, že někteří to dostanou během měsíce. Nechápu to, je to děs, ale musím počkat, nemůžu přitom legálně pracovat, působí mi to potíže. Úředníci přitom jsou v klidu, přijmou vaši žádost o urychlení jakoby nic a pošlou vás pryč... Já jsem byl na fušce. Hodně lidí pracují načerno, přičemž oni by chtěli pracovat legálně, ale kvůli nějakým byrokratickým aspektům nemohou. Takže v praxi to vypadá, že stát nastavil systém tak, že lidé jsou donuceni pracovat načerno. Česko ale kvůli tomu přichází o daně.“

4.2. Ukrajinská komunita v Česku

Informace obsažená v této kapitole vychází z rozhovorů v rámci ohniskových skupin 2 (trvale usazené Ukrajinky v Česku) a 3, 4, 5, 6 (ukrajinští uprchlíci). Přičemž sebeidentifikace byla zkoumána v rámci skupin 2, 3 a 4. Vztahy v ukrajinské komunitě a bariéry, s nimiž se potýkají

uprchlíci, byly diskutovány napříč všemi skupinami. Síť sociální podpory souvisí se sociálními kontakty a rodinnými vazbami, jež uprchlíci měli (sk.3), resp. neměli (sk.4) před příjezdem do Česka. Role ukrajinské komunity, jakožto integračního aktéra, byla jedním z ústředních témat rozhovoru se skupinou 2. Rozhovory ve skupinách 5 a 6 se soustředily na problematiku návratu na Ukrajinu, včetně zlomových okamžiků, které mohou zásadním způsobem ovlivnit rozhodnutí vrátit se na Ukrajinu. O návratu ve diskutovalo i v ostatních skupinách, nicméně v kratším časovém rozsahu. Veškeré výpovědi plynoucí z diskuze v rámci skupin obohacují poznání na daném poli, nelze je však zobecňovat na celou populaci ukrajinských uprchlíků nebo ukrajinské komunity. Popis obsazení skupin, včetně krátké charakteristiky informantů, lze najít v příloze.

1. Sebeidentifikace Ukrajinců v Česku
2. Ukrajinská komunita a vztahy v ní
3. Síť sociální podpory
4. Ukrajinská komunita jako integrační aktér
5. Bariéry, s nimiž se setkávají uprchlíci
6. Faktory ovlivňující rozhodování o návratu na Ukrajinu
7. Zlomové okamžiky, které ovlivňovaly rozhodnutí o návratu na Ukrajinu

4.2.1. Sebeidentifikace Ukrajinců v Česku

Informantky ze skupiny 2 (Ukrajinky žijící v Česku již dlouhodobě) se identifikují v Česku jako Ukrajinky, cizinky, dále jako Pražanky. Cizinky jsou spíše dle vnímání okolí, které to dává najevo. To se údajně prohloubilo po začátku války v roce 2022. Kromě toho jsou snadno identifikovatelné podle přízvuku, kterého se obtížně kdy zbaví. Cítí se v Česku jako doma, většina zde má rodinu, což posiluje tento pocit. Jsou zde adaptované, nikoliv však integrované (dle slov informantek). Příjezd uprchlíků totiž proměnil sociální okruh informantek a začaly víc komunikovat v ukrajinštině, kvůli čemuž se jim zhoršila čeština. Nedokončenost integrace

si vysvětlují tím, že jednak nemají pocit, že do české společnosti naprosto zapadly, jednak proto, že se stále mají co učit, například různé záležitosti týkající se dokumentace (bankovní, finanční apod.). Nicméně na Ukrajině si již nepřipadají jako doma, potřebovaly by reintegraci. Pozoruhodné je, že jedna z informantek přiznala, že i po 16 letech v Česku a získání českého občanství ji neopouští myšlenka, že se možná jednou vrátí na Ukrajinu.

Halyna (sk.2): „Já jsem naprosto adaptována, cítím se zde jako doma. Ovšem válka trochu tento proces zpomalila, proces adaptace, a otočila to trochu jiným směrem. Například pilně jsem se učila česky (směje se). Měla jsem už docela dobrou úroveň a teď během posledních dvou let ta úroveň zase klesla. Opět jsem se přihlásila do kurzu, ale stejně mluvím víc ukrajinsky než česky. Během posledních dvou let jsem spíše v ukrajinské skupině, komunikuji v rámci ní. Předtím jsem pracovala pouze v českých firmách s Čechy.“

Maryna (sk.2): „My stejně zůstaneme Ukrajinci, zůstaneme cizinci, nemluvím o tom s lítostí jo? Já se identifikuji jako Ukrajinka. Říci, že jsem se adaptovala – ano, asi jsem se adaptovala, ale tato integrace – nemohu říci, že proběhla do konce. Protože jsem zde cizinkou a musím se integrovat pořád, pořád učit se něčemu novému, dozvídat se nové věci... Adaptovala se – ano, protože obzvlášť když osoba si vybrala stát na celý život a už se nedívá po jiných státech, kam by se přestěhovala a nezvažuje návrat domů, tak asi je adaptována, protože zde chce zůstat. Ale integrovat se – to bych neřekla. Pocit, že jsi cizincem zůstává. A se začátkem války okolí to začalo zdůrazňovat, za zády slyšíš, že jsi cizinec. Když dříve ti o tom neříkali nebo jen naznačovali, neříkali otevřeně, teď to uslyšíš tak jako tak, buď za zády, nebo otevřeně do očí. Změny tedy jsou.“

Kateryna (sk.2): „Já se identifikuji jako Ukrajinka, ale také jako Pražačka. Takže cítím, že tohle je moje město, i kdybych se přestěhovala, tady cítím, že to město je moje. Bylo jednoduché ho poznat a řekněme, že nemám nějakou potřebu integrovat se, asi se to váže na mou činnost, nemusím shánět práci a integrovat se do české společnosti, můžu si dovolit jednoduše neintegrovat se a využívám toho.“

Nadija (sk.2): „Identifikuji se v Česku jako doma, jak řekla kolegyně „jako Pražačka“. Ale, jak řekla jiná kolegyně, doma na Ukrajině již to není úplně jako doma, už to není ono. A v tomto okamžiku můžu jen potvrdit, že ten systém, který má Ukrajina poslední deset let, ten za to období, co tam nejsme, se natolik změnil, že tam nechci jet, protože se tam nedokážu adaptovat.“

Inna (sk.2): „...Ano pozoruji na sobě, že jsem v Česku a již dlouho, ale nevylučuji tu možnost, že jednou se vrátím na Ukrajinu, přitom jsem v Česku 16 let. Ale opět,

když jezdím na Ukrajinu, necítím se tam jako doma. Přijde mi, že ani tam se necítím úplně komfortně...“

Sebeidentifikace ukrajinských uprchlíků zahrnovala parametry jako národnost, typ pobytu, push faktory a vnímání okolí. Informanti se tedy identifikují jako Ukrajinci, uprchlíci, cizinci. Zajímavé je, že jedna informantka zmínila integraci jako další parametr, který zařazuje cizince do určité skupiny.

Anhelina (sk.4): „Já jsem přemístěná osoba, která přijela kvůli válce, ale typ pobytu mi nebrání v tom, abych se tady cítila komfortně.“

Sofija (sk.4): „Já jsem opravdu cizinka, poprvé v životě jsem zjistila, co je to být cizinec pocitově. V MHD se třeba snažím nemluvit, nemluvit ukrajinsky, spíše mlčet.“

Olga (sk.3): „Já jsem několikrát byla na Ukrajině, a když jsem se vracela, tak jsem si říkala, že budu emigrantka, ne uprchlice... Protože já jsem už na cestě integrace, učím se jazyk a počítám s tím, že tady budu nějakou trvalejší dobu. Pak se uvidí, možná se vrátím po válce, ale teď momentálně jsem tady. Co se týče skupiny, přijela jsem kvůli válce, jsem uprchlice, dále pak Ukrajinka v Česku, která se zde socializuje a integruje se.“

Někteří informanti ze skupiny 3 (váleční uprchlíci) již měli předchozí zkušenosti s pobytem v Česku (turistické nebo pracovní) nebo dokonce měli dříve v plánu emigrovat. Tento fakt může vypovídat o smíšené motivaci opustit Ukrajinu a přijít do Česka, která zahrnovala push (typické pro uprchlictví) i pull faktory (převažují v případě pracovní migrace). Což koreluje se závěry ohniskové skupiny 1 o tom, že mezi uprchlíky se mohou vyskytovat i pracovní migranti.

Volodymyr (sk.3): „Upřímně řečeno, chtěl jsem se přestěhovat do Česka ještě v roce 2010.“

Olga (sk.3): „Já to mám podobně, taky jsem kdysi měla v plánu přijet sem studovat.“

Volodymyr (sk.3): „Nám se například líbilo v Česku, prakticky ve všem to bylo lepší než na Ukrajině: krajina, dějiny, lidé, mentalita. Procestovali jsme celé Česko, jezdili jsme každý rok, viděl jsem zámky a města. Začali jsme se učit češtinu již v roce 2012.“

Karina (sk.3): „Jsem skupina 35 plus, jsem uprchlice, ale oproti ostatním jsem jela s dětmi za manželem, který zde pobývá od roku 2021. Plánovali jsme požádat o

sloučení rodiny v květnu 2022, ale přišla válka a dopadlo to, jak to dopadlo, evakuační vlak a dva batohy.“

4.2.2. Ukrajinská komunita a vztahy mezi Ukrajinci v Česku

Názory informantek ze skupiny 2 (Ukrajinky žijící v Česku již dlouhodobě) ohledně definice diaspory a příslušnosti k ní se různily. Neztotožňovaly se s ní, necítily se být jejími členy, přikláněly se k tomu, že se jedná o určitou skupinu Ukrajinců, kteří reprezentují Ukrajinu v zahraničí a propagují její zájmy, tato skupina se koncentruje převážně kolem zastupitelských úřadů (velvyslanectví, konzulát apod.). Nicméně ani v rámci této skupiny nepanuje shoda, kvůli soupeření o pozice.

Také bylo uvedeno, že ukrajinská diaspora je rozdělena do několika komunit (skupin) podle délky pobytu. Ty mezi sebou nejsou příliš propojeny a soustředí se kolem konkrétních aktérů, jako například kněze řeckokatolické církve. Ukrajinskou diasporu (komunitu) lze podle informantů rozdělit i podle ukrajinských regionů, z nichž její zástupci pochází: centrální Ukrajina, východní a západní, zvláště pak Zakarpatí. Zakarpatská oblast v tomto ohledu rezonovala nejvíce (s ohledem například k jazykové nebo kulturní stránce), dokonce i v rámci západní Ukrajiny. To potvrdila i informantka Maryna, která pochází ze Zakarpatské oblasti. Maryna však necítila, že by se její okruh přátel omezoval pouze na členy této skupiny. I ostatní informantky se orientovaly především na zájmy, nikoliv na příslušnost k určité skupině. Lze tedy předpokládat, že i pomoc uprchlíkům nebo Ukrajině byla jedním ze zájmů, který sdružil jednotlivce z různých skupin v rámci komunity, ale i mimo ni (jiné národnosti). Dalším důležitým faktorem byly politické pohledy (na válku), které mohly přerušit určité sociální vazby (s ruskými mluvícími cizinci).

Oksana (sk.2): „Tady diaspora u nás, kde se víc vidím já, to je evropská diaspora, kde lidé se mohou učit i něčemu jinému, ne jenom nést to svoje. Takto se buduje lidská identita, z toho, že se učíme, máme něco ukrajinské, můžeme předvést něco ukrajinského, ale ochotně se naučíme něčemu jinému. Nevím proč, ale v těch diasporách, kde jsem se pohybovala tento přístup chyběl, muselo se dělat vše jen podle jejich vidění a názoru. To mi nevyhovovalo. Proto se vidím v diaspoře evropské, kde se aktuálně zabýváme pomocí.“

Nadija (sk.2): „Já si myslím, že diaspora začíná iniciativou velvyslanectví a konzulátu.“

Oksana (sk.2): „Já bych to řekla takhle, přijít k diaspoře, mezi lidi, kde se oni mezi sebou hádají kvůli pozicím. V takové diaspoře nechci být.“

Inna (sk.2): „Mně připadá, že diaspora jako taková existuje. Ale... je rozdělena na hodně různých komunit. A všechny tyto komunity nejsou propojené..., ale nehledě na ty rozdíly diaspora existuje, přestože je rozdělena na hodně komunit. Já to vidím tak, že je tu starší generace diaspory, lidi, kteří přijeli v devadesátkách, oni se o něco snažili, něco dělali. Sice byly jen nějaké dvě akce ročně, ale byly... Pak přijela mladší generace v 2000, pak 2010 atd. Beru to po 10 letech jo? A každá generace přinesla něco svého. Místo díky kterému, podle mě, diaspora se nejvíce drží pohromadě je ukrajinská řeckokatolická církev, pokud někdo tady chodí do kostela. Protože kněz Vasyl, ten umí, umí organizovat, umí podpořit, a umí, nebo spíše chce, pomoci.“

Maryna (sk.2): „Tak Zakarpatí se dokonce rozchází se Lvovem, Frankivskem. No, ono pokud to někdo necítí tak silně, tak je to normální. Ale já osobně tyto rozdíly pociťuji.“

Kateryna (sk.2): „Já cítím největší rozdíl v generacích. Přijela jsem po roce 2014 a myslím, že to je asi poslední taková generace před vysídlení (uprchlíky). Proto předchozí generace jsou víc zakořenělé a konzervativnější, protože lidé, kteří přežili rok 2014 na Ukrajině – to jsou zcela jiní lidé. Nejsou jako ti, kteří zde byli předtím například. Je to srovnatelné, je to vidět.“

Moderátorka (sk.2): „Vlastně jsme probrali různé skupiny a kategorie, kdo se kam řadí a s kým cítí spřízněnost. Dá se říct, že na tyto skupiny, o nichž jsme mluvili, že se na ně váže váš kruh přátel, sociální kontakty? Například, když vezmete Ukrajince, s nimiž komunikujete, tak jestli spadají do stejných skupin jako vy?“

Maryna (sk.2): „Ne, vůbec ne, pro mě to rozhodně neplatí. Snad, ne to ne... Manžela mám z Rovenské oblasti, ale to nemělo vliv. Ne, ne. Hodně bylo, hodně jsem pracovala s Čechy, převážně, hodně přátel Čechů, rodiny, s holkami z Ruska jsme chodily na jógu. Ne, nemohu říct, že by... Ne, byly to různé regiony. I před válkou, nesouvisí to teď s uprchlickou vlnou, protože se teď bavíš s lidmi z tamtěch regionů (nejvíc zasazených válkou). Ne, pro mě to neplatí.“

Inna (sk.2): „Nikoliv podle regionů, ale podle zájmů.“

Halyna (sk.2): „Já mám velice internacionální sociální kontakty. Jsou tam i Kazaši, Rusové, Ukrajinci, Češi, Slováci, takže je to spíše o tom, jak se dívají na situaci.“

Moderátorka (sk.2): „Máte na mysli faktor války, jak se na to dívají...“

Halyna (sk.2): „Ano, ten zde hrál roli. Ted' už ano. Takže spíše názory, pokud se v tomto názor bude lišit, tak to je konec, nepřipustné.“

Oksana (sk.2): „Ano. Když se na to dříve dalo zavřít oči a utnout to: „Promluvme si o tom jindy“, ted' už to nejde.“

V rámci ukrajinské komunity informantky vyčlenily zvlášť skupinu uprchlíků, kteří, oproti ostatním Ukrajincům v Česku, mají jiné potřeby, chování a nachází se v nejisté situaci (nevědí, zda se vrátí na Ukrajinu). Jedna z informantek poukázala na to, že na Ukrajinu se nevrátí především uprchlíci, kteří nemají kam a ke komu se vrátit. Nicméně, záleží i na regionu původu. Zároveň informantky dospěly k závěru, že uprchlíky lze rozdělit na dvě vlny. První vlna byla v roce 2014, druhá v roce 2022, neboť někteří Ukrajinci se cítili být ohroženi již v roce 2014, jako například informantka Kateryna ze Záporoží. Avšak pracovní emigrantky, které vycestovaly před rokem 2014, podotkly, že jejich emigrace také nebyla zcela dobrovolná, byly k tomu nuceny vnějšími podmínkami. Zároveň ale byly popsány pull faktory, které přispěly k rozhodnutí zůstat v Česku: sociální zabezpečení, doprava, zdravotnický systém, pořádek apod. Dle slov informantek, Slovensko a Polsko byly cílové státy pro krátkodobou migraci. Státy ležící dále na západ a jihozápad (Česko, Itálie, Řecko, Portugalsko, Španělsko) zase pro dlouhodobou migraci, která mj. souvisela s ilegálním pobytem – setrvání i po vypršení platnosti pobytového oprávnění a nikoliv cesta zpět na Ukrajinu, protože pak se již nebylo možno vrátit do cílové země.

Inna (sk.2): „Lidi, kteří se cítili dobře na Ukrajině, 80% takových se už vrátilo na Ukrajinu. Kterí měli na Ukrajině dobrou práci, sociální status a pochopitelně rodinu. Ti, kteří říkají, že zůstanou, to jsou ti, kteří nemají kam by se vrátili... Nebo nemají ke komu by se vrátili.“

Kateryna (sk.2): „To také závisí na regionu. Vracet se do Lvovu nebo Záporoží - to je velký rozdíl.“

Moderátorka (sk.2): „Takže když si vezmeme uprchlíky, tak je lze rozdělit na několik kategorií?“

Kateryna (sk.2): „Ano, na superhorké (Doněcká, Luhanská) a lidé, kteří byli stejně jako my vyděšení.“

Moderátorka: „Takže řekněme, že jsou to lidé, kteří byli nuceni k emigraci, něco je ohrožovalo a kvůli tomu museli odjet a dnes už tvoří vlastně novou generaci. Je to tak?“

Kateryna (sk.2): „Ano.“

Inna (sk.2): „Každý se stěhoval, jak říkám, každý jel nikoliv kvůli dobrému životu. Každý měl nějaké důvody, protože kdyby vše bylo dobře... Nemluvím teď o roce 2014, kdy začala anexa. Ale už předtím. Proč lidé emigrovali? Protože zaprvé práce, najít dobrou práci bylo velice těžké. I kdybys našel jakože dobrou práci, tak výplata v této práci byla... 100 dolarů měsíčně jsem měla na univerzitě. Takto...“

Inna (sk.2): „Jo, zatímco Česko a dál na západ, to už se jelo vědomě. Byli zde lidi, kteří v Itálii bydleli a nebyli na Ukrajině 5-6 let, 10 let, protože neměli doklady nebo neměli možnost vycestovat. To stejné Itálie, Řecko atd. Takže, co k tomu dodat. V Česku to samozřejmě bylo všechno jinak, ale v Česku bylo hodně svých minusů, co se týče dokladů. O tom vědí všichni, kdo tady žije dlouho, o co se jednalo.“

Lze říci, že parametry dělení komunity se pak propojily, zejména pracovní migranti pocházeli především ze západní Ukrajiny. Kromě toho, mezi pracovními migranty najdeme první vlnu uprchlíků, především z jihu a východu Ukrajiny. Platí také, že mezi současnými uprchlíky s dočasnou ochranou jsou pracovní migranti, kteří mohou pocházet přednostně ze západních regionů Ukrajiny

Maryna (sk.2): „Však já spadám podle regionů k té západní části. Protože jsme neměli práci, většina byla zde. Přitom, jak to tady zaznělo, že pracovala jsem jako mladá odbornice po univerzitě, práce nebyla špatná, ale mzda...“

Inna (sk.2): „Poté co jsem v roce 2022 odpracovala ve škole 5 měsíců, díky dětem, o nichž se ví, že nic nezatají, udělala jsem si základní obrázek vycházejíc z té stovky lidí, kteří bydleli u nás v městské části. Byly tam děti od Záporoží po Lvov, kromě Luhansku. Musím říct, že těch, kdo doslova prchá před válkou je minimum, většinou prchají před domácím násilím a chudobou. V chudobě se ale ocitli proto, že nic nedělali, nechtěli pracovat. A to se ukázalo i tady, kde měli ubytování zdarma, stravování zdarma a tak celé dny jen vysedávali před barákem.“

Kromě parametrů, které ukrajinskou komunitu dělí na skupiny, byly vyjmenovány i prvky, které Ukrajince spojují: víra, jazyk, zvyky a tradice. Byla vyjmenována i místa, kde se schází ukrajinská komunita: socha Tarase Ševčenka, kostel o velkých svátcích jako Vánoce nebo

Velikonoce, velvyslanectví (zvláště za funkčního období velvyslance Perebyjnise). Oslavy Dne nezávislosti také předpokládaly velkou koncentraci Ukrajinců na jedné lokalitě (Výstaviště). Informantky se však k této akci vyjadřovaly negativně (opilé publikum), některé tam dokonce nikdy nebyly. Aktuálně se Ukrajinci potkávají především v komunitních a integračních centrech, ale jedná se převážně o skupinu uprchlíků. Mezi uprchlíky nejvíce využívají služeb těchto center zranitelné osoby (matky s dětmi, důchodci). Zkrátka ti, kteří nepracují a mají více času. Integrační centra fungovala i dříve a některé z informantek se na ně obracely např. kvůli jazykovým kurzům. Jinak je ale nevnímaly jako lokalitu, kde mohou potkat Ukrajince, nebyl to primární účel návštěvy těchto center. Před válkou se také jazykových kurzů účastnily smíšené skupiny cizinců. Nyní lze členy ukrajinské komunity potkat primárně v komunitních centrech. To jsou aktuálně lokality, kde se uprchlíci mohou socializovat v rámci komunity.

Halyna (sk.2): „No já si myslím, že víc chodí zranitelné osoby. Nebo jsou to matky s dětmi, které tady prostě nepracují...a mají čas tam chodit. Takže ti, kteří pracují od rána do večera, oni prakticky téměř nikam nechodí. Přijdou leda když je třeba vyřešit něco s doklady, tak přijdou to zkonzultovat a vyřešit.“

Maryna (sk.2): „Ne, tam byly knihovny, byly počítačové místnosti, protože dříve to nebylo tak běžné, že by každý měl doma notebook nebo počítač jako teď. Jak si to pamatuji ještě z dřívějšíka, před léty. Bylo možné si vzít knížky v ukrajinštině i v ostatních jazycích, různé národnosti si mohly vybrat. Kromě toho jsme se scházeli na kurzech češtiny. Kromě toho, tenkrát bylo velice málo kroužků pro ženy nebo děti nebo něco takového... takže jsme s sebou brali děti, aby si hrály. A chodili jsme kvůli dokladům, kdo chtěl tak tímto způsobem, nikoliv pomocí zprostředkovatelů, kterým se za to muselo platit. A právnické poradenství...“

Halyna (sk.2): „Já ještě dodám, že tenkrát skupiny jazykových kurzů se skládaly nejen z Ukrajinců, ale různých národnostních skupin...“

Maryna (sk.2): „Komunitní centra asi ano, že tam potkáš členy komunity, ale integrační vyhledávají kvůli pomoci nebo dle vlastních potřeb, jako studium jazyka nebo něco takového. Ale ono to bylo tak, že nás bylo tehdy strašně málo a aby se člověk seznámil s Ukrajincem, tak určitě buď v práci jsi poznal Ukrajince nebo v integračním centru na kurzech češtiny, a tam si často člověk našel kamaráda se kterým se vídá dodnes a je to jako člen rodiny, protože to jsou ti první Ukrajinci, které jsi tady potkal a byli tady s tebou od začátku.“

Inna (sk.2): „Jdou spíše pro pomoc. Uprchlíci se již seznámili s ostatními uprchlíky buď cestou sem, nebo během pobytu v Česku. Když chtějí se socializovat víc, tak vyhledají kurzy češtiny, kroužky dle zájmu, případně jdou dobrovolničit.“

Informantky ze skupiny 2 vzpomněly na problematický byrokratický systém, který velice ztěžoval proces emigrace. Aby si emigranti „ulevili“ v procesu vyřizování povolení k pobytu byl zaveden systém zprostředkovatelů, kteří pomáhali (za finanční odměnu) zařídit doklady pro vycestování a najít zaměstnavatele v Česku. V tomto ohledu lze najít paralely s výše zmíněnými názory pracovních migrantů, kteří vyjadřovali pocíťovanou nespravedlnost kvůli jejich odlišným podmínkám pobytu. Obzvláště se to mohlo dotknout „první vlny“ uprchlíků v roce 2014, která vycestovala z Ukrajiny v rámci běžného procedurálního procesu, jímž prochází pracovní migrant.

Oksana (sk.2): „...A jednoho hezkého dne jdu si takhle v Lucku a vidím inzerci „Nabíráme do práce v Česku“, a já na to: „Super, tak ono se dá jet do Česka“. Když jsi ještě sám, nemáš rodinu, říkáš si“ „Co se tam děje někde dál, třeba je to tam lepší“. V poslední termín jsem nachystala dokumenty, vycestovala jsem do Česka.“

Kateryna (sk.2): „Lidi, kteří přijeli dřív říkají něco ve stylu: „Jsme tu déle, vy jste přijeli na vše připravené a nemusíte nic dělat.“ ... Zapomíná se na cenu, kterou tito lidé zaplatili za tento typ pobytu.“

Halyna (sk.2): „Jo, prý: „My, když jsme přijeli, tak jsme všechno museli zvládnout sami, vy (uprchlíci) teď máte k dispozici všechno“.

Maryna (sk.2): „Tak někdy vidíš sám, jak uprchlíci zneužívají systém ve vlastní prospěch a sami se nesnaží dělat nic. Občas se kvůli tomu naštvu.“

Informanti ze skupiny 3 a 4 se shodují v pohledech na ukrajinskou komunitu v Česku, která je dle jejich názoru rozdělena na několik skupin: uprchlíci, pracovní migranti („zarobitčani“), Ukrajinci s trvalým pobytem nebo českým občanstvím. I v tomto případě informanti zohlednili integraci a plány návratu jako parametr, který odlišuje skupiny. Přičemž ti, kdo jsou méně integrovaní se vyskytují jak ve skupině uprchlíků, tak ve skupině zarobitčanů. Skupina Ukrajinců s trvalým pobytem nebo občanstvím je pro uprchlíky nápomocnější a vyznačuje se větší solidaritou. Nejlepší vztahy mají uprchlíci uvnitř své skupiny, sdílí podobné pocity a problémy, mají víc společných témat, pomáhají si navzájem. Jako místa, kde informanti

potkávají komunitu, byla uvedena především pomáhající organizace nebo akce, jež tyto organizace pořádají: Majdan, Slovo21, Svitlo, Hlas Ukrajiny, Mrija. Informanti navštěvovali tato místa za účelem dobrovolnictví, využití nabídky jazykových kurzů nebo kroužků, kulturních akcí. Pochopitelně se jedná o lokality, kde se koncentrují především uprchlíci.

Olga (sk.3): „Ti, kdo chce zůstat a ti, kdo nechce. Ti, kteří se učí jazyk a ti, kteří se neučí. Takže ti, kteří se integrují a ti, kteří se neintegrují.“

Karina (sk.3): „Jsou tu i ti, kdo tady bydlí víc než 10 let, 20-30. Potkávala jsem je, mají víc soucitu, stýská se jim po Ukrajině a pomáhají. Ale ti, kteří jsou tady méně než 10 let, tak jsou na nás zlí.“

Informanti ze skupin 3, 4, 5 a 6 popsali negativní nálady v komunitě, které tkví v nepochopení ze strany ukrajinských pracovních migrantů. Nevraživost plyne z podmínek pobytu, které jsou v případě uprchlíků mnohem jednodušší a výhodnější, což vzbuzuje závist a pocit nespravedlnosti u „zarobitčanů“. Mezi pracovními migranty pak zvláště vyčnívá skupina ze Zakarpatské oblasti, která se chová specificky a má negativní postoje vůči uprchlíkům, snaží se přivydělat pomocí služeb, jež poskytuje uprchlíkům, mnohdy se jedná o nekalé způsoby vydělávání peněz. Souvisí s tím agenturní zaměstnávání a tzv. „klientelismus“. Tato skupina zneužívá dezorientovanosti a neintegrovánosti uprchlíků, naopak těžší z vlastních jazykových znalostí, sociálních kontaktů a informovanosti. Informanti pocíťovali uzavřenost této skupiny. Distancovanost Ukrajinců ze Zakarpatské oblasti může být způsobena odlišným kulturním, ekonomickým a historickým vývojem regionu. Dalším bodem střetu v komunitě je jazyková otázka (rusky mluvící vs. ukrajinsky mluvící Ukrajinci).

Denys (sk.4): „Také chci doplnit ohledně závisti a uraženosti kvůli našim podmínkám pobytu. Je to pravda, Ukrajinci se zaměstnaneckou kartou to mají mnohem komplikovanější, co se týče papírování a zaměstnání, proto Češi aktuálně preferují spíše Ukrajince s dočasnou ochranou a tedy volným přístupem na trh práce, kvůli jednoduššímu postupu zaměstnávání. Zním několik Ukrajinců, kteří kvůli tomu nedostali pozici, a ten zaměstnavatel jim řekl upřímně, že je to kvůli tomu, že mají zaměstnaneckou kartu nikoliv dočasnou ochranu.“

Semen (sk.6): „Například lidé, kteří jsou v Česku déle, mají dejme tomu trvalý pobyt, tak mi říkali „Vy uprchlíci máte všude otevřeno, nemusíte ani klepat, my jsme museli

chodit a klepat 3x na stejné dveře. Vy jste neměli žádné překážky. “ Asi nám trochu závidí. “

Marta (sk.6): “Je to tak. Třeba s živnostenským listem, mně jako uprchlíku to vyřízení trvalo tak 3 dny a poplatek 300 Kč. Přítele, který je tu déle, to stálo mnohem víc peněz, času a úsilí. Divil se pak, proč je v tom tak velký rozdíl. Možná nám závidí, ale lze to vnímat i jako nespravedlnost vůči těm Ukrajincům, kteří nemají dočasnou ochranu. “

Maksym (sk.4): „Já cítím, že lidé ze Zakarpatí zde mají určitou skupinu „svých“, mají určité sféry zaměstnání, kde převažují, mají svou síť kontaktů. Jsou trochu segregováni. Shodou náhod soused je ze Zakarpatí a to vidím na něm, že jsou integrováni svým specifickým způsobem, pracuje s Zakarpatci, přátele má odtamtud, tráví spolu hodně času, mají hodně společných aktivit. Cítím, že tvoří nějakou svou specifickou skupinu. “

Anhelina (sk.4): „Dodám jenom, že když začali přijíždět do Česka první uprchlíci z Ukrajiny, kterým bezprostředně hrozilo nebezpečí, Zakarpatí už tu bylo a snažilo se „pomáhat“, ale takovým způsobem, aby si na tom vydělalo. Třeba ty agentury. Využívají toho, že někdo neumí jazyk. “

Jana (sk.3): „Snaží se zbohatnout pomocí uprchlíků. Udělají si hodně rezervačních lístečků do DPD Dokument a pak je prodávají. Teď už tu rezervaci zrušili, ale dříve... zneužívají toho, že lidé se neorientují v něčem, v technologiích, například starší lidé. Tak se jim snaží nabízet nesmyslné služby. Například registrují na prodloužení dočasné ochrany, s čímž pomáhá centrum Nusle zcela zdarma. “

Semen (sk.6): :Uvedu další příklad z práce. Byl jsem v kolektivu, kde pracovali jen Zakarpatci a první dobu mi jasně říkali, že jsem jiný, lišili jsme se v první řadě jazykově, ale i mentálně. Oni si byli všichni svoji a cítili to pouto, já jsem byl mimo. Oni sami se neidentifikují jako Ukrajinci. S jedním jsem se dokonce kvůli tomu pohádal, když říká, že není Ukrajinec, tak ať se vzdá ukrajinského občanství a pasu a vzdá se dočasné ochrany, na to mi neuměl odpovědět. “

Oleksij (sk.6): „Ukrajina totiž netvoří jeden celek jazykově ani mentálně. Je to historicky dáno, různé regiony patřily k různým státům a vyvíjeli se odlišným způsobem. Já ty regionální rozdíly cítím i v Česku. A přesně, jak říká S., Zakarpatí zde má nějaký svůj zvláštní specifický status. Protože oni sem přijeli mnohem dřív. Historie zde také hrála určitou roli. Netroufám ale hodnotit, zda je to pozitivní nebo negativní. Já vím, že oni mě vnímají jako zdroj příjmů, snažím se tomu zabránit a nějak to měnit. To je jediný regionální rozdíl, který cítím, takže vyčleňuji jenom to Zakarpatí. Nechci říct, že jsou všichni špatní, ale nějak se to prostě historicky vyvinulo. “

Marta (sk.6): K Zakarpatcům jen dodám, že oni byli kdysi součástí Rakouska–Uherska a v ukrajinském státě se dostali někam na okraj, ke Kyjevu to měli dál než do Česka. Byli také míň financováni a nutilo je to vydělávat na čem se dalo, pomocí kontrabandu nebo v zahraničí. Přežívali jak uměli. Ano, nedívají se na nás s respektem, chovají se k nám jinak, než bychom si přáli. Ale musíme k tomu přistupovat s pochopením. Na Ukrajině na ně nikdo nebral ohled.

Tamara (sk.6): „U mě hned vzniká asociace s výbuchem, když slyším ruštinu. Hned slyším sirénu a vidím se běžet do úkrytu.“

Ilona (sk.5): „Dcera vyprávěla, že občas, když se baví s kamarádkou rusky, tak jim nadávají, že jsou takové a makové a vytykají jim tu ruštinu. Nedávno takhle potkali ženu ze Zakarpatí na zastávce.“

Inna (sk.5): „Když jsem pracovala v továrně, tak také jsme mezi sebou s kamarády povídali rusky. Jednomu pánovi ze Zakarpatí se to nelíbilo, takže mi pak dělal různé naschvály.“

Marharyta (sk.5): „Zarobitčani zmlátili mého synovce kvůli tomu, že mluvil rusky s kamarády. Zarobitčany myslím konkrétní skupinu Ukrajinců ze západní Ukrajiny, kteří sem léta jezdí, aby si vydělali, včetně výdělku pomocí jiných Ukrajinců. Nejdříve jdou do stavebníci, pak jsou z nich podnikatelé v podobě agentur a podobně.“

Teřana (sk.5): „...Měla jsem jednu takovou nepříjemnou zkušenost, jednalo se opět o Zakarpatí. Stěhovala jsem se a dala jsem na Facebook, že mohu někomu věnovat nábytek zdarma, ale jen těm, kdo je z regionů zasažených válkou. Ihned se na mě vrhli Zakarpatci. Jinak jsem pro, aby Ukrajinci venku mluvili ukrajinsky, doma ať mluví jak chtějí, ale mezi lidmi musí být jasné, kdo jsou. Lidé nechápou o koho se jedná, Češi nesnáší Rusy, slyší ruštinu a automaticky je považují za Rusy.“

4.2.3. Síť sociální podpory

Sociální kontakty hráli největší roli v počáteční fázi, na cestě do Česka a krátce po příjezdu. Některým informantům ze skupiny 3 Ukrajinci pobývající v Česku pomohli již během cesty, tím, že je vyzvedli na hranicích nebo v Maďarsku. Přičemž čím silnější byly vazby (zejména rodinné), tím méně se informanti věnovali plánování cesty. U informantů ze skupiny 4 (bez sociálních kontaktů) též chybělo plánování, ovšem z jiného důvodu, v jejich případě hrály větší roli vnější faktory jako např. dostupné spoje a doprava. Sociální kontakty a rodinné vazby byly zcela nejdůležitější v otázce zařizování ubytování, alespoň prozatímního, díky čemuž uprchlíci

již věděli, že mají kde přespát a že na ně čeká někdo, kdo jim pomůže zorientovat se. Základní, byť obecné informace o následujících krocích po příjezdu byly dostupnější pro ty, kdo měl v Česku rodinu nebo známé, kteří jim také asistovali v počáteční fázi, například šli s nimi podat žádost o dočasnou ochranu. Zatímco u uprchlíků bez sociálních kontaktů v Česku se všechno vyvíjelo za pochodu, všechno zjišťovali postupně a opírali se především o internetové zdroje. Tato skupina také měla nestabilnější ubytování, a buď musela přistoupit na podmínky humanitárního ubytování, nebo vynaložit vlastní velké finanční prostředky a úsilí, aby zajistila ubytování v Praze. Informanti bez sociálních vazeb, kteří se dostali do Česka díky dobrovolníkům a následně byli umístěni do humanitárního ubytování v menších obcích s horší nebo žádnou nabídkou integračních služeb a do styku s ukrajinskou komunitou přicházeli spíše na společné ubytovně. Zvláštní případ představoval informant, který neměl nárok na dočasnou ochranu a v době, kdy proběhl rozhovor, čekal na rozhodnutí o vízu za účelem strpení na území. Tento informant neměl žádné kontakty v rámci ukrajinské komunity, měl zde pouze známé Čechy a oproti ostatním vynikal plánováním. O tom, že pravděpodobně nezíská dočasnou ochranu se dozvěděl ještě mimo území Česka a po příjezdu již měl naplánováno, jak bude postupovat, včetně kroků následujících po získání víza.

Volodymyr (sk.3): „Já jsem opustil Ukrajinu již před začátkem války na bezvízový styk. Já mám komplikovaný příběh. Přijel jsem do Česka nedávno, jel jsem přes Rusko i přes Uzbekistán, jel jsem z Charkova. Do Česka jsem přijel v lednu 2024. Kamarádi z Česka mi pak pomohli s ubytováním. V první řadě jsem zjišťoval, kde budu bydlet, jaké musím mít doklady a kam mám jít a co dělat. Známí mají kulturní centrum a něco jako pension, tam jsem se zastavil primárně a pak jsem šel na ubytovnu.“

Saša (sk.3): „Já, hned co začala válka, tak jsem napsal bratřenci a bylo nám jasné, že za ním pojedeme. Manželka s dětmi nejdříve jela do Maďarska, tam přespali v hotelu a bratranec je pak vyzvedl autem a přivezl do Prahy. Bratranec jim pak pomáhal všechno zařizovat, hledat práci, vozil je, kam bylo třeba.“

Maksym (sk.4): „Moje firma, kde jsem pracoval v Kyjevě, otevírala office v Praze a neměl jsem tedy moc na výběr, přestěhoval jsem se s firmou. Podstoupil jsem komisi „vijskkomati“ (vojenský komitét, zodpovědný za vojenskou mobilizaci), dali mi odložení a jel jsem. Nevěděl jsem, jak to tady vypadá, co se týče ubytování nebo procedurálně s dočasnou ochranou, prostě jsem to zkusil. Zaměstnavatel nám zde akorát poskytl práci, jinak s ničím nepomáhal. Nejdříve jsem šel do KACPU,

abych zjistil, co a jak. O KACPU jsem se dozvěděl z webu Ministerstva vnitra, dokonce už byla informační videa na YouTube, blogeři Ukrajinci. Na KACPU mi řekli, že mi nedají DO, protože nemám potvrzení o ubytování. Takže jsem narychlo hledal ubytování, bydlel jsem v hostelu, než jsem si našel byt, pak jsem získal DO a pak jsem už bydlel jako všichni.“

Anhelina (sk.4): „Já jsem byla 10 dní v Charkově na kolejích, doufala jsem, že to skončí. Jsem jinak z Lysyčansku, tam tenkrát byla i rodina, takže vrátit se k nim nepřipadalo v úvahu. Jednoho dne jsem zavolala taxíka na vlak a jediné, co jsem chápala bylo, že pojedu do Evropy. Prvně jsem jela do Lvova, měla jsem pouze malý batůžek, takže se mi podařilo i přes dav lidí dostat na poslední vlak. Netušila jsem ani, co se děje ve Lvově, akorát jedeš, protože musíš, v Charkově se to nedalo. Pak mi dali na výběr Varšava nebo Krakov, vybrala jsem Krakov, protože jízdenky byly zdarma. Do Česka jsem se taky dostala nějak s proudem, prvně do Jihlavy, tam už jsem potkala mámu, která se evakovala 2 dny po mě. Pak v depresi jsem googlila (přes google maps podle slova „univerzita“, pak přes weby univerzit) nabídky pro studenty a narazila jsem na ten stipendijní program a jela jsem do Prahy, abych se aspoň naučila česky.“

Ani jedna ze skupin nevykazovala závislost na ukrajinské komunitě. Dle slov informantů, na pomoc ze strany Ukrajinců ani nečekali, spoléhali na vlastní síly. Pokud se informantům dostalo pomoci ze strany ukrajinské komunity, tak především zprostředkovaně, přes neziskové organizace. Materiální (peněžní) pomoc uprchlíkům poskytuje především rodina. Jinak se uprchlíci snaží vyvarovat situacím, kdy by museli podobnou pomoc vyhledávat. Pouze jeden informant uvedl, že by se v případě finanční nouze obrátil na české kamarády. V případě nižších částek by informanti vyhledali pomoc u ukrajinských uprchlíků. Emocionální podporu uprchlíci vyhledávají spíše u rodiny nebo kamarádů z Ukrajiny, případně u uprchlíků. Na uprchlíky by se primárně obrátili, kdyby potřebovali nějakou radu, nicméně záleží na specifice problému. Práce se podle uprchlíků také snadněji hledá pomocí Ukrajinců nebo ruský mluvících cizinců, na Čechy by se v této záležitosti obrátili až po nich. Ovšem je nutné podotknout, že se uprchlíci bez ohledu na skupinu snaží zachovat předběžnou opatrnost a vyřešit své problémy samostatně. Co se týče trávení volného času a sociální participace, uprchlíci jednoznačně upřednostňují Ukrajince, s nimiž si víc rozumějí verbálně i nonverbálně, až na skupinu Zakarpatců.

Anhelina (sk.4): „Ukrajinci, protože memes, vtípky apod., to pochopí jen oni. S Čechy to zas bude spíše povrchní diskuze ohledně kultury, něco málo o sobě a tím to končí. S Ukrajinci to jde hladce, slovo za slovem, diskuze se vyvíjí sama a může pokračovat klidně do rána, pořád si budeme mít co říct. Preferovala bych svou věkovou skupinu 20 plus, takových je tady převážná většina s dočasnou ochranou. Jinak ale jsme si v této věkové skupině podobní až na Zakarpatí, které zde bydlí tak 30 let.“

Maksym (sk.4): „Jednou jsem měl situaci se založením bankovního účtu. Šel jsem na Václavák, kde byla pomáhající organizace s našimi Ukrajinci. Ti na mě koukali: „Proč jsi sem přišel, co tady po nás chceš?“, nečekal jsem to od vlastních spoluobčanů. To byl taky uzavřený kruh: nájemné jsem měl poslat bankovním převodem, účet v bance mi nemohli založit bez povolení k pobytu, dočasnou ochranu mi nechtěli dát bez potvrzení o ubytování. Jinak si kdyžtak řeknu o radu u kolegů v práci (uprchlíci) nebo se od nich něco dozvím, když si povídáme v práci, dozvěděl jsem se takto třeba, kam se má chodit na pohotovost, kde je to dobré a kde špatné.“

Sofija (sk.4): „Prvním krokem je hledat informaci a řešit to samostatně. Měla jsem pocit, že i tak jsme na obtíž, kdo by mi měl pomáhat?“

4.2.4. Ukrajinská komunita jako integrační aktér

Ukrajinská komunita se aktivně zapojila do integračních aktivit po začátku plnohodnotné války. Pomáhají v integračních a komunitních centrech, kde jsou poskytovány následující služby: sociální poradenství, doprovody, tlumočení, psychologické poradny, jazykové kurzy, informační služby, pomoc se zařizováním dokladů, kurzy ovládání dronů, kurzy fotografie, humanitární pomoc, doučování dětí, logopedie, pomoc s ubytováním a hledáním doktora apod. Většina začala pomáhat dobrovolně, momentálně jsou zaměstnány a pracují za finanční odměnu. Iniciátorem těchto aktivit byly neziskové organizace, založené především Čechy. Ukrajinci pracovali v těchto organizacích i dříve, ale ne v takovém množství jako teď, po vypuknutí války. Informantka Oksana se zmínila, že v organizaci, pro kterou pracuje, všichni zaměstnanci se znali již před válkou a měli síť potenciálních dobrovolníků, takže se všichni sešli a začali spolupracovat, aniž by bylo třeba k tomu vynaložit větší úsilí. Je však nutné podtrhnout, že původně se seznámili v rámci spolku, který založil Čech v roce 2014 na podporu Ukrajiny. Tři informantky ze skupiny 2 reagovaly na inzeráty Ministerstva vnitra, úřadu,

integračního centra. Informantka Inna sice založila organizaci, avšak učinila tak na doporučení Čechů, kteří dříve přispívali na různé aktivity, jež provozovala. Jedinou organizací, která vznikla čistě z iniciativy Ukrajinců v Česku byla organizace Y, která se zaměřuje spíše na socializaci a seznámení s ukrajinskou kulturou, funguje jako spolek a prodává lístky na různé akce určené především pro ukrajinskou komunitu. Dle slov informantky Kateryny, Ukrajinci chodí na tyto akce, aby se seznámili. Z toho lze odvodit závěr, že nebýt finanční podpory a iniciativy ze strany majority a vlády, Ukrajinci by nebyli tolik zapojeni do integračních aktivit. Informantky sdělily, že samy by se moc neorientovaly v problematice uprchlictví, protože tím neprošly a byly by schopny poskytnout jen nějaké informační základy o životě v Česku, nedokázaly by zajistit základ jako ubytování nebo finanční pomoc. Zároveň dodaly, že by stejně měly jistotu, že v Česku uprchlíkům pomůže vláda, že by se samy jinak orientovaly na pomoc Ukrajincům na Ukrajině.

*Oksana (sk.2): „** existuje od roku 2014. Když začala válka, tak jsme se všichni sešli v centru (asi KACPU) s tím, že něco budeme dělat. Další dobrovolníky jsme zapojili skrz vlastní kontakty. ** založil Čech. Prvně přišli hlavně Češi, byla to česká iniciativa na podporu Ukrajiny. Stály na Staromáku se stánky. Pak se přidali Ukrajinci. Frekvence se měnila, ale vydržel na Staromáku dodnes... Všechno se mění. Původně byl ** a XX. Oni se dali dohromady, mají společnou ředitelku. ** je malá organizace, XX byla větší. Lidé přišli sami, všichni jsme se znali, ani jsme nemuseli nikam volat.“*

Kateryna (sk.2): „Chodí se seznámit. Teď zrovna běží akce ZZ, která je speciálně zaměřená na to, aby se lidé s někým seznámili. Je to velice populární a aktuální, nemuseli jsme ani platit žádnou reklamu, zájemci naplnili kapacitu i bez toho. Kromě toho obrátili se na nás i Nová pošta, že by chtěli propagovat své služby. Takže není to jen o navazování osobních známostí, ale i o sebepropagaci a reklamě.“

Moderátorka: „Paní Inna psala, že je zakladatelkou organizace. Je to tak? Založení organizace jste iniciovala vy?“

Inna (sk.2): „Ne, iniciovali to Češi. Dali se dohromady adekvátní Češi a Ukrajinci. Češi nám doporučili, že je lepší, když nadále budou poskytovat pomoc oficiálně nějaké organizaci, nikoliv jedné konkrétní osobě. Jinak by mě to nenapadlo.“

Halyna (sk.2): „To je smutné, protože jsme jako Ukrajinci sami nic neorganizovali.“

Moderátorka: „Takže nebyť finanční podpory a iniciativy ze strany Čechů, tak by možná nevzniklo tolik organizací s pomáhajícími Ukrajinci? Pomáhali by Ukrajinci stejně, nebyť této finanční podpory?“

Inna (sk.2): „Pomáhali by, ale spíše osobně než hromadně.“

Kateryna (sk.2): „My bychom posílali humanitární pomoc na Ukrajinu. Stejně jako finanční pomoc. Nesoustředili bychom se jen na uprchlíky, už jen proto, že jsme neprošli tím, co oni, měli bychom jen nějaké základní rady pro ně.“

Maryna (sk.2): „Věděli bychom, že tu mají organizace, které by jim pomohly, česká vláda. Ale ti, co jsou na Ukrajině, naši pomoc potřebují víc. Mohli jsme je tady jen zorientovat informačně, ale základy jako ubytování, to by měla na starosti vláda.“

Pokud skončí financování dosavadních integračních aktivit, ukrajinská komunita s nejvyšší pravděpodobností nebude pokračovat v této oblasti z pozice dobrovolníků. V pomoci budou pokračovat jednotlivci. Jediná organizace v Praze, která zatím funguje bez financování je Pražská Kryjivka. Jak podotkla jedna z informantek, někteří uprchlíci pobývají v Česku již dva roky a postupně by mohli převzít funkci integračních aktérů.

Nadija (sk.2): „Mluvila jsem o tom s kolegyněmi, některé říkají, že by rády chodily i dobrovolně, ale nemyslím si, že je to možné. Život jde dál, objevují se nové možnosti. Lidé nebudou chodit bez finanční odměny a obětovat se, vkládají do toho duši.“

Maryna (sk.2): „Ano, je to normální, že ti, co jsou 2 roky, už by měli být adaptováni a logicky začnou pomáhat nově příchozím. Pochopitelně jsou zde zranitelné osoby, je s nimi problém, protože jsou v jiné situaci, ale jinak je normální být po této době adaptován, integrován možná ne.“

Jedna z informantek se svěřila s pocitem, že si v rámci ukrajinské komunity připadá spíše jako jedinec, který se rozhodl pomáhat a sám vyhledal způsoby jak. Což se promítá do výpovědí uprchlíků, kteří také mluvili o pomoci jednotlivců, nikoliv organizované skupiny Ukrajinců.

Halyna (sk.2): „Já jsem takový nadšený jedinec (směje se). Já jsem v tomhle sama. Když začala válka, tak sama jsem se zvedla a začala něco hledat, někam chodit a pomáhat. Takže nebyla to žádná organizovaná akce. A takhle to doteď pokračuje.“

Co se týče motivace pomáhat uprchlíkům, převažuje především duševní/psychická stránka, pocit vnitřního naplnění, sebeuspokojení a smysluplnosti, nikoliv finanční odměna. Dalším aspektem je jakýsi respekt okolí k těm, kdo pomáhá. Informanti, ve vztahu k uprchlíkům, rozhodně víc vynakládají, než získávají, z pohledu odměn. Poskytovaná pomoc se neváže na příslušnost ke komunitě, informantky by pomáhaly i ostatním národnostem, pokud by bylo zapotřebí, ovšem zohlednily, že by to bylo těžší po jazykové stránce.

Halyna (sk.2): „Za mě, finanční odměna za tu práci, co vykonávám, neodpovídá vynaloženému úsilí. Je to lepší než nic. Pro mě je to spíše sebeuspokojení, že něco dělám, zatímco na Ukrajině létají bomby, je to psychologický aspekt. Stejně tak pro ně, nejsou zde ponechány venku s taškami, vždy se o ně někdo postará.“

Maryna (sk.2): „Rozhodně je to pohlazení na duši. Když třeba uzavíráš sbírku, kterou jsi organizoval pro nějakou konkrétní osobu. Je to velice emocionální, občas brečíš nadšením a vděčností... Smysluplná práce. Naplňuje tě to.“

Nadija (sk.2): „Já do té práce víc dávám, než se mi vrací. Ale stojí to za to, protože to naplňuje vnitřně. Ale člověk také musí umět udělat si čas na to, aby si načerpal energii. Já vynakládám víc vnitřních zdrojů, než dostávám zpět.“

Inna (sk.2): „Před válkou jsem pomáhala všem z postsovětského prostoru: Moldavané, Ázerbájdžánci, Kazaši, všichni. Jednalo se spíše o informační pomoc. Nebylo to za peníze. Ale říkala jsem si, co kdyby Syřané místo Německa přijeli sem. Kdo by pomáhal? Ukrajinci asi ne. S Ukrajinci to bylo jednodušší, protože jsme odtud a trápilo nás to, co se děje. Ale co se týče pomoci jiným, tak jde o jazykovou bariéru, abychom se snadno dorozuměli.“

Oksana (sk.2): „My jsme si řekli, že teď pomůžeme Ukrajině a až zvítězí, půjdeme zachraňovat velryby. Vždy se najde někdo, koho je třeba zachránit. Pomoc je zde klíčová a nezáleží komu a kde.“

4.2.5. Bariéry, s nimiž se potýkají uprchlíci

Pozoruhodným je to, že všechny ženy informantky ze skupiny těch, kdo měl v Česku sociální kontakty (sk.3) a podařilo se jim uchytit v Praze, byly zaměstnány v různých oblastech poskytování pomoci uprchlíkům z Ukrajiny (psychologická podpora, interkulturní pracovnice, doučování dětí, asistentka pedagoga). To může vypovídat o dobrých jazykových dovednostech a tedy i vyšší míře integrovanosti. Oproti tomu pouze dva informanti z jiné skupiny (4) měli za

sebou jazykový kurz, další dva navštěvovali jazykové kurzy v době, kdy probíhal rozhovor. V této skupině (4) vynikala informantka, která absolvovala kurz jazykové přípravy na Univerzitě Karlově a nějakou dobu studovala na české vysoké škole souběžně s ukrajinskou distanční výukou, ovládala češtinu na úrovni B1 a během rozhovoru se nevyjadřovala k bariérám, jež popisovali ostatní členové skupiny 4. Zbytek skupiny 4 se zmiňoval o následujících bariérách: studium češtiny, hledání ubytování, zdravotnictví (včetně pojištění), školství, pracovní trh, nedostatek financí. Z těchto bariér u opoziční skupiny (3) rezonovalo téma ubytování, jeho nedostupnost v Praze. Palčivá situace s ubytováním zazněla i během rozhovorů v jiných skupinách. Kromě finančních aspektů se uprchlíci zmínili i o případech diskriminace, kdy je odmítli kvůli tomu, že jsou Ukrajinci nebo cizinci obecně. Spějí k závěru, že skupina se sociálními kontakty se ocitla méně v problémových situacích, nicméně to může být podmíněno i jinými charakteristikami vybraných informantů, zejména dostupností integračních služeb a díky tomu i vyšší informovaností.

Maksym (sk.4): „Ubytování bylo primární problém, hledal jsem samostatně přes bezrealitky, nefungovalo to. Nakonec jsem našel byt přes českého realitního makléře, formou podnájmu. Pak jsem musel vybavit byt, kde nic nebylo. Pak zdravotní pojištění, než jsem našel obvodního doktora, to bylo fakt náročné. Informace na internetu o těchto věcech jsou, i v ukrajinštině, ale velice základní, větší roli hraje zkušenost. Co se týče vztahů s Čechy, liší se to člověk od člověka, někdo je pozitivně naladěný, někdo (na úřadech) odpoví pasivně agresivně, nikdy nevíš, koho potkáš. Proto v řešení veškerých problémů jsi předem připraven, že to nemusí vyjít, v podstatě to jdeš jen zkusit a doufáš, že se to nějakou náhodou podaří. Je zde prvek nejistoty, se kterým člověk musí počítat a nerozčilovat se kvůli tomu.“

Jana (sk.3): „Přes sreality.cz jsme napsali 30 lidem, 5 nám odpovědělo, 3 když zjistili, že jsme z Ukrajiny, tak nám dali sbohem a zbytek by nás bral v případě, že zaplatíme předem za první měsíc a pak kauci odpovídající trojnásobku nájemného. Takže s ubytováním nám pomohli Češi, u kterých jsme bydleli.“

Uprchlíci, kterým se podařilo najít ubytování v Praze se zpravidla snadněji dostali na jazykové kurzy. Dvě informantky, které se ocitly mimo Prahu, poukázaly na nedostatek služeb tohoto druhu v regionech nebo na jejich špatnou kvalitu.

Nina (sk.4): „Co se týče pomoci integračních center, to fungovalo opravdu špatně. Z Prahy mě pořád odkazovali na kolegy v regionu, kde jsem bydlela, protože pro ně lidi z regionů je práce navíc, divili se proč jedu až do Prahy. Jenže to centrum v Příbrami umělo jenom vyslechnout a slíbit něco, co pak nesplnilo, ani mi nedalo žádné další kontakty, ta zaměstnankyně N.K. byla naprosto k ničemu a dokonce mi lhala, to co jsem zjistila a řešila sama podala pak jako vlastní výkon. Sice jsem se léčila s rakovinou, ale invaliditu jsem neměla, pracovat jsem nemohla, z hlediska zákoníku jsem se dostala do šedé zóny a nikdo mi neuměl pomoci. Když jsem přišla o ubytování, dostala jsem se do finanční nouze. Charita v Příbrami mi také neměla co nabídnout. Mohla jsem jen podat žádost na ČSSZ a doufat. Nakonec jsem se dostala k ČvT, kde mi přidělili koordinátorku Ukrajinku, a ta se obrátila na CNPU v Praze, aby mi zde povolili bydlet, protože se léčím v Praze, dokonce mi zaplatili 4 dny v hostelu, než se to vše vyřešilo.“

Sofija (sk.4): „...Zdrojem veškerých informací pro mě byl zástupce ředitelky ve škole, na vsi s obyvatelstvem 3 000 osob se ví leda tak o Úřadu práce a nic víc. Na tu vesnici nás přivezli asi ukrajínští dobrovolníci, špatně si to vybavuji. Vízum jsme získali v Mladé Boleslavi... Dcera končila v deváté třídě a potřebovala potvrzení o ukončení povinné školní docházky, bez toho by totiž nemohla pokračovat na střední. To papírování trvalo fakt dlouho, zástupce ředitelky ze základky na vsi se mi snažil pomoci a pak jsem si vzpomněla na Integrační centrum Praha, kde jsem se účastnila prezentace ohledně školství v Česku. Díky nim jsem pak podala s dcerou přihlášky na dvě školy a na obě se dostala, detaily ohledně toho, jak vše udělat jsem zjišťovala v Integračním centru. Centrum jsem našla přes Facebook, pak jsem jim zavolala ohledně registrace na prezentaci.“

Informanti zdůraznili špatné nastavení systému zdravotnictví, kvůli kterému se pacientovi dostane kvalitní péče až v okamžiku, kdy jde o život. Nicméně tento dojem může být způsoben počáteční neznalostí a nepochopením systému v kombinaci s jazykovou bariérou. Lékařská péče také byla jedním z hlavních důvodů cest na Ukrajinu. Informanti také poukázali na komplikovaný byrokratický systém, kterému by prospěla digitalizace. Mnozí informanti si postěžovali na nepříjemné situace na Úřadu práce.

Taras (sk.5): „Nejezdil jsem na Ukrajinu, ale v Praze jsem si našel ukrajinskou zubařku, kterou jsem znal už předtím, než zde začala pracovat. Abych to shrnul, český systém zdravotnictví vypadá takto: neumíráš, přišels po svých – tak to teda běž pryč.“

Oleksij (sk.6): „...Tady, stejně jako v Izraeli, když fakt umíráš, tak ti poskytnou vše nezbytné na odborné úrovni. Ale pokud nejde o život, tak musíš projít čekáním, frontami, než se konečně dostaneš k tomu, co potřebuješ.“

Uljana (sk.6): „Mě prvně vyděsil systém zdravotnictví. Šla jsem za obvodákem, který mluvil hrozně rychle, mně bylo blbě a navíc jsem moc nerozuměla a neuměla vysvětlit, co mě trápí. On se kvůli tomu rozčiloval. Teď už se na každou návštěvu připravuji. Syn si takhle o víkendu zlomil prst, jeli jsme na pohotovost, kde byla hrozně nepříjemná sestřička, ale doktorka byla v pohodě. Nepochopila jsem, proč snímek a sádru jsme dostali v jedné nemocnici, na kontrolu jsme pak šli jinam, doktoři si neposlali snímky, zkrátka zmatek. Ale je to hlavně o znalosti jazyka a chce to úsilí, pochopit ten systém.“

Marta (sk.6): „Já jsem měla víc nouzových situací. Nejvíce kvůli doktorům, zejména kvůli chirurgům, ne každý chirurg totiž ochotně přijme uprchlíka. Na pojišťovně mi s hledáním nechtějí pomoci, přestože platím pojistné. Člověk může klidně umřít, než se dostane k doktorovi. Nakonec se mi podařilo najít ukrajinsky mluvícího doktora v Praze, ale to mi teda trvalo.“

Teřana (sk.5): „...Druhý rok jsem byla 3x nebo 4x, a to kvůli zdravotnímu stavu, víc důvěřuji doktorům na Ukrajině (gynekoložka, mamoložka a zubař)... Třeba služby ortodonta tady pojišťovna nehradí, na Ukrajině to stojí 500 eur, v Česku 1 000. Kromě toho na Ukrajině se na své doktory mohu obrátit bez čekání a jsou schopni mi poskytnout konzultaci dokonce online zatímco budu v Česku.“

Tamara (sk.6): „Je to komplikované, třeba potvrzení o ubytování má tolik kroků. Vytisknout, majitel musí podepsat, musí se jít na poštu, sám tam nemůžeš, majitel není v Praze, zase na poštu, poslat doporučeně, pošta ti to vrátila, protože tam nebylo jméno (nebylo, to se posílá na úřad), musíš poslat znovu, termín pro zaslání se blíží, strašné.“

Uljana (sk.6): „Je to psycho zkouška. Ale není to bombardování, neohrožuje to život, dá se to zvládnout. Já mám hodně takových příkladů, ale uvedu jen jeden ilustrativní. Podala jsem žádost o příspěvek na bydlení, když člověk platí nájem víc než 40% mzdy, tak může požádat, vše samozřejmě musí být oficiálně a doloženo dokumenty. Chtěli po mě opravdu moc potvrzení, spletla jsem si jednu výplatní pásku a přiložila tu za špatný měsíc. Po třech měsících mi přišla výzva, abych dorazila na úřad. Vyčkala jsem frontu v pracovní den, jen aby mi sdělili, že mám donést správnou výplatní pásku. To mi to nemohli sdělit jinak a dřív? Tím si zároveň prodloužili lhůtu na další tři měsíce. Snaží se vše udělat online, ale často to nefunguje.“

Marta (sk.6): „Na Ukrajině digitalizace funguje lépe, hlavně poslední roky před válkou byl velký pokrok. Překvapilo mě, že v Česku stále používají poštovní boxy. Stejně tak v bankovníctví, převody často nefungují přes víkend. Nechápu, co je na tom těžkého.“

Olga (sk.3): „Jednou jsem se chtěla přihlásit na kurz češtiny od Úřadu práce, nevzali mě, řekli, že i tak mluvím dobře. Trochu se mě to dotklo. Víte jak, platím si pojištění zdravotní a sociální, měla jsem pár volných měsíců, že bych mohla chodit. Chtěla jsem aspoň A2, abych udržovala svou úroveň. Nešlo ani tolik o to, že mě nevzali na ten kurz, ale o to, jak se chovali úředníci, bylo to velice nezdvorné. Byla jsem tam dokonce s konzultantem z centra, měsíc jsem to řešila a oni mi pak řekli, že jsem prošvihla termín na podání přihlášky.“

S Čechy mají uprchlíci spíše povrchní vztahy, pokud nejde o rodiny, se kterými sdíleli bydlení. Hlavní bariérou je jazyk a mentalita.

Saša (sk.3): „My nedokážeme Čechům dokonale porozumět. Kontaktujeme je v otázkách odlišných od těch, se kterými jdeme za Ukrajinci. S Čechy mluvím především o práci a o životu v Česku, kam jet na výlet, jaké jsou tradice. K Ukrajincům s nějakými osobnějším rozhovory.“

Nina (sk.4): „... Češi jsou chladní i v rámci vlastní rodiny, mají přísně stanovené hranice a osobní prostor, do kterého nikoho nepustí. Musíš dávat pozor, co, komu a jak říkáš, občas si to můžou špatně vyložit. Je snadnější, abychom my se přizpůsobili jim než oni nám. My se totiž dokážeme přizpůsobit, oni nás ale nikdy nepochopí, prostě to nedokážou. Je lepší neprojevat plně svou mentalitu a nejednat stejně jako s Ukrajinci, ale dávkovat to a jednat pouze tím způsobem, který oni jsou schopni pochopit a zpracovat. Dokonce teď když na nás koukám, tak pozoruji, že všichni si rozumíme i na neverbální úrovni nebo nám stačí pár slov. K Čechům musíme přistupovat uvědoměleji, s pochopením mentality.“

Informantky, které po příjezdu do Česka byly ubytovány mimo hlavní město, se setkávaly s většími integračními bariérami, což se mohlo promítnout do jejich plánů ohledně návratu. Informantka, které byla diagnostikována rakovina, musela podstoupit léčbu a kvůli tomu se proces její integrace opožďuje.

Sofija (sk.4): „Já si zatím nemůžu zvyknout tady. Starší dcera chodí na střední a chceme, aby tu zůstala i na vysokoškolské studium. My se ale vrátíme domů, pokud to bude možné. První rok a půl jsme čekali, že se vrátíme domů za měsíc za dva. Teď jsem

si stanovila termín dva roky, to už bude dcera plnoletá, bude jí 18, nechceme totiž řešit problematiku opatrovníka apod. Takže jsem se vnitřně smířila s termínem 2 roky.“

Nina (sk.4): „Já se nemůžu vrátit, udělala bych to dávno nebyť choroby (rakovina). Zároveň mě ale štve, že kvůli nemoci se nemůžu normálně integrovat, protože jsou období, kdy více méně funguji, ale když mám chemoterapii, tak jsem tělo bez duše, nemůžu se učit jazyk. Teprve v Praze jsem začala konečně chodit na jazykový kurz, předtím jsem se učila jen sama doma. Stejně tak práce, nemohu pracovat a tedy být mezi lidmi. Vše, co se naučím online, tak pak zapomenu, protože to neaplikuju v praxi. Ale kdybych byla zdravá, učila se jazyk a integrovala se, možná bych měla jiný názor co se týče návratu.“

4.2.6. Faktory ovlivňující rozhodování o návratu na Ukrajinu

Lze předpokládat, že informanti ze skupiny 6 se dokázali podívat na potenciální návrat reálnějším pohledem a uvědomili si, že to pro ně nebude nejlepším řešením. Zatímco někteří informanti ze skupiny 5 stále zvažují návrat, přestože nemají plán a zároveň vyjmenovávají rizika a překážky, které na ně čekají v případě návratu. Zdá se, že v tom nemovitost na Ukrajině hraje určitou roli. Porovnejme výpovědi dvou informantek ze skupin 5 a 6, obě pochází z Charkova. Informantka, která přišla o bydlení na Ukrajině, se rozhodla zůstat v Česku.

Ljubov (sk.6): „První rok jsem doufala, že se vrátím. Pak jsem ale začala přemýšlet nad reálnou situací: kde a jak sehnat ubytování na Ukrajině, do kterého regionu jet, kde najít práci, školka, kde jsem pracovala, už není, kolik stojí ubytování... Zkrátka jsem si uvědomila, že se musím postavit na nohy tady v Česku. K tomu všemu pochopitelně strach. Pracuji s psychologem a měla jsem takové cvičení, kdy jsem si měla napsat plán dne nebo týdne na Ukrajině po návratu, co bych dělala. Napsala jsem si takhle rozvrh na první den a došlo mi, že je to tam už jiné, než bývalo. Jak by asi vypadal? Přijela bych, šla bych do zničeného města, ke zničenému obydlí a plakala bych (pláče).“

Marharyta (sk.5): „...Můj psycholog říká, že mám růžové brýle, pořád mám namířeno domů. Jazyk se učím, abych se domluvila s doktory a učitelkami. Uvědomuji si, že v Charkově, kam ruská raketa dolítne během 3 minut, bezpečno už nikdy nebude. Zároveň ale stále si říkám, že až skončí válka a náš dům bude pořád celý, tak se tam vrátíme. Také jsme v nájmu, všechno jsme sem postupně přestěhovali z charkovského bytu a snacha se divila: „Jak to potom povezete zpátky?“

Saša (sk.3): „Já se spíše nevrátím. Hodně jsem si toho četl. Na Ukrajině bude hluboká ekonomická krize tak jako tak. Nevěřím, že by nám tam nějak extra pomohli. Můj život přitom jde dál, chci ho žít. Navíc nemám kam se vracet, na Ukrajině jsem prodal téměř veškeré své nemovitosti.“

Jana (sk.3): „...Velkou kotvou je i bydlení, když člověk na Ukrajině vlastní nemovitost, zatímco tady za to musí platit. Já myslím, že jasno v tom mají lidé z východní části, kteří nemají, kam se vracet, jejich budoucí plány jsou očividné. Zatímco Kyjev pořád může lákat zpátky, pořád jsou tam pracovní nabídky, ale je to nebezpečné pro děti. A také nevíme, co bude za 5-10 let.“

Informanti ze skupiny 6 více přemýšleli o budoucnosti, která čeká na Ukrajinu. Vyjmenovali mnohem víc negativních scénářů a argumentů, kterými odůvodnili své rozhodnutí zůstat v Česku i po skončení války. Jednalo se především o špatnou ekonomickou situaci na Ukrajině, absenci odborníků a ekonomicky aktivního obyvatelstva, politickou degradaci, korupci, traumatizovanou společnost.

Oleksij (sk.6): „Já si myslím, že ten poválečný stav bude nejhorší v tom, že velká část Ukrajinců emigrovala a jsou to hlavně pracovití a chytrí lidé, kteří byli ekonomickým motorem státu, budují HDP. Tito lidé se nevrátí, ukrajinská vláda pro ně neumí vytvořit vhodné podmínky. Takže klesá HDP, chybí odborníci. Jako kolébka pro nás bude vždy existovat, ale jako stát Ukrajina je v rozkladu, těžko říct, zda budou stačit prostředky na obnovu. Vláda s těmito prostředky neumí nakládat, kradou. Pro člověka jsou základní tři věci: ubytování, práce a potraviny. Aktuálně na Ukrajině se vším vyjmenovaným je problém. Je to naprostá nejistota a nevědomí. Musíme se dívat dopředu, jak budeme žít dál.“

Informant ze skupiny 5 také uvedl, že původně u něj převažovaly krátkodobé plány a závisely na situaci na Ukrajině. Teď se to změnilo a orientuje se spíše na situaci v Česku a na mezinárodní politiku. Z výpovědi vyplývá, že se na Ukrajinu nevrátí, přestože v dotazníku uvedl, že by se spíše vrátil.

Stepan (sk.5): „Nemohu říct, že bych zažil v Česku něco natolik negativního, co by mě nutilo k odjezdu. Jediné co, tak jazyková bariéra, ta mi znemožnila cítit se zde jako normální člověk. Zbytek jsem vnímal chápavě, že jsem v jiném státě, musím si vážit toho, co mi nabídli, nikoliv něco vymáhat a dožadovat se. Co se týče plánování, po několika měsících dospěl jsem k závěru, že není to tady zas o tolik lepší jako na Ukrajině. Na Ukrajině jsem vydělával 3x víc. Původně to byly plány

krátkodobé a závisely spíše na situaci na Ukrajině, než co jsem zažíval tady. Teď se to změnilo a z 50% už přemýšlím nad tím, že to plánování života v Česku postupně roste. Analyzuji neustále mezinárodní politiku a vidím, že má větší smysl plánovat to tady. Já chápu, že aktuálně jsem užitečnější tady, konkrétně v Česku, kde už jsem investoval čas a úsilí do integrace. Za těchto okolností jsem tu užitečnější než bych byl na Ukrajině. Mohu tu udělat víc pro sebe i pro okolí, co se týče pomoci, materiální stránky, seberozyvoje a budování rodiny... Samozřejmě porovnávám svůj život tady a jak bych žil, kdybych se vrátil. Bydlení na Ukrajině není dostavěno, o práci jsem přišel. V Česku už jsem něco započal, takže bylo by mi líto toho nechat a vrátit se neznámo kam a do čeho.“

Možnost přechodu z dočasného pobytu na trvalý by mohla ovlivnit rozhodnutí ohledně návratu na Ukrajinu. Uprchlíci však nyní nepocítují, že by mohlo dojít k situaci, kdy budou politicky donuceni vrátit se na Ukrajinu. Naopak jsou si vědomí toho, že jsou pro státy, v nichž pobývají, potřební.

Teřana (sk.5): „Přemýšlím jako člověk, který nemá zde rodinu a děti. Jako člověk, který má dočasný pobyt. Zatím zůstávám u myšlenky, že jsem tu do konce války. Pak se rozhodnu. Pokud schválí nějaký zákon o udělení trvalého pobytu, což otevírá skvělé možnosti pro pobyt kdekoliv v rámci EU, tak na to pak navážu nějakým dalším plánem, který ale zatím nemám.“

Stepan (sk.5): „Já bych vycházel z toho, jaká bude situace. Česko má zájem o to nechat si tady ekonomicky nezávislé cizince, ovlivňují totiž ekonomiku. Kromě toho, do integrace bylo investováno hodně, Ukrajinci samozřejmě už tyto investice vrátili do budgetu skrz odvody a daně, ale to také vypovídá o tom, že pracují a integrují se a z dlouhodobého hlediska je to další přítok peněz do budgetu. Ekonomická výhoda a prospěch státu je vždy na prvním místě, Česko bude myslet především na vlastní prospěch. Ukrajínští uprchlíci se integrují mimořádně dobře, bylo by nelogické nechat ty lidi odejít. Pokud jde o ty, kteří se neintegrovali, tak zde bude hrát roli jejich počet a lidská práva, v EU se na lidská práva slyší a myslím, že žádný stát si netroufne postupovat v rozporu s těmito právy.“

Taras (sk.5): „Například v Německu už jednají o tom, že urychlí proces naturalizace za určitých podmínek, po třech letech pobytu. S ohledem na to, Ukrajinu může čekat další vlna emigrace po válce. Co bude dělat manžel, který se vrátí z války a manželku má v zahraničí? Manželka tam má práci, kontakty, ubytování a umí jazyk, děti chodí do školy. Co by dělal na Ukrajině?“

Marharyta (sk.5): „Jsou tu uprchlíci, kteří nemají, kam se vracet a Ukrajina po válce nebude zrovna ve stavu, kdy by s návratem mohla pomáhat, může se to vyvinout jakkoliv, dokonce to může skončit hladem, cokoliv. Varianta dát lidem tři měsíce na opuštění azylového státu – to je nesmysl. Je důležité oddělit integrované od neintegrovaných a vysvětlit si, proč jsou neintegrování, poskytnout případnou asistenci při návratu.“

Pro matky je také rozhodujícím faktorem integrace a spokojenost dětí. Matky, jejichž děti se dobře cítí a integrují v Česku se nacházely ve skupině 6, zatímco matky, jejichž děti vyjadřovaly přání vrátit se na Ukrajinu, jsou ve skupině 5. Integrace dětí, jakožto faktor ovlivňující rozhodnutí o návratu, byla zmíněna i v jiných skupinách.

Marharyta (sk.5): „...Finanční investice nás tu nedrží. Spíše děti, čím jsou integrovanější, tím víc přemýšlíme o jejich budoucnosti. Syn ale říká, že chce domů.“

Ilona (sk.5): „Ptala jsem se dětí a starší říká, že se tady nevidí. Mladé láká Kanada a Amerika, nedržím ji, až jí bude osmnáct, ať jede. Zatím má tu práci, nějaké kamarády, ale říkám jí, že je příliš mladá na to, aby se vážala na kamarády, v tomto věku však jsou pro ně důležité kontakty a těžko je mění a hledají nové. Mladší dceru snažím se povzbudit, aby se víc snažila, ale zatím jí to jde těžko, říká, že tu nechce zůstat, chce domů, demotivuje mě to hledat nějakou lepší práci nebo bydlení. Svou budoucnost vidí jen v Charkově.“

Tamara (sk.6): „Děti měly štěstí se školou, nebyl tam ani náznak diskriminace nebo něčeho podobného. Všichni se k nim chovali nejlepším způsobem, jsou tam moc hodní učitelé... Takže jejich integrace měla vliv na moje rozhodování. Navíc jsou to už starší děti, 15 a 17 let, už se chystají na vysokou, u nás v městečku by neměly, kam jít studovat, musely by do velkoměsta. Tady se syn dostal na střední, měl hodně bodů z matiky a zapůsobil na osobním pohovoru.“

Uljana (sk.6): „Syn se začal orientovat, jezdit samostatně do školy. Nastoupila jsem do práce a pak se mi podařilo samostatně najít ubytování přes web bezrealitky.cz. Platila jsem sice víc než půlku mzdy za nájem, zbývající peníze mi stačily jen na jídlo a na obědy ve škole pro syna. Ale došlo mi, že to zvládnou sama, že to jde. To byl zásadní bod, kdy jsem si uvědomila, že není cesty zpět a ani nechci zpět. Na prvním místě ale byla adaptace syna, začal chodit ven s dětmi, dospěl, musel dospět, protože jsem byla celé dny v práci. To mě hrozně uklidnilo a začala jsem pracovat na kariéře, ulevilo se mi, mohla jsem se víc soustředit na sebe a zajistit stabilitu.“

Karina (sk.3): „Já sice mám, kam bych se vrátila. Máme třípokojový byt se dvěma balkony a klimatizací, momentálně tam zcela zdarma bydlí uprchlíci z okupovaných teritorií. A pak vlastně začíná šuplíková hierarchie pro a proti návratu. Na prvním místě jsou děti, to nutí k tomu plánovat budoucnost tady. Zatím je to spíše patová situace.“

Pochopitelně nebezpečí na Ukrajině bylo jedním z nejrelevantnějších faktorů, který ovlivňuje uprchlickovy plány ohledně návratu.

Ilona (sk.5): „...Nebýt dětí, tak se hned vrátím domů. Česko vidím jako stát otroků, Ukrajinci zde musí makat 24/7, aby něčeho dosáhli. Bezpečnost dětí je jediné, co mě tady drží, jeli jsme speciálně do Prahy, protože děti zde už měly kamarády, co přijeli dříve. Jazyková podobnost také hrála roli, pro děti to bylo snazší. Kdybych jela bez dětí, tak jedu do Německa, tam se aspoň dá žít, ne otročit. Děti se ale tady adaptují špatně. Bylo to pro ně těžké ve škole. Mladší dcera to nezvládala, nechali ji zopakovat šestý ročník, chodila za školu, ona tam nechodila a oni mi to ani neřekli. Starší už tady má nějaké kamarády, nějakou práci a už s ní nepohnu.“

Tamara (sk.6): „...Bylo mi to líto, máme tam bydlení, mám praxi v oboru, okupace skončila, ale na druhou stranu ceny, rakety lítají, tenkrát se zrovna mluvilo, že Bělorusko stahuje armádu ke hranicím s Ukrajinou, my jsme z městečka u hranic a poblíž dálnice, strategický objekt.“

Kromě toho si u některých informantů pobyt v Česku vyžádal velké náklady a bylo jim líto se jen tak vzdát těchto investic, a to nejen finančních, ale i ve smyslu fyzického a psychického úsilí.

Marta (sk.6): „...Našla jsem pak jazykové kurzy v Praze, za 60 tisíc, přestěhovala jsem se do Prahy a nakonec jsem začala přemýšlet nad tím, kolik času, úsilí a peněz jsem investovala do pobytu tady, bylo by škoda odjet. Otec mi hodně pomáhal finančně, nemůžu to jen tak zahodit. Čím víc jsem do toho investovala, tím víc jsem chápala, že tu zůstanu.“

Olga (sk.3): „Já mívám myšlenky o tom, kolik jsem toho investovala do pobytu tady, kolik jsem toho udělala, musela bych toho tady zanechat opravdu hodně: jazykové znalosti, socializace, informace apod. Je to škoda, mám o co přicházet.“

Anhelina (sk.4): „Nedokážu si ale momentálně představit, že bych se vrátila na Ukrajinu a začala život od nuly. Nemám totiž kde bydlet, nemám sociální kontakty, abych si našla práci a s prací servírky bych se nespokojila vzhledem k tomu, že mluvím

několika jazyky a brzo budu mít diplom. Po dvou letech mám B1 a dokážu mluvit plynule česky, čím déle tu jsem, tím komfortněji se cítím, integruji se, zvykám si na život tady stále víc a stírají se hranice a přestáváš porovnávat, už tolik nezáleží na tom, že nejsi na Ukrajině.“

Informace, které se dostávají k uprchlíkům z Ukrajiny také svým způsobem ovlivňují myšlenky o návratu, nehrají však zásadní roli. Kamarádi a příbuzní zpravidla jsou rádi, že uprchlíci se nachází v bezpečí v zahraničí a vypráví, jak složitá je situace na Ukrajině. Takže přes stesk po domově a rodině se uprchlíci utvrzují ve svém rozhodnutí zůstat v Česku. Mezi uprchlíky rezonovala informace o náladách a negativních postojích ukrajinské společnosti vůči uprchlíkům v zahraničí, což pochopitelně nemotivuje k návratu.

Tamara (sk.6): „Přímo dneska jsem mluvila s příbuznými, jedna 75letá příbuzná, zkušená žena, mi také říkala, že ať se nevracíme, není tam bezpečno, ceny rostou, práce není, perspektivy nejsou, zákonodárství nefunguje, chybí elementární ochrana a zabezpečení. I po skončení války...“

Tamara (sk.6): „Přijde i takové psychologické hledisko, již nyní se vyskytuje, že ukrajinská společnost nás nechápe, tvrdí: „Jo, vy se tam máte jako prase v žitě, my tady vytrpěli. Možná ve městech to není tak cítit, ale na vesnici to nepřijetí je cítit hodně, vůči ženám, ale obzvlášť vůči mužům.“

Uljana (sk.6): „Je to i ve městech, taky to cítím, není to jen na vesnici.“

Taras (sk.5): „Také nad tím přemýšlím. Na Ukrajině se mě zeptají, kde jsem byl, když oni válčili. Jak na to budou reagovat? Byls v zahraničí? V Česku? Tady máš (imituje úder). Reakce bude negativní. Obávám se, že nás neuvítají s otevřenou náručí. V ukrajinské společnosti tato otázka bude rezonovat, bude to něco, na co se budou ptát při seznámení a reakce může být asi různá, je třeba na to brát ohled.“

Slabé sociální kontakty s majoritou vyvolávají pocit nepřijetí a demotivují zůstat v Česku. Naopak informanti ze skupiny 5 mluvili o tolerantním přístupu k majoritě. V zásadě neměli negativní zkušenosti, ale pokud se nějaké vyskytly, tak k tomu přistupovali s pochopením. Tolerance se objevila i ve výčtu věcí, které se informantům zalíbily v Česku a chtěli by to odvézt na Ukrajinu. Dále na seznamu byly: uctivé chování ke svému státu a jazyku, rovnost před zákonem a jeho dodržování, trávení volného času s rodinou, role otce ve výchově dětí, mírnější přístup k vzdělávání dětí. Jeden z informantů poukázal na problematickou situaci s

ukrajinskou mládeží v Česku, která tráví svůj volný čas vysedáváním v centru města a předváděním špatného chování. Což může vyvolat negativní reakce ze strany majority.

Taras (sk.5): „Nelíbí se mi, že můj sociální kruh tvoří jenom cizinci, bez ohledu na to, zda se moje jazykové kompetence zlepšují nebo ne. Češi jsou hodní, ale často jsem se ptal cizinců v Česku, kolik mají kamarádů Čechů a každý to měl stejně. Všichni moji kamarádi jsou Ukrajinci a kdybych je tady býval nepotkal, tak už bych v Česku možná nebyl.“

Uljana (sk.6): „Já bych to shrnula. Ať se na to díváme z jakékoliv strany, my jsme tady v cizině, ale Češi jsou tu doma. Můžeme si stěžovat na cokoli, ale musíme chápat, že jsme tady hosty a musíme se přizpůsobit jejich pravidlům a zvykům, vážit si jejich tradic, učit se jazyk. Když se setkávám s něčím negativním, tak se snažím to ignorovat a následně pochopit. Jak bychom se chovali na jejich místě? Pochopitelně cítí nepohodlí, přijelo sem tolik Ukrajinců a jsou každý nějaký, jsou mezi nimi hodní, ale i zlí, jako v každé společnosti. Musíme proto chápat tuto situaci, není černobílá. Musím se s tím smířit a pracovat s tím, co mám. No musím počkat na návštěvu u lékaře 2 měsíce, co s tím udělám? Nic, Češi také čekají, je to jejich systém, chodí k doktorům míň.“

Semen (sk.6): „...ten nehezky pohled na naše Ukrajince, kteří se chovají jako dobytek. Neslušní mladí kluci, kteří tam vysedávají u muzea. Jsou to pubertáči, je jim tak kolem 15. Popíjí, provokují starší... Chápete, to pak vyvolává negativní nálady v české společnosti, to je jasné, jak by reagoval člověk, který se vrací v šest hodin z práce unavený a mladý Ukrajinec už sedí venku s flaškou a vyřvává něco v ruštině, tvrdí přitom, že je Ukrajinec. Osobně jsem se ale nesetkal s negativním chováním Čechů vůči mě, naopak vidím, že se snaží pomoci třeba i co se týče jazyka, používají slovník, kterému teoreticky bych rozuměl a sem tam použijí ruské slovíčko, starší Češi měli ruštinu ve škole, tak si občas na nějaké slovo vzpomenou.“

Rozhodnutí nevrátit se na Ukrajinu nemusí však znamenat, že uprchlík zůstane v Česku a bude usilovat o naturalizaci. Někteří informanti přemýšlí o následující emigraci do jiných států.

Maksym (sk.4): „Já návrat na Ukrajinu nemám v plánu, už jsem se rozhodl. Ale nejsem si stoprocentně jistý, že zůstanu v Česku, možná to zkusím jinde. Zatím jsem měl možnost srovnat, jak to funguje v Česku a co se děje na Ukrajině, Ukrajina degraduje.“

Ilona (sk.5): „Ptala jsem se děti a starší říká, že se tady nevidí, mladé láká Kanada a Amerika, nedržím ji, až jí bude osmnáct, ať jede...“

4.2.7. Zlomové okamžiky, které ovlivňovaly rozhodnutí o návratu na Ukrajinu

První rok byl pro uprchlíky pravděpodobně zlomový. Původně nepřemýšleli o životě v Česku z dlouhodobého hlediska. Po roce si uvědomili, že se na Ukrajinu v nejbližší době nevrátí a nutilo je to začít plánovat život v Česku, učit se jazyk, hledat stabilní ubytování a práci. Aktuální uprchlická situace v Česku začala postupně hrát větší roli než dění na Ukrajině.

Stepan (sk.5): „Původně to byly plány krátkodobé a závisely spíše na situaci na Ukrajině, než co jsem zažíval tady. Teď se to změnilo a z 50% už přemýšlím nad tím, že to plánování života v Česku postupně roste. Analyzuji neustále mezinárodní politiku a vidím, že má větší smysl plánovat to tady. Já chápu, že aktuálně jsem užitečnější tady, konkrétně v Česku, kde už jsem investoval čas a úsilí do integrace. Za těchto okolností jsem tu užitečnější než bych byl na Ukrajině. Mohu tu víc udělat pro sebe i pro okolí, co se týče pomoci, materiální stránky, seberozvoje a budování rodiny.“

Taras (sk.5): „Já když jsem jel, tak jsem přemýšlel stylem „Finská válka trvala tři měsíce, tak to bude podobné“. Veškerá má rozhodnutí, která jsem přijímal během prvního roku, byla krátkodobá, neplánoval jsem nic. Po roce mi došlo, že musím měnit taktiku a přemýšlet v dlouhodobé perspektivě. Například nájem, během roka jsem vystřídal 4 typy bydlení, dopadlo to tak kvůli tomu, že jsem uvažoval v krátkodobé perspektivě, že je to na pár měsíců.“

Teřana (sk.5): „Také jsem to měla podobné. Jela jsem na 2-3 měsíce a stále se na to nabaloval další a další měsíc, takto uplynul rok. Pak mi došlo, že se musím učit jazyk a integrovat se, najít si lepší práci, nemohu pořád dělat servírku na DPP. Nemohla jsem si půlrok najít práci, využila jsem tento čas na studium jazyka a teď už pracuji.“

Semen (sk.6): „První rok byl pro mě těžký. Byla to moje první cesta do zahraničí na takhle dlouhou dobu, neustále se mi chtělo domů, ale teď už jsem si zvykl a více méně se vše stabilizuje.“

Informanti zmiňovali absenci práce na Ukrajině jako důvod, proč zůstat v Česku. Někteří uprchlíci dostali ultimátum a museli se v tu chvíli rozhodnout, zda se vrátí do práce na Ukrajině

nebo budou propuštěni. Někteří informanti si uvědomili, že se nevrátí, když se postavili na nohy v Česku, našli si práci, ze které dokázali pokrýt běžné životní náklady jako jídlo a bydlení.

Tamara (sk.6): „Uvědomila jsem si, že se nevrátím asi když mi začali volat z práce, měla jsem zaměstnání v státním sektoru. Nutili mě k rozhodnutí, zda se vrátím, dostala jsem ultimátum, buď se vrátím, nebo mě propustí... Mezitím jsem našla práci v Česku. Rodiče nemám, zemřeli, práce v podstatě už nebyla, děti se začaly integrovat, na Ukrajině mě tedy už nic nedrželo, k tomu navíc nebezpečí.“

Marta (sk.6): „...Matka dostala ultimátum v práci a rozhodla se, že se vrátí, je učitelka ve škole. Chtěla jsem jet s ní, protože v Hradci jsem nikoho neměla, bratranec bydlí u Prahy. Ale matka trvala na tom, abych zůstala v Česku...“

Ljubov (sk.6): „Pro mě byl zlomovým asi okamžik, když jsem začala pracovat jako učitelka, pak mi došlo, že je možné samostatně platit nájem a jídlo a něco málo spořit na jiné náklady. Přijeli jsme v srpnu, v lednu jsem začala pracovat a pracuji tam dodnes. Z Ukrajiny mi volali kolegové a s každým hovorem jsem seriózněji vnímala to, co říkají, radili mi, že pokud mám oficiální práci a mám, kde bydlet, tak nemá smysl, abych se vracela.“

5. ZÁVĚRY, DISKUSE, DOPORUČENÍ

Tato studie přispívá k pozvolna se rozšiřující bázi poznatků o populaci válečných uprchlíků v Česku. Navazuje na dříve publikovanou zprávu Drbohlava a Novotného (Drbohlav a Novotný 2023), která prezentovala zjištění prvního kola dotazníkového šetření realizovaného několik měsíců po příchodu hlavní vlny uprchlíků v roce 2022. Přibližně s ročním odstupem bylo provedeno druhé kolo dotazníkového šetření a výzkum by podstatně rozšířen o kvalitativní část. Tematicky bylo jednak navázáno na předchozí studii zaměřenou zejména na otázky zapojování uprchlíků do tuzemského trhu práce, jejich znalosti češtiny a jejich eventuálního návratu na Ukrajinu. Zařazena byla i některá další témata, jako např. problematika vztahů v rámci ukrajinské populace v Česku, agenturního zaměstnávání nebo nelegálních a kvazilegálních forem zaměstnávání, jejichž význam se v souvislosti s postupující integrací ukrajinských uprchlíků do české společnosti vyjevuje. Ačkoliv jsme ve druhém kole pracovali s velikostně omezeným a statisticky ne zcela reprezentativním vzorkem (350 respondentů dotazníkového šetření a 6 ohniskových skupin), přidanou hodnotu provedeného výzkumu spatřujeme v tom, že kombinuje kvantitativní a kvalitativní metody a poznatky, zkoumá změny v čase (včetně sledování individuálních změn u 129 respondentů panelu, tj. podskupiny zapojené do obou kol šetření), klade důraz na hodnocení subjektivních názorů a podmíněnosti objektivní situace uprchlíků, k čemuž využívá analytický rámec teorie plánovaného chování.

Výsledky prezentované v této studii potvrdily některé již známé závěry předchozích výzkumů, ale také tyto známé poznatky doplňují o některé souvislosti a zjištění nová. Vybraná souhrnná zjištění se nabízí porovnat s výsledky publikovanými ve zprávě “Integrace ukrajinských uprchlíků: 2 roky poté a výhled na 2024+”, která je dosud posledním výstupem výzkumné série projektu Hlas Ukrajinců (viz PAQ Research 2024) a případně i s dalšími výzkumy.

Jak ve zmíněném, tak v našem výzkumu se potvrdilo poměrně výrazné zlepšení úrovně znalostí českého jazyka. Naše výsledky v obou realizovaných kolech ale naznačují o něco méně pozitivní situaci. Podíl respondentů, kteří se domluví v běžných situacích a rozumí textu, se dle našich zjištění zvýšil z 9 na 32 % (v rámci panelu pak z 9 na 26 %), zatímco ve zmíněné studii se uvádí, že tento podíl vzrostl z 16 na 47 % pro zhruba stejné období.

Naopak velmi podobné jsou výsledky, které dokládají zvýšení ekonomické aktivity. Podle obou zdrojů měly tři čtvrtiny ekonomicky aktivních ukrajinských uprchlíků v druhé polovině roku 2023 práci. Obdobnou intenzitu zapojování uprchlíků do trhu práce v Česku zdokumentoval i výzkum IOM (viz IOM 2024a; 2024b). Stejně tak se i náš a předchozí výzkumy shodují i v poznatcích o tom, že podstatná část ze zaměstnaných nepracuje v odpovídajících pozicích a podmínkách.

Ohledně otázek plánů návratu či setrvání v Česku ukazují naše i další výsledky vývojové snížení celkového podílu respondentů, kteří se (určitě či spíše) chtějí vrátit. Studie PAQ Research (2024) se ale ve vyčíslení návratových preferencí od naší liší. Pro srovnatelné období uvádí změnu podílu respondentů s plánem návratu z 51 na 37 %, zatímco naše výsledky ukazují změnu ze 75 na 50 % (v rámci panelu z 61 na 50 %). Zde je ale rozdíl možno vysvětlit odlišností v příslušných otázkách. V našich výzkumech respondenti uváděli, zda se chtějí vrátit, až to bude možné, zatímco ve studiích PAQ Research (2024) byl dotaz směřován na to, zda chtějí v Česku zůstat další dva či více let.

Přes uvedené dílčí odlišnosti tedy panuje mezi existujícími zdroji shoda v popisu orientace a (přibližně) i rozsahu či intenzitě pozorovaných trendů v daných tematických oblastech. Zdá se tedy, že integrace ukrajinských uprchlíků do české společnosti probíhá poměrně rychle, přinejmenším v oblasti trhu práce a osvojování jazyka. Všechny tyto výzkumy, včetně toho našeho, se ale také shodují na tom, že neprobíhá hladce.

Naše zjištění z analýz dat z prvního a druhého kola dotazníkových šetření prokázala relevanci použitého analytického rámce teorie plánovaného chování. Zejména to platí v ohledu k hodnocení ekonomické aktivity a plánů návratu. Subjektivní proměnné odvozené z dané teorie zde dobře vysvětlují uváděné chování a plány respondentů a pomáhají tak pochopit jejich podmiňující mechanismy.

Ve vývojovém pohledu, zejména pak prostřednictvím analýz panelových dat, pomáhají pochopit proměny významu některých podmiňujících faktorů. Shrnutí základních zjištění této části výzkumu v daných dvou zmíněných tematických oblastech přináší tabulka 9. Tabulka jednak s malým rozvedením opakuje již výše uvedené trendy z hlediska popisu objektivní situace, ale též shrnuje poznatky pro hlavní sledované subjektivní proměnné osobních postojů,

vnímaných subjektivních norem (vnímaný tlak rodiny) a vnímaná kontrola (vnímaná obtížnost).

V ohledu k osobním postojům bylo doloženo, že jsou silně pro-integrační, přičemž vývojově došlo ještě k jejich dalšímu upevnění. Znamená to, že velká většina uprchlíků souhlasí s potřebou zapojování se do trhu práce a podporuje umožnění setrvání uprchlíků v Česku i v situaci, kdy by již byl možný návrat (resp. je proti povinnosti návratu). Osobní postoj se ukázal být stabilně významným prediktorem pracovního uplatnění. To implikuje potenciální účinnost intervencí cílených na stimulaci osobních postojů a předpokladů k nalezení odpovídajícího pracovního uplatnění (jak na straně zaměstnanců, tak zaměstnavatelů). Pro plán návratu se ukázal být osobní postoj také důležitý a jeho význam vývojově mírně posílil. Oproti dalším dvěma proměnným ale hraje pro formování návratových preferencí nejnižší roli. Možná praktická implikace zde je, že stimulace osobních postojů (např. přesvědčováním či prikazováním) patrně nebude efektivním katalyzátorem návratových plánů.

Vnímané sociální normy byly v našem výzkumu zjišťovány pomocí otázek na očekávání rodiny vzhledem k jejich získání práce v Česku, resp. vzhledem k jejich potenciálnímu návratu, až to bude možné. Výsledky ukázaly, že tlak (vnímaná očekávání) rodiny na to, aby si uprchlíci našli v Česku zaměstnání je běžný. Tento tlak evidentně přispívá k extenzivnímu navýšení ekonomické aktivity uprchlíků. Zároveň se ale zdá být relativně nevýznamný pro získání odpovídajícího zaměstnání, se kterým by byli spokojeni (což je žádoucí nejen z jejich hlediska, ale i pohledem českého státu). Další zvyšování takových tlaků, např. opatřeními, která ve výsledku povedou k dalšímu zhoršení materiální situace rodin uprchlíků, lze ve stávající situaci považovat za nepotřebné a pravděpodobně kontraproduktivní.

Naopak pro uvažování o plánech návratu je vnímaný tlak rodiny podle našich výsledků klíčovým faktorem. Zároveň na něm ale je patrná nejednoznačnost prostupující celou touto problematikou. Podíl respondentů, kteří potvrdili, že jejich rodina očekává jejich návrat na Ukrajinu, jakmile to bude možné, byl jen nepatrně vyšší než podíl těch, kteří uvedli opak. Zajímavé přitom je, že v rámci skupiny respondentů panelu vnímání tlaku rodiny na návrat vývojově neoslabilo, ale naopak posílilo. Tyto poznatky naznačují potenciál různých normativních intervencí pro možné ovlivnění plánů či preferencí pro návrat (nebo naopak

nenávrat) uprchlíků, bude-li to z nějakého důvodu žádoucí. Otevřenou otázkou, které jsme se v našem výzkumu nedokázali dotknout, nicméně zůstává, jak těsně takové preference souvisí se skutečně realizovaným návratem.

Pro vztah mezi deklarovanými plány a skutečným chováním (např. návratem na Ukrajinu nebo získáním práce) může být zásadní vnímaná kontrola na tímto chováním, tj. vnímání toho, jak zásadní jsou překážky pro dané chování. Vnímaná obtížnost proto byla naše další důležitá analyzovaná proměnná. Zajímavé je, že obtížnost získání odpovídajícího zaměstnání v Česku uvedlo více respondentů než obtížnost eventuálního návratu na Ukrajinu. Vnímaná obtížnost byla vyhodnocena jako nejsilnější (negativně orientovaný) prediktor nalezení odpovídajícího pracovního uplatnění. Pro plán návratu byl tento faktor také důležitý, byť nikoliv tolik, jako tlak rodinných očekávání. Obecně to implikuje potenciál možných opatření cílených na snižování vnímaných bariér.

Pro další specifikaci by však nicméně bylo třeba podrobnějšího vyhodnocení vnímaných překážek a také posouzení toho, nakolik se shodují s objektivně existujícími bariérami. Naše další poznatky např. naznačují, že ačkoliv je znalost češtiny často považována za zásadní předpoklad pro získání odpovídajícího zaměstnání, úroveň této znalosti se v našem souboru respondentů panelu neukázala být statisticky významná pro získání (odpovídajícího) pracovního uplatnění. Mohlo by to naznačovat, že osvojení češtiny (a intervence cílené na toto) nemusí sama o sobě stačit pro získání odpovídajícího zaměstnání, pokud se nepodaří omezit jiné podstatné bariéry (např. platové a jiné nerovnosti, uznání jejich kvalifikace, nedostatek kontextuálně relevantních zkušeností atd.).

Tabulka 9: Shrnutí poznatků z dotazníkových šetření o objektivní situaci a subjektivních názorech v oblasti ekonomické aktivity a otázek návratu uprchlíků

		Ekonomická aktivita	Návrat na Ukrajinu
Popis situace	Celý soubor, 2023 Panel, vývoj, 2022-2023	74 % uvedlo výdělečnou činnost v posledním roce; 56 % je zaměstnaných; 21 % je nezaměstnaných; 18 % ekonomicky neaktivních. Nárůst podílu pracujících z 40 na 57 %; pokles podílu nezaměstnaných z 47 na 17 %.	Náš výzkum potřebné informace nepřinesl. Sekundární data naznačují, že cca 30 % registrovaných uprchlíků Česko opustilo. Menší počet dalších do Česka přišel.

Plány, preference, snahy	Celý soubor, 2023 Panel, vývoj, 2022-2023	28 % má odpovídající práci a nechce ji měnit, 31 % pracuje, ale chce změnu, 21 % práci hledá. Podíl respondentů s odpovídající prací, kterou nechtějí měnit zůstal 29 %. Podíl těch, kteří chtějí práci změnit vzrostl z 15 na 29 %.	50 % se plánuje vrátit (15 % určitě a 35 % spíše), jakmile to bude možné. Podíl těch, kteří plánují návrat se snížil z 61 na 50 %. Četné jsou nicméně obousměrné změny plánů (ne)návratu.
Subjektivní postoje (2023, celý soubor)	Celý soubor, 2023 Panel, vývoj, 2022-2023	Podle 11 % respondentů by uprchlíci měli mít povinnost se vrátit, jakmile to bude možné, zatímco 89 % s tímto nesouhlasí. Podíl těch, kteří uvedli, že by se uprchlíci měli mít povinnost vrátit, jakmile to bude možné, klesl z 18 na 13%.	67 % respondentů si myslí, že uprchlíci z Ukrajiny by si v Česku měli co nejdříve najít práci, 21 % s tímto tvrzením nesouhlasí Podíl těch, kteří si myslí, že uprchlíci z Ukrajiny by si v Česku měli co nejdříve najít práci se zvýšil z 77 na 84 %.
Vnímané sociální normy	Celý soubor, 2023 Panel, vývoj, 2022-2023	82 % potvrdilo, že jejich blízké okolí od nich očekává, že budou v Česku pracovat. Podíl těch, kteří potvrdili očekávání rodiny, že budou v Česku pracovat, se zvýšil z 67 na 71 %.	53 % potvrdilo, že jejich rodina očekává jejich návrat, jakmile to bude možné. Podíl těch, kteří uvedli, že rodina očekává jejich návrat, jakmile to bude možné vzrostl z 53 na 60 %.
Vnímaná kontrola nad situací	Celý soubor, 2023 Panel, vývoj, 2022-2023	Podle 77 % je nalezení odpovídajícího zaměstnání v Česku obtížné. Podíl těch, kteří považují nalezení odpovídajícího zaměstnání za obtížné se zvýšil z 63 na 71 %.	60 % uvedlo, že návrat na Ukrajinu, až to bude možné, pro ně bude obtížný. Podíl těch, kteří uvedli, že návrat na Ukrajinu pro ně bude obtížný se zvýšil ze 45 na 51 %.

Poměrně intenzivní začleňování uprchlíků do trhu práce je většinou prezentováno jako pozitivní zpráva. Další poznatky o tom, jak k němu dochází, ale vybízejí ke kritičtější interpretaci. Zvýšení podílu pracujících uprchlíků mezi roky 2022 a 2023 bylo dominantně taženo obsazováním pracovních pozic, které dotčení nepovažují za odpovídající a chtějí je změnit. S tím se pojí četná nespokojenost se zaměstnáním a nerovnosti, které uprchlíci často pociťují v porovnání s českými kolegy. Jednoznačně nejvíce stížností v dotazníku odkazovalo na nízké mzdy a nerovnosti v odměňování. Nicméně i další problémy kolem pracovních podmínek, vztahů a jednání na pracovišti, či pracovní doby jsou podle respondentů běžné.

Naše zjištění potvrzují, co uvádějí i další citované studie: nezanedbatelná část ukrajinských uprchlíků v Česku se ocitá v mimořádně zranitelné situaci. Odpovědi na dotazy po dopadech opatření Lex Ukrajina 5 např. vedly k identifikaci třetiny respondentů, kteří se v takové situaci nacházeli. Vedle nespokojenosti a pociťovaných nerovností se tato skupina vyznačuje charakteristikami jako relativně nižší míra sociálních kontaktů v Česku, finanční tíseň, problémy s bydlením nebo také nižší intenzita studia češtiny (nikoliv ale nižší úroveň znalostí češtiny), kvůli nedostatku času či prostředků. Nejde o uprchlíky, kteří by byli méně ekonomicky aktivní než ostatní. Vykazují ale jasné znaky prekérní práce, jako je převaha zaměstnání na dohodu o provedení práce či pracovní činnost (což jsou formy pracovních vztahů, které více než pětina výdělečně činných respondentů uvedla pro hlavní zdroj příjmu). Velmi pravděpodobně se tato skupina vyznačuje i častým zapojením do neformální ekonomiky, resp. práce bez pracovní smlouvy či náležitého povolení.

Právě práce uprchlíků prostřednictvím nelegálních či kvazilegálních pracovních vztahů bylo dalším důležitým tématem našeho výzkumu. Naše zjištění naznačují jejich možná až překvapivě výrazný rozsah. V dotazníkovém šetření připustilo v odpovědích na přímou otázku zkušenost s těmito praktikami 26 % výdělečně činných. Reakce na nepřímé dotazy nicméně naznačují jejich podstatně větší rozměr. Střední odhad respondentů samotných, zjištěný otázkou, jak běžné je mezi Ukrajinci pracujícími v Česku pracovat zcela či zčásti neformálně, ukazuje na interval 40-59 %. Téměř polovina respondentů také souhlasila s tvrzením, že nalézt si v Česku pracovní uplatnění v neformálním sektoru je pro Ukrajince jednodušší než pracovat oficiálně (více viz obrázky 7 a 8 a text kolem nich).

Kvalitativní výzkum odhalil hlubší pohled na tyto praktiky, které se často vyskytují v agenturním zaměstnávání a jsou doloženy příklady pracovních aktivit v průmyslových zónách Plzeňska. Výzkum však ukazuje, že tento negativní jev přesahuje hranice Plzeňska i průmyslových zón. Netýká se pouze ukrajinských uprchlíků, ale i dalších zranitelných skupin. Pracovní agentury operují v komplexním systému formálních, kvaziformálních a neformálních vztahů mezi firmou, agenturou a zaměstnancem, což často vede k tomu, že pracovníci se ocitají v podřízené pozici a jsou v mnoha ohledech vykořisťováni.

Hlavní důvody pro využívání práce agentur s nekalými praktikami spočívají v tom, že zaměstnavatelé i zprostředkovatelé z toho profitují. Agentury nabízejí okamžitou práci, finanční odměnu (bez ohledu na negativní aspekty) a často i bydlení. Využívají neinformovanosti ukrajinských pracovníků, kteří často nerozumí češtině. Tyto agentury často vedou Ukrajinci, kteří do Česka přišli před ruskou agresí v roce 2022, mnohdy podstatně dříve. Vládnou důležitými kontakty a znají dobře český trh práce, často pocházejí ze Zakarpatského regionu.

Bydlení, jak potvrdilo i naše dotazníkové šetření, je jedním z nejproblematictějších aspektů integrace ukrajinských uprchlíků a klíčem k jejich manipulaci. Zajištění bydlení agenturou znemožňuje pracovníkům rychle odejít. Nalezení jiného bydlení je obtížné kvůli smlouvám, omezené nabídce a vysokým nájmům, ale osvobozuje pracovníka od diktátu agentur. Podmínky práce a finanční odměna za práci jsou pro uprchlíky výhodnější u přímých zaměstnavatelů než u agentur, které je často vykořisťují. Přímé zaměstnávání ukrajinských pracovníků se však zdá, alespoň na příkladu Plzeňska, spíše výjimečné. Navíc se ukazuje, že firmy/podniky nezajímají poměry v agenturách, se kterými úzce spolupracují, a které si nasmlouvají. Délka a komplikovanost vyřízení některých administrativně-byrokratických úkonů při zaměstnání napřímo, někdy spojená s liknavostí příslušných úředníků, pouze zhoršuje situaci ukrajinských pracovníků, a naopak posiluje roli agentur, resp. neformálního sektoru.

Zdá se, že klíčem k prevenci nekalých praktik agenturního zaměstnávání a neformálního sektoru je osobní zodpovědnost, kritické myšlení a obecná informovanost, spolu s ochotou učit se z chyb ostatních. Účinná kampaň proti agenturnímu zaměstnávání by také mohla mít pozitivní vliv. Je také nezbytné systematicky zkoumat nelegální a kvazilegální praktiky na českém trhu práce vůči (nejen) ukrajinským pracovníkům. Návrhy opatření k jejich omezení musí zahrnovat jak represivní, tak proaktivní přístup, a to s ohledem na složitou povahu této problematiky a specifika na různých úrovních, jak je popsáno v detailní studii Rumpíka a kol. (2023).

Jeden z velmi významných faktorů, který se ukázal být důležitý napříč řadou témat, je existence sociálních vazeb. Dotazníkové šetření např. prokázalo jejich význam pro výběr země pobytu

uprchlíků (zde tedy Česka), pro výběr místa pobytu, zajištění práce a ubytování. Jak již bylo výše uvedeno, nízká intenzita sociálních vazeb také koreluje s charakteristikami zranitelnosti uprchlíků, včetně negativních dopadů změn, které přinesla novela Lex Ukrajina 5.

Kvalitativní část výzkumu ukázala další souvislosti. Tyto vazby byly nápomocné především během první fáze emigrace (cesta do Česka a období krátce po příjezdu), zejména při zajišťování alespoň dočasného ubytování, asistencí při vyřizování povolení k pobytu a na úřadech, poskytnutím základních informací pro lepší orientaci v novém prostředí. Uprchlíci bez předchozích sociálních vazeb přicházeli do Česka méně informovaní a většinu informací museli hledat samostatně, obtížněji hledali ubytování.

Je třeba dodat, že i v případě uprchlíků s předchozími sociálními vazbami může dojít k postupnému vymizení podpory, pokud se nejedná o pevné (typicky rodinné) vazby. Je tudíž třeba rozlišovat intenzitu těchto kontaktů. Ukrajinská komunita v Česku není homogenní a “akceschopný” celek, co se týká pomoci uprchlíkům. Jedná se spíše o jednotlivce nebo menší skupiny aktérů, které poskytují pomoc zprostředkovaně pomocí neziskových organizací, pro něž pracují. Pomoc ze strany členů ukrajinské komunity tedy závisí na organizační a finanční podpoře českého státu nebo mezinárodních organizací. V nich angažovaní Ukrajinci jsou většinou ti s trvalým pobytem nebo českým občanstvím, kteří by měli být lépe integrováni. Přesto i tito integrační aktéři necítí, že by jejich vlastní proces integrace byl úspěšný. Jejich angažovanost v pomoci uprchlíkům změnila jejich sociální prostředí na převážně ukrajinské, což může oslabit jejich znalosti češtiny. Nápomocnost této skupiny Ukrajinců se promítá i do vztahů v rámci komunity. Uprchlíci pocítují větší míru solidarity ze strany Ukrajinců trvale pobývajících v Česku.

To však nelze říci o postojích a náladách, které zaznamenávají ukrajinští uprchlíci ze strany pracovních migrantů, kteří závidí uprchlíkům zjednodušené a výhodnější podmínky pobytu i práce. V tomto ohledu lze připustit, že se vytváří konkurence na pracovním trhu, kde pro zaměstnavatele je jednodušší zaměstnat Ukrajince s dočasnou ochranou. Dalším negativním aspektem, který narušuje vztahy uvnitř komunity, je již zmíněné vykořisťování a jiné nekalé ekonomické aktivity. Výše již bylo zmíněno, že specifickou roli zde mnohdy hrají Ukrajinci ze Zakarpatské oblasti.

Ukrajinci ze Zakarpatí jsou skupinou vykazující známky separace, patrně nejen v důsledku delších vazeb na Česko (dlouhodobě intenzivní imigrace), ale i ekonomické, historické a kulturní specifičnosti daného regionu v rámci Ukrajiny. Segmentovanost ukrajinské komunity v Česku, kromě délky a účelu pobytu, tak lze pozorovat i na příkladu regionálního původu. Informanti takto rozlišovali skupiny ze západní, východní a centrální Ukrajiny. S regionálními specifiky úzce souvisí jazyk, což může vést ke střetům v rámci ukrajinské komunity (ukrajinština vs. ruština).

I přes vyjmenované negativní aspekty života v komunitě, uprchlíci upřednostňují členy této komunity v případě socializace nebo trávení volného času. Nejlepší vztahy mají v rámci skupiny uprchlíků, s nimiž sdílí stejné emoce a životní situace. Avšak ani tyto vztahy zatím nejsou natolik silné, aby se vytvářela skutečná nová přátelství. Z kvalitativního materiálu se zdá, že nejpevnější vazby jsou rodinné nebo kamarádské, navázané na Ukrajině.

Výsledky dotazníkovém šetření opakovaně zdůraznily centrální roli uvažování o návratu zpět na Ukrajinu. Plán návratu či nenávratu je významně provázán s dalšími aspekty integrace jako znalost češtiny a ekonomická aktivita. Přitom se ale ukázala výrazná heterogenita a složitost těchto plánů. Naše výsledky problematizují intuitivní předpoklad “lineárního” oslabování preferencí návratu v závislosti na délce pobytu v Česku. Celkový podíl těch s deklarovaným plánem návratu se sice snížil, ale v rámci panelu byla patrná podstatná vnitřní dynamika. Část respondentů změnila své preference směrem k preferenci setrvání v Česku, ale podstatná část jiných zase směrem k návratu na Ukrajinu. Naznačuje to otevřenost budoucího vývoje. Výsledky ukázaly, že nezáleží jen na charakteru a úspěšnosti integrace v Česku, ale také na vnějších okolnostech nebo na faktorech jako je oddanost Ukrajině a udržení fyzických (méně však virtuálních) kontaktů s Ukrajinou.

Kvalitativní část demonstrovala, že problematika návratu je velice citlivé a diskutabilní téma, o němž se uprchlíci mnohdy stydí mluvit. Z diskuse se nicméně zdá, že situace v Česku postupně zvyšuje svůj význam. Formují se dlouhodobější plány, přičemž klíčovým momentem bylo uvědomění si, že konec války na Ukrajině je zatím v nedohlednu. Další identifikované zlomové okamžiky, ke kterým může (ale také nemusí) dojít se týkají zaměstnanosti (ztráta

zaměstnání na Ukrajině a nalezení stabilního zdroje příjmů v Česku). Velkou roli pak přirozeně hraje i integrace (nebo ne-integrace) dětí, včetně uvědomění si, že dítěti se v Česku vede dobře.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Čermáková, D. 2008. „Klientský systém a jeho specifika.“ In: Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu, Drbohlav, D. (ed.): Praha: Karolinum, str. 167-175.

Čermáková, D., Nekorjak, M. (2009): Ukrainian Middleman System of Labour Organisation in the Czech Republic. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 100 (1), 33 – 43.

Černík, M. 2005. Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku. Migrace online. MKC Praha. Online: <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2197596>.

Dohál, M. et al. (2024): Tuberculosis in Ukrainian War Refugees and Migrants in the Czech Republic and Slovakia: A Molecular Epidemiological Study. Journal of Epidemiology and Global Health, 14:35–44.

Drbohlav, D. (ed.). 2008. Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu. Praha: Karolinum.

Drbohlav, D., Novotný, J. (2023). Výzkumná zpráva projektu „Informační setkání pro uprchlíky z Ukrajiny“. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Dostupné na: http://geomigrace.cz/wp-content/uploads/2023/03/Vyzkumna_-zprava_uprchlici-z-Ukrajiny_2023.pdf

Gamlen, A. (2012): Mixing Methods in Research on Diaspora Policies. In: Handbook on Research Methods in Migration, Vargas-Silva, C. (ed.), Edward Elgar, Cheltenham, 319- 341.

Guerrero, Z, H. Melicharová, M. Kavanová, D. Prokop, M. Škvrňák, M. Kunc, Y. Leontiyeva, J. Vitíková, M. Spurný, M. Pilnáček, M. Kyselá, O. Zhmurko, P. Tabery, P. Winkler. 2023. „Mental health conditions and help-seeking among Ukrainian war refugees in Czechia: A cross-sectional study.“ Psychiatry Research 329: 115552.

ICMPD (2024): The Role of Ukrainian Diaspora in Crisis Response, Future Return and Reconstruction of Ukraine: Case Study from Germany, Czech Republic and Poland. Výzkumná zpráva projektu: Resilience, Recovery and Reinforcement of Ukrainian Migration and Consular Services (RRR- MFA/SMS UA) Project. ICMPD, Vienna.

Jelínková, M., Ochrana, F., Plaček, M. (2023): Příchod ukrajinských uprchlíků perspektivou obcí v Česku. *Geografie*, 128, 3, 271–299.

Jirka, L., Kamionka, M., Macková, L. (2023): High-Skilled Precarity: The Situation of Ukrainian Refugees in the Czech Republic and Poland. *Sociological Studios*, 2 (23), 51–61.

Krejčí, A. P., Macková, L., Cholodová, U. (2023): Trauma dětských válečných uprchlíků z Ukrajiny v kontextu vzdělávání. *Studia paedagogica*, 28(1), 35-59.

Kulhánová, I., Lustigová, M., Drbohlav, D. Leontiyeva Y., D. Dzúrová. (2024): „Determinants of self-rated health among highly educated Ukrainian women refugees in Czechia: analysis based on cross-sectional study in 2022.“ *BMC Women's Health*, 24, 206.

Leontiyeva, Y., Tabery, P., Prokop, D., Spurný, M. (2024): Presentace dat z panelového šetření ukrajinských uprchlíků. Seminář, 23.05.2024, Akademické konferenční centrum.

Lintner, T., Diviák, T., Šedřová, K., & Hlado, P. (2023). Ukrainian refugees struggling to integrate into Czech school social networks. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1-11.

Macková, L., Preissová-Krejčí, A. (2023): Lessons Learnt? War, Exile and Hope among Child Refugees in the Czech Republic. *Central and Eastern European Migration Review*, 1-14.

Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) (2024a): DTM Česko: "Socioekonomická situace ukrajinských uprchlíků — Zpráva za rok 2023". IOM.

Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) (2024b): DTM Česko. Socioekonomická situace ukrajinských uprchlíků se zaměřením na ženy. IOM.

Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) (2023): DTM Czechia "Průzkumy mezi uprchlíky z Ukrajiny: potřeby, záměry a výzvy v oblasti integrace". IOM.

Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) (2022): Pomoc Ukrajině 2022 – Česko, průzkum vysídlení. Průzkum o situaci, potřebách a záměrech uprchlíků. IOM.

Nekorjak, M. (2006): Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky. Sociální studia 1, 89–109.

OECD (2022): Rights and Support for Ukrainian Refugees in Receiving Countries. OECD Publishing, Paris.

PAQ Research (2024): Integrace ukrajinských uprchlíků: 2 roky poté a výhled na 2024+. Dostupné na: <https://www.paqresearch.cz/post/dva-roky-pote/>

Pedziwiatr, K., Magdziarz, W. (2022): The Reception and Integration of Refugees from Ukraine in Poland, Czechia, Slovakia and Hungary - the New Immigration Destinations Central Europe. Problemy Polityki Społecznej. Social Policy Issues, 59, 4, pp. 335 - 377.

Pozniak, O. (2023): The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. Central and Eastern European Migration Review, 12, 1, pp. 159–183.

Havránková, P., Rumpík, V. (2023): (Ne)etické zaměstnávání občanů Ukrajiny v Plzeňském kraji. Prezentace na konferenci: Etické zaměstnávání cizinců v kontextu nově příchozích z Ukrajiny. Organizováno Úřadem vlády ČR, IOM a Slovo 21, z. s., Praha, 23.2.2023.

Rumpík, V. (2018): Několik poznámek ke konceptualizaci tzv. klientského systému. Antropowebzin, 1-2 Studie, 9-22.

Rumpík, V.. a kol. (2023): Analýza dosavadních poznatků a existujících výstupů v oblastech pracovního vykořisťování a nelegálního či neregulérního zaměstnávání cizinců a dalších souvisejících témat v Plzeňském kraji. Výzkumná zpráva pro MPSV ČR v rámci projektu „RURES + 3Z Up!“ Diakonie ČCE – středisko Západní Čechy.

PŘÍLOHY

Obsazenost ohniskových skupin a krátká charakteristika informantů

Skupina 1 – Nelegální a kvazilegální pracovní aktivity Ukrajinců s dočasnou ochranou na Plzeňsku – praktiky agenturního zaměstnávání

Obsazenost skupiny:

Oleksij – 45 let, v Česku od ledna 2022, střední odborné technické (stavební) vzdělání, ženatý, děti 12 a 17 let, v Česku měl známého krajana, zaměstnaný přímo jako řidič (předtím zkušenosti se 2 agenturami).

Rostyslav – 42 let, v Česku od 24. února 2022, střední odborné vzdělání, rozvedený (v Česku si našel partnerku Ukrajinku), měl známé v Česku (byl tu v roce 2019), zaměstnaný (krátce, zatím neví, zda zvládne pracovat jako řidič).

Vadym – 41 let, v Česku od listopadu 2021 (od roku 2019 jezdil na „zarobitky“ na 3 - 6 měsíců), střední odborné vzdělání, ženatý, dcera 18 let, měl kontakty v Česku (dřívější práce), zaměstnaný.

Natalija – 38 let, v Česku druhým rokem, vysokoškolské vzdělání, vdaná, dítě novorozenec, měla v Česku kmotry, na mateřské.

Bohdana – 44 let, v Česku od ledna 2022, střední odborné vzdělání, rozvedená, 2 děti (přijeli v březnu 2022), v Česku neměla nikoho, zaměstnaná.

Jana – 30 let, v Česku od prosince 2021, vzdělání - střední s vyučením, přítel v Německu, dcera 4 roky, hledá práci.

Myroslava – 32 let, vysokoškolské vzdělání, v Česku 2 roky (v roce 2021 s manželem 2,5 měsíce v Česku na „zarobitkách“), vdaná, těhotná, měla zde kontakty (zprostředkovatelé), zaměstnaná přímo u podniku.

Skupina 2 – Ukrajinská komunita (diaspora) v Česku jako integrační aktér

Obsazenost skupiny:

Halyna – 43 let, 8 let v Česku. Na současné pozici v neziskové organizaci 9 měsíců. Aktivity, na kterých se podílí - konverzační klub, doprovody, konzultace. Aktivity, které nabízí nezisková organizace: vzdělávací programy, ubytování pro mladé uprchlíky bez doprovodu, doprovody na úřady a k doktorům, konzultace.

Oksana – 40 let, 17 let v Česku, Bc. Hlavní zaměstnání – majitelka úklidové společnosti. Aktuálně v neziskové organizaci, která nabízí integrační aktivity, kurzy češtiny, pomoc uprchlíkům a vojákům na Ukrajině, šíří informace o válce na Ukrajině.

Maryna – 38 let, 8 let v Česku, vysokoškolské vzdělání. Tři roky koordinátorkou projektu v neziskové organizaci, která nabízí informační setkání pro adaptaci a integraci, kurzy češtiny atd. Osobně se podílí na aktivitách jako kurzy češtiny a adaptačně–integrační kurzy.

Inna – 40 let, 16 let v Česku, vysokoškolské vzdělání. Zakladatelka neziskové organizace pro pomoc ukrajinským uprchlíkům, nabízí např. kurzy ČJ, art terapii. Osobně se podílí na aktivitách art terapie, workshopy, ČJ pro uprchlíky.

Nadija – 36 let, 10 let v Česku. Dva roky pracovníkem v sociálních službách, sociální a právní poradenství.

Kateryna – 36 let, 8 let v Česku, Bc. Spisovatelka a podnikatelka. Organizace kulturních akcí, popularizace ukrajinské kultury, akce zaměřené na socializaci, literární (čtenářský) klub.

Skupina 3 – Situace uprchlíků, kteří měli sociální kontakty v Česku před příjezdem

Obsazenost:

Karina – 36 let, v Česku od 3/22, Mgr., 2 děti: 7 a 9 let, v Česku nikdy předtím nebyla, rozhodně se neplánuje vrátit na Ukrajinu po válce.

Olga – 24 let, v Česku od 4/22, Bc., předtím byla v Česku, měla zde otce, bezdětná, návrat na Ukrajinu – spíše ano.

Saša – muž, 37 let, v Česku 1,5 roku, vysokoškolské vzdělání, dcera 9 let, v Česku měl příbuzné, návrat na Ukrajinu – spíše ne.

Jana – 35 let, v Česku od 3/22. Vysokoškolské vzdělání, nikdy předtím nebyla v Česku. 3 děti: 13, 11, 3 let, návratu na Ukrajinu po válce – spíše ano.

Volodymyr – 35 let, v Česku 3 týdny, vysokoškolské vzdělání, 2 děti: 4 a 6 let, předtím byl v Česku jako turista, měl zde kamarády, zatím nemá povolení k pobytu a čeká na rozhodnutí o vízu za účelem strpění (předtím pobýval jinde, do Česka jel přes Rusko), návrat na Ukrajinu – určitě ne.

Lilia – 56 let, v Česku od 4/22, PhD., měla zde syna (34 let) a jezdila jako turista, návrat na Ukrajinu – spíše ano.

Skupina 4 – Situace uprchlíků bez sociálních kontaktů v Česku před příjezdem

Obsazenost:

Denys – 43 let, v Česku od 4/2022, Bc., děti 13 a 19 let, v Česku nikdy předtím nebyl, na Ukrajinu by se spíše vrátil.

Sofija – 42 let, v Česku od 3/2022, vysokoškolské vzdělání – doktorka, děti 9 a 16, v Česku nikdy předtím nebyla, na Ukrajinu by se spíše vrátil.

Nina – 39 let, v Česku od 3/2022, vysokoškolské vzdělání, bezdětná, v Česku nikdy předtím nebyla, na Ukrajinu by se spíše vrátil.

Anhelina – 20 let, v Česku od 3/2022, vysokoškolské nedokončené studentka, bezdětná, v Česku nikdy předtím nebyla, na Ukrajinu by se rozhodně nevrátila.

Maksym – 28 let, 1.5 roku v Česku, vysokoškolské vzdělání, bezdětný, na Ukrajinu by se nevrátil.

Skupina 5 – Interpretace návratu informanty, kteří proklamují preferenci návratu

Obsazenost:

Inna – 22 let, v Česku od března 2022, Bc. psychologie, bezdětná, před příjezdem měla v Česku sestřenici a kamarádku, předtím byla v Česku na bezvízový styk a pracovala v Tesco, návrat – spíše ano, ale po poslední návštěvě pochybuje codo návratu na UA.

Ilna – 43, v Česku od dubna 2022, středoškolské bez vyučení, děti 13 a 18 let, v Česku nikoho neměla, dříve navštívila Česko jako turista, návrat – spíše ano.

Stepan – 40 let, v Česku od března 2022, bezdětný, vysokoškolské vzdělání, v Česku nikoho neměl a dříve tu nebyl, návrat – spíše ano.

Taras – 26, v Česku od dubna 2022, bezdětný, vysokoškolské vzdělání, v Česku nikoho neměl a dříve tu nebyl, návrat – ano.

Marharyta – 39, v Česku od dubna 2022, vysokoškolské vzdělání, děti 10 a 2 let, v Česku nikoho neměla a dříve tu nebyla, návrat – spíše ano.

Tet'ana – 36, v Česku od března 2022, středoškolské bez vyučení, bezdětná, před příjezdem měla v Česku známé, v Česku předtím byla v roce 2018, návrat – spíše ano.

Skupina 6 – Interpretace návratu informanty, kteří deklarovali plán se již na Ukrajinu nevrátit

Obsazenost:

Uljana – 35, v Česku od března 2022, vysokoškolské psychologie, syn 15 let autismus, známé zde neměla, ale má české kořeny (krajanka), v Česku byla jako turista v 11 let, návrat na Ukrajinu – určitě ne.

Tamara – 46, v Česku od března 2022, vysokoškolské, děti 17 a 13 let, v Česku nikdy předtím nebyla, nikoho zde neměla, návrat na Ukrajinu – určitě ne.

Marta – 24, v Česku od července 2022, Mgr., učitelka angličtiny, bezdětná, měla v Česku příbuzné, nikdy předtím v Česku nebyla, návrat na Ukrajinu – určitě ne.

Ljubov – 42, v Česku od srpna 2022, vysokoškolské, bezdětná, nikoho v Česku neměla, nikdy v Česku nebyla, návrat na Ukrajinu – 13. 11. 23 spíše ano (dotazník), 21. 2. 24 určitě ne (telefonicky).

Oleksij – 50, v Česku od března 2023, vysokoškolské, děti 21 a 17 let, nikoho v Česku neměl, v Česku byl turisticky, návrat na Ukrajinu – určitě ne.

Semen – 30, v Česku od srpna 2022, vysokoškolské, bezdětný, v Česku měl přátele, v Česku předtím nebyl, návrat na Ukrajinu – osobně sdělil, že se nevrátí, v otevřených otázkách (dotazník) proklamoval, že zůstane v Česku.